

Міністерство освіти і науки України
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»
Навчально-науковий інститут мистецтв
Кафедра сценічного мистецтва і хореографії

Надія Грицан

**ТЕХНІКА
СЦЕНІЧНОГО МОВЛЕННЯ**

Навчальний посібник

Івано-Франківськ
Симфонія форте
2020

УДК 792 (175.8)

Грицан Н.В. Техніка сценічного мовлення: навч.-методичний посібник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Івано-Франківськ, 2020. 286 с., іл.

Рекомендовано до видання Вченою радою
Навчально-наукового інституту мистецтв Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника
як навчально-методичний посібник для студентів
спеціальності «Сценічне мистецтво».
(*Протокол від 26 грудня 2020 року № 4*)

Рецензенти:

Круль П. Ф., доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Осадчук Т. Р., кандидат мистецтвознавства, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Держипільський Р. Л., Народний артист України, доцент. Генеральний директор-художній керівник Івано-Франківського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка.

У посібнику викладено методику роботи над технікою мови з використанням творчих завдань як важливого інструменту активізації виховання сценічного слова.

Пропонується широкий спектр вправ, творів народної творчості та художньої літератури, апробованих автором у процесі практичної роботи над технікою сценічного мовлення.

Рекомендований для студентів та викладачів сценічного мистецтва закладів вищої освіти.

УДК 792 (175.8)

ISBN 978-966-286-144-0

© Грицан Н.В., 2020

© © В-во Симфонія форте, 2020 р.

ЗМІСТ

Передмова

4

РОЗДІЛ I

Дикція

7

РОЗДІЛ II

Дихання та голос

113

РОЗДІЛ III

Орфоепія української мови

149

Додатки

182

ПЕРЕДМОВА

Підвищення мовної культури особливо суттєве в період розбудови української незалежної держави, коли народ заново переглядає свої духовні цінності: мову, літературу, традиції. У народі немає більшого скарбу, ніж його мова, оскільки вона є ключовим надбанням етносу, який в процесі суспільного життя, упродовж своєї історії, формує її та удосконалює. Панас Мирний писав: „Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування”^{*}.

Мова – це характер народу, його пам’ять, історія і духовна могутність. Доля мови й доля народу неподільні – доки живе мова народу, живе народ, без неї він зникає. За ставленням кожної людини до своєї мови можна судити не тільки про її культурний рівень, а й про громадянську значущість. Щира любов до своєї країни немислима без любові до рідної мови. Людина, яка байдужа до неї – безлюдько, вона шкідлива за своєю суттю, тому, що її байдужість до мови свідчить про найповнішу байдужість до минулого, сучасного і майбутнього свого народу.

Мова народу є його національною гордістю і цінністю. Той, хто хоче зберегти культуру свого народу, зобов’язаний досконало знати його мову, вивчати її, плекати в своїй душі, як величезне багатство, дане від дідів-прадідів. Олесь Гончар називав мову генофондом культури: „Мова – це не просто спосіб спілкування, щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам’ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу”^{**}. Багатовіковий досвід людства впродовж тисячоліть переконливо засвідчує,

^{*} Панас Мирний. Твори: у 7 т. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 7. 663 с.

^{**} Гончар О. Вибрані твори. Київ: Художня література „Дніпро”, 1978. 535 с.

що занепад мови – це зникнення нації. Якщо ж мова стає необхідною і живиться насамперед національною елітою – сильною і високорозвиненою стає нація і держава.

Упродовж останніх років означився суттєвий прогрес у формуванні українськомовного простору в Україні, в першу чергу завдяки зростанню зацікавленості молоді українською мовою та культурою. Водночас мовна ситуація в державі вимагає постійної уваги до мовної культури у всіх сферах суспільного життя. Важливу роль у цьому процесі зобов'язані відігравати заклади вищої освіти, мистецькі установи, щонайбільше – театри, що від театральних діячів вимагає Закон України „Про забезпечення функціонування української мови як державної”, прийнятий Верховною Радою України 25 квітня 2019 року.

Навчальний посібник „Техніка сценічного мовлення” призначений для надання методичної допомоги викладачам і студентам спеціальності «Сценічне мистецтво» у вихованні майбутніх режисерів, акторів, читців, ведучих телерадіограм, всім, кого зацікавлюють проблеми культури мовлення.

Побіч із стислим викладом теоретичного матеріалу з усіх розділів техніки мови, в ньому подані рекомендації щодо методики їх проведення за новітніми технологіями із використанням мовних ігор, творчих завдань, мовленнєвих ігрових ситуацій у запропонованих обставинах. Посібник містить широкий спектр текстів скоромовок, прислів'їв, лічилок, загадок, орфоепічних абеток, контрольних орфоепічних карток, текстових матеріалів, які можуть бути використані в практичній роботі викладачів і студентів у процесі оволодіння сценічним словом. Методичні поради допоможуть оволодіти виразною емоційною літературною мовою, доброю дикцією і гнучким голосом широкого діапазону.

Суть методу роботи над технікою мови полягає в тому, щоб поєднати роботу над елементами зовнішньої та внутрішньої техніки, словесної дії, тобто не обмежуватися

механічними вправами мовного апарату, а, використовуючи творчі завдання, виховувати в студентів відчуття кожного звуку (слова) як способу художньої виразності.

Все, що викладено у посібнику – це початок захоплюючого процесу пошуку. Водночас, як зазначав Р. Черкашин, будь який підручник зі сценічної мови – це “... тільки компас, що вказує напрям, тільки поради митцеві в тому, як зробити ефективною дію живого художнього слова на сцені”*. Тому оволодіння системою апробованих у процесі підготовки акторів ефективних тренувальних вправ дасть змогу студентам перетворювати важке на зрозуміле і доступне. Для цього необхідні ініціатива, наполегливість, бажання та воля самих студентів.

Самобутня, мелодійна і своєрідна українська мова розкриває перед актором і режисером невичерпні багатства мовної виразності. Пізнаючи її, ми не тільки набуваємо знань, але й збагачуємо свою творчу палітру. Ми вчимося і в тих, хто вивчає, досліджує виразні засоби мови, і безпосередньо в українського народу, разом з яким будуємо нове життя. Ми слухаємо живу мову і запам’ятовуємо все найкраще, найяскравіше, що може слугувати для створення ролі.

Актори і режисери набагато більше від людей інших професій зобов’язані володіти своєю рідною мовою.

* Черкашин Р. О. Художнє слово на сцені: Навч. посібник. Київ: Вища школа, 1989. С. 322-323.

Розділ I
ДИКЦІЯ

*Ми повинні слідкувати за тим, щоб завжди,
постійно говорити на сцені і в житті
правильно і красиво...
Лише при цій умові виробиться звичка,
яка перетвориться в іншу натуру,
і нам не прийдеється відволікати
увагу на дикцію в момент сценічного виступу.*

К. С. Станіславський

Літературною мовою в сучасному розумінні вважається досконало опрацьована (усна і писемна) загально вживана в державному, громадському, науковому і культурно–мистецькому житті даного народу. У сценічному мистецтві мовлення є одним з основних виразних засобів майстерності актора, читця, в устах якого саме розкривається чарівність слова. Сценічне слово повинне бути не тільки правильним щодо норм вимови усної літературної мови, а й дикційно–нормативним. Оволодіння професійною майстерністю в галузі сценічного слова потребує від актора, читця серйозної технічної підготовки у вихованні дикційної виразності. „Велика кількість людей погано, вульгарно користуються мовою в житті. Проте, вони звикли до неї і не помічають своїх недоліків”. – зробив висновок К. Станіславський. – А справді, поспостерігайте за мовою своїх друзів, придивіться до роботи губів, щелепи тих, хто говорить, і ви помітите, що у багатьох губи в’ялі, пасивні, рот майже не відкривається. А тепер прислухайтесь до звучання слів, реплік людей, які вас оточують. Ви виявите, що одні – „з’їдають” початок слів, інші – „ковтають” закінчення, а треті – середину слова. В одних випадають із слів голосні, в інших – приголосні (скільки – скіки, давай – двай)”.

Мова сценічна – це мова штучна, тобто вона набагато досконаліша, ніж звичайна природна мова. Повсякденна мова, перетворена людиною відповідно до вимог сцени, є мовою сценічною. І актори, і мовознавці стверджують, що тільки злиття чіткої та ясної дикції з природною інтонацією забезпечать славу актора. І тільки тоді, перефразовуючи В. І. Немировича-Данченка, фраза неодмінно легко пройде в зал, і публіка отримає всі інтонації, які западуть в свідомість і в душу кожного. Істинна поема про сценічне слово створена К. Станіславським у його працях*. Станіславський мріяв про те, щоб актори говорили краще, природніше. Він вимагав, щоб слово на сцені залишалось в первісному вигляді. А для цього, в чому впевнений був К. Станіславський, кожен актор повинен володіти чудесною дикцією, вимовою; він повинен відчувати не тільки фрази, слова, але й кожен склад, кожна його букву. Крім цього К. Станіславський не раз наголошував, що слово для актора „не просто звук, а збудник образів”. Як болісно почувати себе неспроможним відтворити те, що відчуваєш часто тому, що не володієш мовленням досконало. К. Станіславський категорично вимагав „приймати в актори молодь з чистою дикцією”: „Я тепер вимагаю: з першого екзамену в школу не беріть тих, в кого нема голосу, дикції, любові до слова і розуміння значення слова на сцені. З першого року навчання нещадно переслідуйте тих, хто не працює над собою в цій найважливішій для актора ділянці, не вдосконалює свій апарат мовлення”**. ** Із сказаного зрозуміло, наскільки велика роль дикційної підготовки в творчості актора, читця. Хороша дикція робить мову „далекобійною”, розбірливою. За рахунок відпрацьованої дикції актор може вивільнити від перевантаження голосовий апарат. Відшліфована дикція дозволить бути володарями сердець акторам

* Станиславский К. С. Собр. соч.: в 8-ми т. Москва: Искусство, 1954-1955. Т. 3. С. 104–105.

** К.С. Станиславский. Работа актера над собой в творческом процессе переживания. Москва: Искусство, 1955. – С. 63.

і читцям не тільки з хорошими голосами, а й із середніми голосовими даними. За спогадами М. Аксакова, не сильним був голос М. Щепкіна, але точна вимова голосних і приголосних допомагала йому „діставати” до найдальших куточків глядної зали.

Отже, завдяки хорошій дикції можна відшкодувати брак голосових даних актора, а також попередити передчасне спрацювання голосового апарату.

Артикуляційна гімнастика в оволодінні чіткою дикцією

Процес словотворення відбувається рефлекторно – мовні звуки утворює мовний апарат, який складається з органів дихання (легені та дихальне горло), голосових (гортань з голосовими зв’язками) та надгортанних порожнин (глотка, порожнина рота і порожнина носа). Всі ці органи взаємопов’язані між собою, а також центральною нервовою системою. Щоб удосконалити дикційні навички, необхідно навчитися свідомо користуватися своїм мовним апаратом, а також вільно володіти ним.

Вирішальну вагу у створенні чіткої дикції має артикуляція кожного звука, яка здійснюється завдяки різним положенням язика, губів, м’якого піднебіння, нижньої щелепи, рухи яких ми маємо змогу контролювати. Варто пам’ятати, що від цих органів мовлення залежить робота глотки і гортані з голосовими зв’язками.

Допомагає розвинути м’язи мовного апарату так звана *артикуляційна гімнастика*. Вона звільняє надлишкову напругу, сприяє виробленню рухомості, артикуляційної точності при вимові звуків.

До підготовки мовного апарату до роботи над артикуляційною гімнастикою належить самомасаж. Масаж – один з давніх прийомів зняття м’язової напруги, втоми. Масаж, який полягає в погладжуванні, називається

гігієнічним. Вібраційний масаж – це постукування певних ділянок обличчя, грудей. Гігієнічний самомасаж робиться повільно, плавно. Всі рухи рук повинні виконуватися за ходом лімфатичних і венозних судин. М'язи, які масуємо, мають бути вивільненими.

Вправа 1. Масаж чола (погладжування кінчиками пальців чола від середини в напрямку до вух).

Вправа 2. Масаж верхньої частини обличчя (погладжування кінчиками пальців обличчя від спинки носа до вух).

Вправа 3. Масаж верхньої губи („натягування” кінчиками пальців верхньої губи „на верхні зуби” (зверху вниз)).

Вправа 4. Масаж нижньої губи („натягування” кінчиками пальців нижньої губи „на нижні зуби” (знизу вверх)).

Вправа 5. Масаж слизової порожнини рота і ясен (губи зімкнуті, кінчиком язика енергійно натискувати на ясна „зліва направо” і „справа наліво”, облизування верхнього піднебіння рухами язика „взад–вперед”).

Вправа 6. Масаж твердого піднебіння. Рот напіввідкритий, кінчиком язика масуємо верхнє піднебіння в напрямку від передніх зубів до гортані і назад.

Вправа 7. Масаж шиї (погладжування кінчиками пальців передньої частини шиї (горла) зверху–вниз і навпаки).

Точна, звучна вимова голосних і приголосних звуків можлива тільки при бездоганній роботі язика, губів, нижньої щелепи. Саме ці органи надзвичайно пасивні при звичайній вимові. Інертний язик, в'ялі губи не можуть забезпечити точності і ясності мовних звуків. Стиснуті щелепи заважають резонувати звуки, тим самим послаблюють їх вимову. Крім цього, рихлі, в'ялі губи створюють на шляху приголосних перешкоду, яку ці приголосні не можуть „пробити”. Якраз в цьому допомагає артикуляційна гімнастика. Багаторазове повторення певних артикуляційних вправ дозволить відчути артикуляційні м'язи і довільно керувати їхньою роботою.

Артикуляційною гімнастикою необхідно займатися ще й

тому, що губи, щелепа, язик надзвичайно тонко реагують на найменші зміни настрою людини. Губи тремтять від образи в ображеної людини, у впертої людини – губи вперто стиснуті. Щелепа може трястися від гніву, відвиснути від здивування, а язик може то „прилипнути”, не ворухнутися, а буває, що кажуть: „проковтнув язика”. При особливо гострих переживаннях органи артикуляції іноді зовсім відключаються, майже паралізуються. А це в свою чергу відображається на якості звучання голосних і приголосних. Адже крім того, що актор злиться чи сміється, він повинен при цьому виголошувати текст. І важко промовляти його, якщо у цій ситуації в актора тремтять губи або обличчя розпливлося в усмішці „до вух”. Проте сцена вимагає і дикційної ясності, і мімічної виразності.

До артикуляційної гімнастики-тренажу входять найбільш доступні прості вправи з обов’язковим використанням дзеркала, яке допоможе підпорядкувати органи мовлення свідомому керуванню з метою встановлення вірного положення органів артикуляційного апарату при вимові кожної фонемі беззвучно та вимови звуків вголос. При виконанні вправ слід користуватися наступними порадами:

- кожен вправу слід виконувати обережно, повільно;
- виконання вправ не повинно викликати на обличчі у студента неприємних відчуттів;
- артикуляційні та дикційні вправи виконуються легко, без всяких м’язових затисків на обличчі. Якщо під час виконання вправи у студента появляються гримаси, вправу слід припинити, з’ясувати допущені помилки, ліквідувати їх, і тільки тоді знову приступати до тренування.

- аби технічні вправи викликали максимум користі слід з перших занять опиратися на фундамент видумки, тобто при їх виконанні використовувати творчі завдання: не можна допускати механічного, бездумного промовляння найпростіших звуків, слів. Творчі завдання з використанням запропо-

нованих обставин ставлять студента в такі обставини, при яких мова виникає в нього природним шляхом як засіб словесного впливу. Ігровим вправам властива висока позитивна емоційність, яка допомагає зняти м'язову напругу мовного апарату.

Гімнастика-тренаж для губів

Вправа 1. Волейбольна сітка.

Ваші губи – волейбольна сітка, де верхня і нижня губа – краї волейбольної сітки. Куточки губів – краї її закріплення. „Розтягніть” волейбольну сітку, а тепер „зніміть сітку зі стовпів” – губи повертаються на місце. Повторити вправу 7–8 разів.

Вправа 2. Маятник.

Губи зібрані „в пучок” – ваш маятник. Зуби зціплені. Годинник заведений і маятник робить ритмічні рухи „вправо–вліво”. Амплітуда і швидкість змінюються.

Вправа 3. Хто сильніший ?

Губи, зібрані „в пучок”, рішили позмагатися силами. Верхня губа намагається перемогти опір нижньої і навпаки, таким чином рухаючись „вверх–вниз”.

Вправа 4. Стругачка.

Вам треба застругати олівець. Ваші губи, зібрані в пучок, – стругачка. “Стружіть” вправо, вліво, ще і ще раз, перемагаючи опір олівця. Щелепи при виконанні вправи зімкнуті та перебувають в стані спокою.

Вправа 5. Підлабузник. Ви підлабузнюєтесь – розтягніть верхню і нижню губи, показавши зуби. Вправу виконати декілька разів.

Гімнастика–тренаж для язика

Вправа 6. Жало. Ваш язик – жало змії. Вколить язиком палець. Один, три, п'ять разів. Посилайте язик вправо, вліво, вкладаючи його в куточки рота.

Вправа 7. **Язик–трубочка.** Висхідна позиція: рот напіввідкритий, язик вільно лежить на нижній щелепі. Загніть бокові краї язика до верхніх зубів, а кінчик язика висунути на нижні зуби – утворіть трубочку. Висхідна позиція. Повторіть вправу 5-6 разів.

Вправа 8. **Лопата.** Вивільніть м'язи язика, надайте їм форму „лопати”. Висуньте язик вперед на нижню губу та вимовляйте голосні „і”, „е” і т.д., не прибираючи при цьому язика за зуби. Вправу повторити 5–6 разів.

Вправа 9. **Позіх.** Кінчик язика підтягніть до язичка. Верхнє і нижнє піднебіння розширюються, викликаючи штучний позіх.

Вправа 10. **Надрукуй – намалюй.** Кінчиком язика напишіть слово, цифру або намалюйте конкретний предмет. Щелепи і губи при цьому розкриті, язик вільно рухається між губами.

Вправа 11. **Хочу сказати – не можу.** Рот напіввідкритий. Намагайтесь беззвучно вимовляти голосні звуки.

Гімнастика–тренаж для нижньої щелепи

Вправа 12. **Яблуко.** У вас в руках уявне яблуко. Кусаєте його, нижня щелепа опускається вниз і повертається на місце. Рухи повільні, язик лежить на дні ротової порожнини.

Вправа 13. **Пилка.** Ваша нижня щелепа – пилка. Вона повільно рухається вперед, повертається на місце, рухається назад, і знову повертається на місце.

Вправа 14. **Лінія.** Рухи щелепи „вправо” – на місце, „вліво” – на місце. Намагайтесь працювати нижньою щелепою чітко по горизонтальній лінії.

Вправа 15. **Кола.** Описуйте нижньою щелепою кола „вправо”, а також кола „вліво”. Намагайтесь якнайточніше вимальовувати кола, не допускаючи зайвих м'язових затисків.

Голосні звуки у вимові

Від звучання голосних в сумнівному слові залежить перш за все дохідливість до слухача самого смислу слова. На прикладі трьох коротких слів – „син”, „сон”, „сан” видно, як змінюється значення змісту слова в залежності від вимови голосних. Сотні відтінків внутрішнього стану людини стають явними для оточення, прориваючись наверх через різноманітні „о”, „у”, „е”, „і”. „А–а–а” – вихоплюється в нас, коли ми щось згадали. Цей протяжний звук виривається з уст, коли ми на чомусь впіймали людину. Радісним „а–а–а” ми зустрічаємо приятеля, якого давно не бачили. „Колір” голосних в сценічному слові робить видимими настрої героїв, їх устремління, характери. Голосні, крім цього, роблять мову мелодійною.

Класифікація голосних звуків. В українській мові налічується 38 фонем: шість голосних і 32 приголосні. Фонема, за визначенням М. Жовтобрюха, – це неподільна одиниця людської мови, за допомогою якої розрізняються значення слів.

Голосні І, И, Е, А, О, У* поділяються на:

- голосні переднього ряду творення: І, И, Е;
- заднього ряду творення: А, О, У.

За положенням спинки язика до піднебіння голосні діляться на: високого (І, У), високо–середнього (И), середнього (Е, О) та низького (А) підняття. Активну участь в утворенні голосних беруть губи. Щодо цього голосні поділяються на огублені (лабіалізовані) – О, У та неогублені (не лабіалізовані) – І, И, Е, А.

Попробуйте декілька раз вимовити групу голосних ІИЕАОУ злитно, а потім – окремо. Постарайтеся визначити, в якому місці ротової, носової чи гортанної порожнини звучить кожна голосна, де її „гніздечко”. Куди вона спрямовується?

* В такій послідовності буде побудована вся робота над фонемами.

Звук „І”. Віддаль між верхніми і нижніми передніми зубами 1,5–2 мм. Отвір між губами має щільну форму, куточки губ злегка розтягнуті в сторони. За рахунок потягування губ, видні верхні і частково нижні зуби. Кінчик язика впирається в нижні передні зуби.

Звук „И”. Відстань між передніми верхніми і нижніми зубами 2–3 мм. Губи напіввідкривають верхні і нижні зуби. Язик відтягується назад, але кінчик його залишається біля нижніх зубів.

Звук „Е”. Щелепа опущена на відстані, рівній ширині півтора пальця. Губи спокійні, овальної форми. Злегка при цьому напіввідкриті передні верхні і нижні зуби. Кінчик язика торкається нижніх зубів.

Звук „А”. Щелепа вільно опущена. Відстань між верхніми і нижніми передніми зубами два пальці. Губи мають овальну форму, спокійні. Язик пасивний, плоский. Лежить на дні ротової порожнини.

Звук „О”. Щелепа опущена трохи менше, ніж при вимові голосного „А” (на 1,5 пальця). Губи округлої форми, відриваються від зубів і легко витягуються вперед. Язик стає вужчим і повнішим, він відтягується назад і не торкається ні передніх, ні бокових зубів.

Звук „У”. Щелепа опущена, відстань між передніми зубами – один палець. Губи значно витягуються вперед, мають форму хоботка. Отвір (губний) округлий. Язик відтягується назад, кінчик його віддаляється від нижніх зубів.

М'яке піднебіння при вимові всіх голосів підняте і перекриває доступ до носової порожнини. Голосові зв'язки вібрують. Коли ж голосні вимовляються пошепки, зв'язки відключаються.

Починати роботу над голосними звуками слід із встановлення випробуваного положення органів артикуляційного апарату при вимові кожної фонемі. Спочатку корисно артикулювати голосні беззвучно, потім пошепки,

потім напівголосно, і нарешті – голосно. І не забувайте підпорядкувати технічну вправу конкретній дійовій задачі.

Вправа 16. Настроювач.

Вивільніться. Сядьте рівно. Беззвучно, плавно вимовляйте голосні І, И, Е, А, О, У. Уважно прослідкуйте за роботою нижньої щелепи, язика. А тепер озвучте голосні. Уявіть, що ви настроюєте радіоприймач на відповідну хвилю.

Вправа 17. В космос.

Протяжно вимовляйте голосні І, И, Е, А, О, У пошепки. Активно включайте в роботу діафрагму. Вона у вас – „стартова площадка” для дихання. Дихання на діафрагмі дасть вашим голосним енергію. Голосні не повинні затримуватись над язиком, а ринути по вертикалі далі – в простір, безкінечність.

Вправа 18. Лови м'яч.

Творче півколо. Кидаючи м'яч товаришу, що сидить навпроти, студент чітко, виразно промовляє голосну “І”. Наступний – “И” і т.д. за звукорядом голосних. А тепер ускладніть вправу, підключивши до вимови поєднання голосних:

ИИ, ИЕ, ИА. Ю. ИУ
ИИ, ИЕ, ИА, ИО, ИУ
ЕІ, ЕИ, ЕА, ЕО, ЕУ
УІ, УИ, УЕ, УА, УО
ОІ, ОИ, ОЕ, ОА, ОУ
АІ, АИ, АЕ, АО, АУ

Слідкуйте за правильною артикуляцією голосних. Вправа створює передумову для спілкування – зв'язку між партнерами.

Вправа 19. Ходьба.

Уявіть, що ви перестрибуєте через калюжі. Підключіть вимову голосних:

І – И! – Е! – А! – О! – У!

Вимовляйте голосні коротко, чітко. А тепер ви “йдете” проти вітру:

І–І–І! – Е– Е– Е! і т.д.,

промовляєте ви перемагаючи його опір (створіть етюд, підключивши до вимови поєднання голосних.).

Вправа 20. На руїнах будинку.

Уявіть, що ви попали в ситуацію, при якій потрібно розібрати завалений будинок.

Варіанти завдань:

Творче півколо.

– передаєте цеглу з рук в руки, при цьому вимовляючи голосні звукоряду (темпоритм швидкий);

– передаєте один одному каміння, підключивши до вимови звукосполучення БІ! БИ! БЕ! і т.д. (темпоритм сповільнений, врахуйте вагу каменя);

– передаєте один одному уявні відра, наповнені водою, підключивши до вимови ускладнені сполучення (АБІ! АБЕ! і т.д. за звукорядом голосних).

Слідкуйте за артикулюванням та вимовою голосних звуків у сполученнях.

Вправа 21. Дно річки.

Ви прийшли на річку наловити раків. Для цього вам потрібно уважно обстежити дно ріки біля берега, де саме люблять ховатися раки. Занурюєте в “уявну воду” то одну, то другу руку, але натикаєтесь на різні предмети, що знаходяться на дні: водорості, слизьку рибу і т.д. Виразіть своє ставлення до піднятого предмета, підключивши до вимови голосні звуки та частки:

- відчуття огиди – через І–І–І!;
- задоволення – А – А – А!;
- вкусив рак – ОЙ–ЙО–ОЙ! і т.д. (нафантазуйте пропоновані обставини)

Вправа 22. Плескання.

Ви – на морі. Сонце, вода. Чудовий настрій. Отримайте задоволення від плескання по воді, підключивши до вимови голосні звуки, а також частки: ОГО-ГО! ОЙ! АГА! УХ! ОХ! Спрямовуйте бризки води на своїх товаришів, що знаходяться навпроти: хлюпайтеся водою з задоволенням, насолодою, пам'ятаючи про чітку вимову голосних. Вигадайте нові й нові запропоновані обставини. Поговоріть окремими звуками або складами з товаришем, розкриваючи своє ставлення до предметів, людей, які вас оточують, явищ природи. Для подібних вправ використовуйте вигук ОЙ!, частки ОТОЖ! ОТО! УГУ! ІЧ! ЕТ! і т.д.

Вправа 23. Прохання.

Вимовляйте голосні І, И, Е, А, О, У голосно, підключіть до голосного приголосний „М”. Попросіть в товариша допомоги – МММІМ, МММІМ, МММІМ, МММІМ, МММІМ. Поєднайте звук „М” з іншими голосними, повторіть вправу, оправдайте її, поєднуючи звучання звукосполучень з фізичною дією.

Вправа 24. Радисти.

Сеанс радіозв'язку. Перший радист передає рядок: “МММІМММІМММ”, і прагнучи з'ясувати, чи його зрозуміли, чекає відповіді. Другий відповідає, що текст зрозумів і повторює переданий текст. Перший радист переходить до вимови наступного рядка з голосною „И” (і т.д.). В кінці з'єднайте з приголосною „М” всі голосні звукоряду, роблячи наголос на кожен голосний: МММІ, МММІ, МММЕ, МММА, МММО, МММУ.

Вправа 25. На контрольній.

Перший студент просить підказати: МММІ, МММІ, МММІ, МММІ, МММ.

Другий студент відмовляє товаришу, повторюючи рядок звукосполучення як відмову.

Перший студент не вірить почутому, заперечує: МММІ, МММІ, МММІ, МММІ, МММ.

Другий студент підтверджує свою відмову, промовляючи цей же рядок звукосполучення.

Перший студент благає порятунку: МММЕ, МММЕ, МММЕ, МММЕ, МММ.

Другий студент просить: „Облиш мене в спокої”, повторюючи рядок звукосполучення.

Перший студент присоромлює сусіда, що, мовляв, ти поганий друг: МММА, МММА, МММА, МММА, МММ.

Другий студент вимагає, щоб товариш замовк: (промовляючи звукосполучення з голосною „А”).

Перший студент погрожує йому: МММО, МММО, МММО, МММО, МММ.

Другий студент попереджає (цим же рядком), що поскаржиться викладачу.

Перший студент дорікає товаришу, що він наклепник: МММУ, МММУ, МММУ, МММУ, МММ.

Другий пояснює своєму сусідові–ледарю, щоб той на його працю на зазіхав.

Пропоновані обставини: “мичання” повинно бути інтенсивним – викладач глухуватий, не почує.

Вправа 26. Хто краще ?

Влаштуйте змагання на скакалках, вимовляючи поєднання голосних:

- ІІ, ІІІ, ІЕ, ІА, ІО, ІУ;
- ІІІ, ІІІІ, ІЕ, ІА, ІО, ІУ;
- ЕІ, ЕІІ, ЕЕ, ЕА, ЕО, ЕУ;

- AI, АИ, АЕ, АА, АО, АУ;
- ОI, ОИ, ОЕ, ОА, ОО, ОУ;
- УI, УИ, УЕ, УА, УО, УУ.

Наголошуйте спочатку першу голосну звукосполучення, а потім другу. Працюйте в повільному, прискореному та швидкому темпах. Пам'ятайте про добір повітря після кожного звукосполучення при повільному темпі та в кінці кожного рядка – при швидкому темпі*.

Вправа 27. Міста.

Позмагайтесь: хто придумає більше назв міст на букву А, О, І, У і т.д. Слова вимовляйте чітко, виразно, не “з’їдаючи” закінчень.

Вправа 28. Молоток.

Ви – у власній квартирі. Ніч. Навколо вас, на всіх поверхах – йдуть ремонти. Ви роздратовані, в гніві, вам хочеться спати. Примусьте сусідів замовкнути, припинити грюкання: попросіть, насваріть, пригрозіть (і т.д.) словами:

Ваш молоток, ваш молоток

То тук–тук–тук, то ток, ток, ток,

То тук–тук–тук, то ток, ток, ток,

Ваш молоток, ваш молоток!

Добивайтесь чіткої вимови голосних. Підключіть фізичну дію.

Закріпіть вимову голосних у віршованих текстах:

Голосні звуки

О–о–о,

Яєчко одно

Знесла курочка чорненька,

Знайшла дівчинка маленька.

* Дикційні вправи опрацьовуються на практичних заняттях як самостійні лише на початковому етапі роботи на технікою мови. Надалі вони закріплюються у тісному взаємозв'язку з дихальною та голосоутворюючою системою.

О-о-о,
Яєчко одно.

А-а-а,
А яблучка два,
Два яблучка червоненькі
Несе донечка для неньки.
А-а-а,
Аж яблучка два.

И-и-и,
А хлопчики три
В калабаню упали
І всі разом кричали —
И-и-и,
Тих хлопчиків три.

І-і-і
Лошачки малі,
Є у них чотири ніжки;
Коло воза ідуть пішки —
І-і-і,
Лошачки малі.

У-у-у,
Песик на шнурку,
Цуценяток п'ять кудлатих
Полягало біля хати.
У-у-у,
Песик на шнурку.

Е-е-е,
Де то мама, де?
Нема мами, пішла в поле,

Там бур'ян на ниві поле;
Е-е-е,
Ось вже мама йде!

А-А-А,
Котика нема.
Е-Е-Е,
Де наш котик, де?
У-У-У,
Мишку з'їв малу.
І-І-І,
Він спить на печі.
И-И-И,
Має гарні сни.
О-О-О,
Не будить його.
І-І-І
Тихо, мишки, всі!

(Марійка Підгірянка)

Закріпіть вимову голосних звуків у найпростіших текстах, образних порівняннях та побажаннях:

Не забувайте виявити своє ставлення через вірно знайдені інтонації: повчальні, похвальні, улесливі, співчутливі, несмішливі тощо.

ОБРАЗНІ ПОРІВНЯННЯ ТА ПОБАЖАННЯ

Аж у п'ятах похололо.
Аж шкура на ньому горить.
А щоб тобі копа літ!
Багатий, як пес на блохи.
Багато, хоч греблею гати.
Бачив, як свої вуха.

Бачив, як свою потилицю.
Береться за діло, як п'яний за тин.
Б'ється, як риба об лід.
Бий його лиха година!
Бий його морока!
Бовть, як дурень у воду.
Бодай тобі добро було!
Боюсь, як торішнього снігу.
Брехач, як деркач: усе дерчить.
Бреше, аж пальці знати.
Бреше, як гребінцем чеше.
Бреше, як попова собака.
Бреше, мов шовком шиє.
Вашими устами мед пити.
Вбився у ріст, як заєць у хвіст.
Величається, як заєць хвостом.
Вертиться, як в'юн в ополонці.
Вмішалася, як середа в тиждень.
Виріс, як кіт навсидячки.
Вирядилась, як свиня в наритники.
Вискочив, як Кузьма з маку.
Вискочив, як Пилип з конопель.
Водить очима, наче злодій по ярмарку.
Вчепився, як рак. Ганяють, як зайця.
Гарна дівка, як маківка.
Гарна дівчина, як у лузі калина.
Гарна, як свиня в дощ.
Гарно, як теляті в мішку.
Говорить, мов клоччя жує.
Говорить так, як три дні хліба не їв.
Гризе, як ржа залізо.
Делікатний, як панський хорт.
Дере голову, як попова кобила.
Дивиться, як собака на висівки.

Дивиться, як теля на нові ворота.
Дивиться, як чорт на попа.
Дівочий вік, як маків цвіт.
Дметься, як жаба на кладці.
Допавсь, як кіт до сала.
Дурний, як пень.
Дурний, як сім свиней.
Дурний, як сто пудів диму.
Жвавий, як рак на греблі.
Життя, як собаці на перелазі.
Забив, як ведмедя жолудь.
Зав'яз у боргах, як собака в тину.
Заліз, як муха в патоку.
Заспівав, як порося у тину.
Захистив, як вовк овець.
Збирається, як свекор до пелюшок.
Звивається, як пес у сливах.
Здібний, як віл до карети.
Здоровий, як віршовка всемеро.
З його помочі, як з осики груш.
Злазяться, як мухи після морозу.
Зле, як зінське щеня.
Знається, як циган на вівцях: яка сива, така сита.
Знає, як старий.
Йде, як на заріз.
Йому брехати, як собаці мух хапати.
Йому як з гуски вода.
Краса, як майова роса.
Крутиться, як муха в окропі.
Крутить, як циган сонцем.
Лізе, як оса в очі.
Любить, як вовк порося.
Любить, як собака палицю.
Меле, як з гарячки.

Меле язиком, як пес хвостом.
Міцний, як з клоччя батіг.
Мокрий, як хлющ.
Набрав, як борщу на шило.
Надувся, мов сич.
Надувся, як сич на мороз.
Надувся, як тісто в кориті.
Наївся, аж лоб твердий.
Наївся, як кіт качалки.
Накрив, як мокрим рядном.
На мені покатається, як на їжаку.
Нарядилась, як пава, а кричить, як гава.
Нехай тобі абищо!
Не хоче, як кобила вівса.
Не шелести, як віник по хаті.
Носиться, як баба зі ступою.
Носиться, як дурень з писаною торбою.
Обрид, як собаці редька.
Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема.
Опарився, як муха на окропі.
Опустив вуха, як лопух на дощ.
Орудує язиком, як циган пужалном.
Охляв, як щеня в дощ.
Перевівся нінащо.
Перевівся на руді миші.
Перевівся на циганський пшик.
Пишається, мов кошени в попелі.
Плаває, як вареник у маслі.
Плаває, як пампух в олії.
Пнеться, як жаба до гусяти.
Повертається, як ведмідь за горобцями.
Поживився, як пес макогоном.
Поживився, як Сірко паскою.
Помічник, як коневі заєць.

Поможе, як попова молитва.
Попав, як курка в борщ.
Потрібний, як діра в мості.
Прибрався, як піп на службу.
Прилип, як шевська смола до чобота.
Прип'явся, як реп'ях до кожуха.
Пристав, як смола.
Притулив, як сліпого до плоту.
Пропавав ні за цапову душу.
Пропавав, як Сірко на ярмарку.
Прямий, як свинячий хвіст.
Робить, як мокре горить.
Розбалакались, як свиня з гускою.
Розбирається, як баран в аптеці.
Розбирається, як ведмідь на зорях.
Розбирається, як свиня в апельсинах.
Розуміється, як теля на пирогах.
Сидить, як чорт на грошах.
Сів, як на льоду.
Сів, як рак на мілкому.
Сказав, як гвіздка забив.
Сказав, як одрізав.
Сказав, як сокирою одрубав.
Скучає, як собака за києм.
Смачне, хоч на собак вилий.
Сопає, як ковальський міх.
Співає, як муха в глечичку.
Спритний, як ведмідь до горобців.
Став, як окунь проти води.
Стоїть, як на ножах.
Схожий, як дві краплі води.
Схопився, як ошпарений.
Така правда, як на вербі груші.
Така правда, як попівське чудо.

Така то правда, як пси траву їдять.
Така хороша, що не варт і гроша.
Такий бідний, як мак начетверо.
Танцює, як цап на льоду.
Убравсь, як чорт на утренью.
Упав у гаразд, як муха в сметану.
Упав у гаразд, як слива в болото.
Уперся, як віл у нові ворота.
Уперся, як кілок в тин.
Уперся, як на пень заїхав.
Упертий, як цап.
Упертий, хоч черепком вухо ріж.
Ускочив, як жаба в жар.
Хай тебе дощ намочить!
Хай тебе курка вбрикне!
Хай тобі грець!
Ховається, як кіт із салом.
Ходить, як індик переяславський.
Ходить, як корова за телям.
Ходить, як муха до меду.
Холодний, як лід.
Хороший, як свиня в дощ.
Червоний, як мак.
Чистий, як сльоза.
Чого біжиш, як дурний до образів?
Чорнобрива, як руде теля.
Щастить, як утопленому.
Щоб твоєму батькові жито родило!
Щоб тебе та бодай тебе в жито головою!
Щоб тобі піп приснивсь!
Щоб тобі пусто було!
Як галушки з попелу.
Як грім серед ясного неба.
Як із собачого хвоста сито.

Як лисому гребінь.
Як п'яте колесо до воза.
Як сироті тряся.
Як сніг на голову.
Я такий, як хліб м'який.

Опрацювання вимови голосних звуків поєднується з роботою над приголосними звуками в прислів'ях, приказках, скоромовках, віршованих та прозових текстах, поданих в додатках.

Приголосні звуки у вимові

К. Станіславський порівнював голосні звуки з рікою, а приголосні – з берегами. Якщо береги болотисті, то річка втрачає чіткість русла. Так і зі сценічним словом. Встановлено, що голосні звуки мають менше значення для розуміння слова, ніж приголосні. Групи приголосних *ЛБВВ*, *ВНФРНКСЬК*, *ХРКВ* дозволяють легко впізнати слова Львів, Івано–Франківськ, Харків, тоді як групи голосних *І*, *ІАОАІ*, *АІ* ні про що не говорять.

Класифікація приголосних звуків. Приголосні фонемі української мови поділяються за:

місцем творення:

губно–губні: *б, п, в, м*;
губно–зубні: *ф*;
передньоязикові: *д, д', т, т', з, з', с, с', ц, ц', р, р', л, л', н, н', ж, ч, ш, (дж), (дз*)*;
середньоязиковий: *й*;
задньоязикові: *г, к, х*;
глоткові: *г*.

* Африкати дж, дз вимовляються як єдиний звук.

способом творення:

зімкнені: б, п, м, д, т, н, ц, ч, (дж), к, г;
щілинні: в, ф, з, с, ж, ш, л, л', й, х, г;
дрижачі: р.

за участю голосу й шуму:

приголосні звуки утворюють акустичні пари (дзвінкий, глухий) звуків: б–п, д–т, з–с, г–х, к–г, ж–ш, ч–ц. Не мають глухих відповідників сонорні: в, р, л, м, н, й. Глуха фонема ф немає дзвінкого відповідника.

за твердістю і м'якістю:

пари твердих і м'яких приголосних звуків: д–д', т–т', с–с', з–з', ц–ц', л–л', н–н', р–р'.

Аффрикати (дж), (дз), ч, ц – це складні приголосні, що утворюються поєднанням двох звуків: (дж) = д + ж; (дз) = д + з; ч = т + ш; ц = т + с.

Запропоновані тренувальні вправи, спрямовані на вироблення чіткої артикуляційної установки приголосних з використанням творчих завдань та шліфуванням вимови в текстових матеріалах.

ПРИГОЛОСНІ П – Б

Приголосний П утворюється в результаті прориву зімкнутих губів струменем повітря, яке видихається. Повітря спрямовується по центру ротової порожнини. Приголосний Б вимовляється аналогічно, проте струмінь повітря менш активний. При вимові звука Б включається в роботу голос.

Вправа 29. Балалайка.

Ваші губи – балалайка. Зіграйте мелодію української народної пісні „Женьчичок–брєнчичок”. Без голосу! Короткі П – це музичні звуки. А тепер підключіть голос і звук Б. Активізуйте роботу губів.

Вправа 30. „Розрахуйсь!”

Ви – на фізкультурі. Кожен учасник групи називає свій номер, але не цифру (як на фізкультурі), а склад (поєднання приголосних *Б, П* з голосними звукоряду).

Наприклад:

Черговий: Група, на звуки *БІ, ПІ* розрахуйсь! (Учасники групи по порядку чітко вимовляють склади, виконуючи команду):

ПІ! ПІ! ПЕ! ПА! ПО! ПУ! БІ! БІ! БЕ! БА! БО! БУ!

Черговий ще раз перевіряє, чи правильно група розрахувалась, повторюючи:

ПІ! ПІ! ПЕ! ПА! ПО! ПУ! БІ! БІ! БЕ! БА! БО! БУ!

Кожного наступного заняття черговим призначається інший студент.

Вправа 31. „Їж!” – „Не хочу!”.

Студент-хазяїн ласкаво
припрошує:

ninini – n
ninini – n
nenene – n
napanapa – n
popopo – n
pupupu – n

Студент-гість відмовляється:

бібібі – б
бибиби – б
бебебе – б
бабаба – б
бобобо – б
бубубу – б

Проявіть всі свої вміння, засоби впливу, талант, щоб нагодувати сити людину або ж свою дитину.

А тепер змініть мету гри:

Студент-хазяїн вимагає:

ninini-n – бібібі-б
nupup -n – бибиби-б
nenene-n – бебебе-б
napana-n – бабаба-н
popopo-n – бобобо-б
pupupu-n – бубубу-б

Студент-гість протестує:

бібібі-б – ninin- n
бибиби-б – nupup -n
бебебе-б – nenene-n
бабаба-н – napana-n
бобобо-б – popopo-n
бубубу-б – pupupu-n

Гра закінчується сваркою.

Вправа 32. „Хто дальше?”

Берег річки. Змагаєтесь: хто дальше закине камінчик. На перші чотири склади звукосполучення відводите руку назад – замахуєтесь. На п'ятий склад – кидок. Пауза (камінь летить). Останнє *П* – камінь попав у воду.

Добирайте повітря після кожного кидка:

Перший:

ninininini-n
nupupupupi-n
nenenenene-n
napanapana-n
popopopopo-n
pupupupupu-n

Другий:

бібібібібі-б
бибибибиби-б
бебебебебе-б
бабабабаба-б
бобобобобо-б
бубубубубу-б

Вправа 33. „Запитуй – відповідаю”.

Творче півколо. Працюємо в парах. Перший студент запитує, чи бачив його сусід фільм, виділяючи інтонацією вверх перший склад звукосполучення. Другий студент стверджує, що бачив, виділяючи інтонацією вниз перший склад звукосполучення.

Перший запитує: ***ninninupnupennepanpanoppopunpu?***

Другий стверджує: ***ninninupnupennepanpanoppopunpu!***

і т.д. до кінця за звукорядом голосних (И, Е, А, О, У), наголошуючи другий, третій, четвертий, п'ятий, шостий склади.

Повторіть вправу, підключіть до вимови приголосний Б.

**Закріпіть вимову в приголосних П – Б
в дикційних сполученнях:**

1. Скандуйте: *ПІ! ПИ! ПЕ! ПА! ПО! ПУ!*

БІ! БИ! БЕ! БА! БО! БУ!

2. Вимовляйте легко і коротко:

Біп, бип, беп, бап, боп, буп.

Піб, пиб, пеп, паб поб, пуб.

3. Вимовляйте роздільно:

ба – б'я

бе – б'є

би – б'ї

бу – б'ю та суцільно наголошуючи
перший склад:

біб'ї

биб'є

беб'є

баб'я

боб'йо

буб'ю

4. Вимовляйте в швидкому темпі:

пті, пти, пте, пта, пто, пту

бді, бди, бде, бда, бдо, бду

тні, тни, тне, тна, тно, тну

дбі, дби, дбе, дба, дбо, дбу

**Закріпіть вимову приголосних П – Б
в скоромовках та віршованих текстах:**

- * Побіля Прокопа паляниці пекла
- * Біля броду бобри білий брід берегли
- * Перепілка – пух з вівса! – Переполошилася
- * Перегукуються в просі півдня перепілка, перепел, перепеленя
- * Бабин біб зацвів у дощ, буде бабі біб на борщ
- * Біля броду бусол ходить, бусленят з собою водить
- * Пиляв Пилип поліна з лип – притупив пилку Пилип
- * Бик-тупогуб, тупогубенький бичок, у бика біла губа була тупа
- * Бомбардир бомбардував Бранденбург
- * Бурі бобри брід переплили, забули бобри забрати торби
- * Бегемот розкриває рот: булки просить бегемот
- * Прийшов Прокіп – кипить окріп, пішов Прокіп – кипить окріп. Як при Прокопі кипів окріп, так і без Прокопа кипить окріп
- * Стоїть піп на копі, ковпак – на попі, копа – під попом, піп – під ковпаком.
- * Ішло три попи, три Прокопія-попи, три Прокоповича
- * Летів перепел перед перепелицею, перед перепеленятами
- * Наш полковник полковникував, поки ви полковникувався
- * Пух, пух горобець через безверхий хлівець
- * Їхали крамарі, стали на горі та й забалакалися про Прокопа, про Прокопику і про маленькі Прокопенята.

Сидить хитра баба аж на версі граба
– Ой, не злізу з граба! – каже діткам баба.
Вдень люблю я спати,
А вночі – літати.

(Л. Глібов)

У сестрички Люби
випадають зуби.
І говорить Люба:
– Я тепер бежжуба!

(Г. Бойко)

Бук бундючивсь перед дубом,
Тряснад дубом бурим чубом.
Дуб пригнув за чуба бука, –
Буде букові наука

(Г. Бойко)

От якби ми під вербою
Не зустрілися з тобою,

І якби не роздягались,
І якби ми не купались,

І якби у глибині
Не було пенька на дні,

І якби про те ми знали,
І якби ми не пірнали,

І якби не всі якби, –
Не набили б ми лоби!

(Г. Бойко)

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина.
Полюбила – не спинила:
Пішов – та й загинув...
Якби знала, що покине,
Була б не любила;
Якби знала, що загине,
Була б не пустила;
Якби знала...

(Т. Шевченко)

Для мене багато не треба,
щоб ласку і добрість пізнати;
лиш просвіток рідного неба
та затишок теплої хати,
та житнього хліба шматочок,
та цвіту, що сяє калинно,
та іскру краси твоїх дочок,
чорнявих царівн, Україно.
Для мене багато не треба,
щоб серце забилося раптово.
Лиш латочку рідного неба
та матері лагідне слово

(Д. Луценко)

Ще й нині чути мертвих голоси,
Замучених,
Порубаних на скалки,
Ви чули про Дем'янові лази,
Про Биківню, про Львів,
Про Сучу Балку,
Про парк у Вінниці,
Про повні криниці,
Що півстоліття йшли до нас по правду?
О, Правдо, Правдо, ти, скажи, еси?

(С.Пушик)

ПРИГОЛОСНІ Т – Д

При вимові приголосного *Т* – губи напіввідкриті, видніються верхні і нижні передні зуби. Кінець язика міцно притискається до альвеолів, які знаходяться над верхніми передніми зубами. Повітряний струмінь розриває змичку між язиком і альвеолами. Язик моментально опускається на нижні зуби. Водночас з язиком опускається нижня щелепа. При вимові звука *Д* включається в роботу голос, нижня щелепа менш активна (мал. 10).

Тренувальні вправи

Вправа 34. В годинниковій майстерні.

Розповідаю товаришам, як різноманітно тікають годинники: *т–т; т–т; т–т; т–т; т–т*. Темпоритм змінюється під час розмови – від повільної вимови приголосного переходьте до швидкої і навпаки.

Вправа 35. Поїзд.

Уявіть, що ви – поїзд. Починаєте рухатися, набираєте швидкість, ілюструючи ритмічний стук коліс звуком *Т*: то повільний, то швидкий. Слідкуйте за опорою дихання на діафрагмі.

Для відпрацювання звуків *Т – Д* використайте вправи 29 – 33.

Закріпіть вимову приголосних Т – Д в дикційних сполученнях:

1. Чітко вимовляйте:

т – д, д – т, т – д, д – т

(не допускайте призвуків *Т^и, Д^и*)

2. Чітко перелічіть:

Ті, ти, те, та, то, ту!

Ді, ди, де, да, до, ду!

3. Вимовляйте в швидкому темпі:

Тідді, тидди, тедде, тадда, тоддо, тудду!
Дітті, дитти, детте, датта, дотто,
дутту!

4. Скандуйте:

Тя – дя, тьо – дьо, тю – дю!
Дя – тя, дьо – тьо, дю – тю!

5. Чітко вимовляйте сполучення, не „з’їдаючи” звуків:

Гбді, гбди, гбде, гбда, гбдо, гбду!
Пткі, птки, птке, птка, птко, птку!

6. Вимовляйте в помірному темпі:

Дні, дни, дне, дна, дно, дну
Тні, тни, тне, тна, тно, тну
ТЬмі, тьми, тьме, тьма, тьмо, тьму
Вді, вди, вде, вда, вдо, вду.

***Закріпіть вимову приголосних Д – Т
в скоромовках та віршованих текстах:***

- * Як пішли копати – забули лопати (3 рази).
- * На дворі трава, на траві дрова: раз дрова, два дрова, три дрова.
- * Дмитро дивився на Дніпро, Дніпро не дивувався, чому Дмитро та на Дніпро дививсь і дивувався.
- * У таксі усілась такса: „А яка для такси такса?”
– „Рівні такси і хорти, що наїздиш, те й плати”.
- * Не той, товариші, товаришу товариш, хто при товаришах товаришу товариш, а той, товариші, товаришу товариш, хто й без товаришів товаришу товариш.
- * Їхала Хима з Єрусалима новою таратайкою
Таратайка скреготала, –
Хима з таратайки впала.

* Ішло 12 попів
Через 12 просів.
Перший каже:
“Добре просо”,
Другий каже:
“Добре просо”
і т.д.

Іде кіт через лід
чорнолапо на обід.
Коли чуєх він: зима
його біла підзива.
– Ти чого йдеш через лід
і лишаєш чорний слід?
– Бо я чорний, – каже кіт, –
Я лишаю чорний слід.
Коли ж біла ти сама,
То білій тут дотемна!
І пішов кіт через лід
чорнолапо на обід.
Стала зимонька сумна:
за котом ішла весна.

(М. Вінграновський)

Гойда – раз, гойда – два,
Гойдаються деревá.

Деревá –деревá
Наша королева.
Наша королева
сіла на лева.

Гойда – раз!
Гойда – два!

(В. Вітько)

Джерельце під вербою
Виблискує водою.
Прийду до нього й до ладу
Порозчищаю, обкладу.
І задзвенить, і заспіва
Вода джерельна, мов жива.

Дубові дрова дід рубав
В дворі під деревом старим,
А дітвора допомагає
Носити дрова з двору в дім.

От Кіндрат так Кіндрат
Зуб зламав об мармелад
(Г. Бойко)

– Агов, Адаме, а де ми?
– Агей, Демиде!
– А ми де?
(В. Лучук)

Тротуарами тритони
Тягнуть тістечок три тонни.
За тритонами пітони
Тягнуть ще чотири тонни.
А на тістечка кроти
Вже роззявили роти.
(Н.Забіла)

На стерні по чистих росах
Танцювала бушля боса
Козачок і гопачок
І веселий тупачок.
Тупу, тупу по стежині
Повз озерце синє–синє.
Тупу, тупу тупачок! –
Не боюся колючок.
(С.тШаповалова)

У цьому дворку, як у вінку,
Там господар, як виноград,
Там господиня, як калина,
Їхні сини, як соколи,
Їхні дочки, як квіточки,
По саду ходили, сад садили,
Сад садили, поливали,
Славну пісеньку співали.

(Українська народна пісня)

У нас Купайло з верби, з верби,
А ти, Богдане, прийди, прийди
До нас Купайло оглядати,
А Ярославу цілувати.
А Хто не прийде на Купала
То вийде з нього душа й пара.

(Купальська пісня)

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас –
Де ж мені вас діти!
В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я – тут загину.

(Т. Шевченко)

Шумить,
Гуде,
Паде,
Іде,
Тече з небес
Рікою злива.
Такої радості ніде

Нема!
Лиш птаха боязлива
Прийшла
В теплому дуплі,
Під крильця
Поховавши діти.
Вони в дуплі!
Вони в теплі!
Вони не знають,
Що тремтіти
Ще доведеться
Їм не раз!

(С. Пушик)

Треба людині й металу,
Треба музики і п'єсталу,
Та, мабуть, над усе до загибелі
Треба віри людині в людину.
Що людина без віри в людину,
В сивий смуток і радість дитинну.
В людські очі, думки і дороги
Без найменшої перестороги?

(В. Забайтанський)

ПРИГОЛОСНІ К – Г, Г – Х

Приголосні *К–Г*, утворюються внаслідок прориву перепони струменем повітря, яке видихаємо, за рахунок змикання середньої частини спинки язика з твердим піднебінням. При вимові цих звуків швидко і вільно опускається нижня щелепа. М'язи живота роблять енергійний поштовх, таким чином виштовхуючи порцію повітря для утворення звучних *К і Г*. Звуки *Г і Х* утворюються аналогічно при меншій роботі артикуляційного і дихального апаратів з підключенням голосових зв'язок.

Тренувальні вправи

Вправа 36. Боксер.

Активно бомбардую уявну „грушу” ритмічними боксерськими ударами, озвучуючи їх приголосними *К – Г, Г – Х*.

Опрацювання звуків *К – Г, Г – Х* проведіть на вправах 30, 30–33.

Закріпіть вимову приголосних *К – Г, Г – Х* в дикційних сполученнях:

1. Чітко вимовляйте парні проривні *К і Г*:

к – г, к – г, к – г, к – г, к – г, к – г
(не допускайте призвуку *К^и, Г^и*), а тепер:
кі, ки, ке, ка, ко, ку
гі, ги, ге, га, го, гу
кік, кик, кек, как, кок, кук
гїк, гик, гек, гак, гок, гук

2. Вимовляйте по черзі:

г – к, г – к, г – к, г – к, г – к;
а тепер сполучення:
гїг, гиг, гег, гаг, гог, гуг
гїк, гик, гек, гак, гок, гук
кгї, кгї, кге, кга, кго, кгу

3. Скандуйте:

кпї – кпи – кпе – кпа – кпо – кпу
бкї – бки – бке – бка – бко – бку
дкї – дки – дке – дка – дко – дку
кїх – ки х – ке х – ках – кох – кух

4. Чітко вимовляйте сполучення приголосних, добираючи дихання в кінці кожного рядка:

кпті – кпти – кпте – кпта – кпто – кпту
тпкі – тпки – тпке – тпка – тпко – тпку
пткі – птки – птке – птка – ппто – птку
гбді – гбди – гбде – гбда – гбдо – гбду

***Закріпіть вимову приголосних К, І, Г, Х
на скоромовках та віршованих текстах:***

- * Кіндрат купив капелюх, капелюх Кіндрату до вух
- * Ковпак на ковпаку, під ковпаком – ковпак
- * Купи кіпу пік, купи кіпу пік, купи кіпу пік
- * Наша груша найкорчокумакуватіша, найкорчоламакуватіша
- * Летів горобець, сів на хлівець, а як вийшов стрілець, то утік горобець
- * Якось Яків сіяв мак – так–сяк, абияк. Виріс ярий Яків мак, так що коле, як їжак
- * Куликало з Чомукалом до Викала придибало
- * Грізно грима грім горою, гонить гомін градобою, гнеться груш гнучке гілля, гонить гуси Гнат: „Гилля!”
- * Кіт котив коток по току, коток попав на лапу коту
- * Ряба курка крупі клює,
Не клюй, курко, крупку,
Не кури, турко, люльку
- * Гава гаву запитала:
– „Ти на ганок не лігала?”
– „Не лігала я на ганок, та й прогавила сніданок”
- * Запитала Галка Крука, як він зве свого онука.
Каркнув Крук:
– Я внученятко називаю крученятком!
- * Хмарки, хмарки, химерні, волохаті спустились на хвилинку у хлопчика на хаті
- * Кіт котові каже: „Коте, до комори кадіб вкоти. В кадіб вкинеш капустину, кілька китичок калини”
- * Гуска грає на гітарі,
Гелготить гусак гагарі,
Горобець гука грака,
Гава гатить гопака
- * Турка курить трубку, курка клює крупку (3 рази).
- * Горобець, горобеня галушок везуть горня,

Горобчиха – горошину,

Кличуть гуску на гостину.

* Ходить квочка біля кілочка, водить діточок коло квіточок.

* Сюди ріг, туди ріг, посередині – пиріг, в середині з пухом, а в мене – під вухом.

Іде півник на війну,

куряву здійсмає.

– Ой, куди, куд-куди? –

курочка питає.

– Іду, курочко – прощай!

на війну велику!

– Ой куди-куд-куди?

– Воювать з індіком.

(з народного)

Каже курка: ко-ко-ко,

у гаю пасуться ко...

– Коні?

– Ні, не коні.

Каже курка: ко-ко-ко,

у гаю пасуться ко...

– Кози?

– Ні, не кози.

Каже курка: ко-ко-ко,

у гаю пасуться ко...

– Корови?

– Так, корови рябенькі!

Пийте, дітки, молочко –

Будьте здоровенькі

*(Ю. Черних) (з російської
переспівав І. Малкович)*

В горах звір Гур–гір живе,
Він лякає все живе,
Він страшнючий, бо повір,
Виріс вищий гір Гур–гір.
(С. Панізник)

Віз на продаж
смішків віз,
Хихикало
хихикало,
хитнувсь віз –
і випало
Хи! Хи! кало
(В. Лучук)

Кували зброю ковалі,
людей карали королі,
і весь народ либонь вже звик
так є одвіку, так – навік!
Але у дружному гурті
Рішили потай ковалі:
– Не викуєм катам мечів –
Не буде чим сікти голів.
(А. Вольський)

Павучиха з павуком
павутину ткали
і тихесенько ладком
пісеньку співали:
– Добре нам,
павукам,
павутину ткати,
добре нам,
павукам,
пісеньку співати.

– Добре нам, павукам,
в павутині жити.
Добре нам,
павукам,
сонних мух ловити.

(Є. Гуцало)

Граціозно, мов гавот, танцює,
Гава гзимс на ганочку глянсує.
Гаві в вухах дзвінко дзвонять дзвони.
Ґвалт над ганком підняли ворони:
– Гандж у гави – роззявляє рота!
Гном минає Ґавині ворота

(В. Лучук)

Жив на світі цар Горох.
Був у нього хлопчик Ох.

Цар Горох
І хлопчик Ох
скрізь ходили тільки вдвох.

Цар Горох питався:
– Ох,
правда ж, добре нам удвох?

– Цар Горох,
нам добре вдвох, –
радо згоджувався Ох...

Якось ставсь переполох:
загубився хлопчик Ох!
Дуже бідкався цар Горох,
що вони тепер не вдвох.

Ох
і охав цар Горох –
тільки „ох”

та тільки „ох”!

Та знайшовся хлопчик Ох –
знову радий цар Горох.
Дуже радий хлопчик Ох,
що минув переполох.

Цар Горох промовив:
– Ох, дуже добре, що ми вдвох!
І промовив хлопчик Ох:
– Ох і славний цар Горох!
(Є. Гуцало)

Дихало вільхою, тихою втіхою –
білим сном...
Раптом наїхали віхоли звихреним
табуном!
Вилечу з віяла верхи на вихорі –
в білограй!
Вдарю осторогами понад тривогами:
доганяй!
Хай оті віхоли з розуму з’їхали –
все одно
Я тебе перейму,
хай там покришка
чи дно!

(Б. Олійник)

ПРИГОЛОСНІ Ф, В

Звук *Ф* одержуємо, з’єднуючи нижню губу з верхніми передніми зубами, а потім повітрям, яке видихаємо, відділяємо губи від зубів. Звук *В* утворюється аналогічно, тільки до роботи органів артикуляції підключаються голосові зв’язки (мал. 12).

На вимову цих звуків у кінці слів слід звернути особливу увагу, так як вони часто “випадають”.

Тренувальні вправи

Вправа 37. Чайник.

Уявіть, що ваші губи – щілина чайника, через яку проходить пара. Чайник закипів. Пара виривається з-під покритишки то довгими струменями, то короткими: *ффф!* *ф-ф-ф!* *фффф!* *ф-ф-ф-ф!* Пам'ятайте про добори повітря в паузах. Починайте працювати!

Вправа 38. Оса.

Оса попала в кімнату і ніяк не може з неї вилетіти. Вишукує дірочку, через яку можна вибратися на волю. Уявіть, що ви – бджола. Підключіть до звучання звук В. Не тисніть на губи, старайтеся, щоб приголосний звучав дзвінко. Аж ось і кватирка. Бджола на волі (повітря добирайте повільно, в паузах).

Опрацюйте звуки Ф, В на вправі 33.

Закріпіть вимову приголосних Ф, В в дикійних сполученнях:

1. Вимовляйте чітко, скандуючи:

*ві – ффі, ви – ффи, ве – ффе,
ва – ффа, во – ффо, ву – ффу;
ві – ві – ві – ві – віфф
ви – ви – ви – ви – вифф
ве – ве – ве – ве – вефф
ва – ва – ва – ва – вафф
во – во – во – во – вофф
ву – ву – ву – ву – вуфф*

2. Скандуйте:

*фі, фи, фе, фа, фо, фу
ві, ви, ве, ва, во, ву*

3. Чітко вимовляйте словосполучення:

фткі, фтки, фтке, фтка, фтко, фтку
вмі, вми, вме, вма, вмо, вму
фрі, фри, фре, фра, фро, фру

(Повітря добирає в кінці кожного рядка).

4. Вимовляйте, наголошуючи перший склад:

ффаві, ффиві, ффеве, ффава,
ффово, ффуву
фіфі, ффифи, ффефе,
ффафа, ффофо, ффуфу

***Закріпіть вимову приголосних Ф, В
на скоромовках та віршованих текстах:***

- * Зелен в'яз високий виріс
В'язолаз на лаза виліз,
Та зважай же, в'язолазе,
Не скрути ж на в'язі в'язи.
- * Водовіз віз воду від водопроводу
- * Вранці вівцям вовни віз вовк, вмістившись в возі
віз.
- * Як летів – мерехтів, як упав – чорним став.
- * Вовк–вовцюг вівцю волік.
Вова вовку – вила в бік.
Як завив же вовк–вовцюг,
Миттю випустив вівцю.
- * Ворона проворонила вороненя.
- * Вередували вередниченьки,
Що не зварили варениченьки.
Не вередуйте, вередниченьки,–
Ось і зваряться варениченьки.
- * Віл везе важучий віз–
Вовну, вату, верболіз.

- Вперся віл, і впало з воза
Вісім в`язок верболозу.
- * Варка варила вареника,
Василь взяв вареника.
Варка Василя – варехою,
Василь Варку – вареником.
 - * У садочку барвінок,
На барвінку – втінок.
Заберімо втінок,
Вирвімо барвінок!
 - * Ворона проворонила вороненя.
 - * Масти Федя медом, а Федь усе Федьом.
 - * Флокси, флокси на фланелі,
Фартушок зацвів у Нелі.
Із шифону шарфик в Галочки,
І на нім рясні фіалочки.
 - * Фундамент вифундаментувати,
перефундаментувати.

У колгоспі був баран.
Звався баран той –
Митрофан.
Якось вибрався баран
подивитись на фонтан, –
й гайда в місто
на майдан,
де і був отой фонтан.

Зупинився на майдані –
і стоїть перед фонтаном.

Дивувалися:
– Баран
задивився на фонтан!
Дивувалися:
– Баран

дуже схожий на фонтан!

А баран
той Митрофан
справді був немов фонтан.

(Є. Гуцало)

ФАЙНІ ЛЮДИ

Файним людям
Файно спиться,
Файним людям
Файне сниться.

Файні люди
Файних знають
— Файні файних
Поважають.

Файні файних
Прсять в гості,
Файні файним
Миють кості.

Файні файним
Файно роблять:
У горілці
Файно топлять.

Вміють пити
Файні газди,
Їх за образ
Файно класти.

Вміють файно
Говорити,
Вміють файні
Ями рити.

Я тих файних
Файно знаю,
Я їх файно
Обминаю.

П'ю не з ними
Файні вина.
Файна слабша
Половина.

Файна любко,
Губки дай—но,
Поцілуємося
Файно.

А хто заздрить,
Той, звичайно,
Забурчить,
Що так — не файно.

Та коли ми
Файні люди,
То кохаймось —
Файно буде!

(С. Пушик)

Хай іншим словом володію...
Хоч мов я знатиму до ста,
На материнській лиш посмію
Відкрити до матері вуста.

(Г. Петрук–Попик)

Щоб між нами не вгасло проміння величне,
Ти поставив „на сторожі” слово твоє вічне.

(Леся Українка)

Пливуть віки. Пливуть вінки тернові...
Тернопіль і хустини квіткові.
Цвіте нам терен, опадає в слові –
Слова не опадають вікові

Є в словниках і віра, і надія,
Є слова дія, дієслів полки,
Чи вистоїть земля й помолодіє,
Чи вигорять народи й словники?..

В борінні, у горінні, в горі, друзі,
Не біймось заглядати в словники!
(С. Литвин)

ПРИГОЛОСНІ С, З

При правильній вимові звуку *С* губи напіввідкриті, куточки рота напівростягнені в боки, нижня щелепа трохи опущена, віддаль між верхніми і нижніми зубами один–два міліметри. Язик–лопата торкається нижніх зубів. Видих повітря глибокий і енергійний. М'язи живота є відправною опорою звуку *С*. Звук *З* утворюється аналогічно, в роботу включаються голосові зв'язки.

Тренувальні вправи

Вправа 39. **Велосипедисти.** Висхідна позиція: ви сидите. Ноги, зігнуті в колінах, знаходяться на уявних педалях велосипеда, а тепер поїхали: круговим рухам ніг вперед відповідає вимова звуків: *З! С! З! С!* і т. д. Змінюйте темпоритм: ви їдете під гору – темп сповільнений, дихання глибше, відповідно і приголосні звучать сильніше, з притиском; а тепер ви на рівнині. Набирайте швидкості – приголосні звучать коротко, легко.

Вправа 40. **На сінокосі.** Ви на полі, де вам потрібно викосити траву. В руках – уявна коса. Розмах косою вправо (вдих повітря), на видиху звучить коротке “С- с - с”, працюйте. А тепер підключіть до вимови звук “З”. Дихання глибоке, рухи широкі, енергійні.

Вправа 41. **Бадмінтон.** Розберіться по парах, станьте один навпроти одного на відстані 4-5 метрів. Візьміть в праві руки уявні ракетки, а в ліві – воланчики. “Підкинули” воланчик вгору і разом зі звуком “С” (удар) посилаєте його партнеру навпроти. Він “відбиває” воланчик зі звуком “З”. Гра продовжується.

Опрацювання звуків З, С проводяться на тренувальних вправах 29, 30 та 33.

Закріпіть вимову приголосних С, З в дикійних сполученнях:

1. Перерахуйте:

сі, си, се, са, со, су

зі, зи, зе, за, зо, зу

сфі, сфи, сфе, сфа, сфо, сфу

2. Вимовляйте коротко, легко, без притиску:

сіз, сиз, сез, саз, соз, суз

зіс, зис, зес, зас, зос, зус

зіз, зиз, зез, заз, зоз, зуз

сіс, сис, сес, сас, сос, сус

сізь, сизь, сезь, сазь, созь, сузь

зісь, зись, зесь, зась, зось, зусь

3. Вимовляйте в швидкому темпі, наголошуючи перший склад:

сізі, сизи, сезе, саза, созо, сузу

зісі, зиси, зесе, заса, зосо, зусу

4. Скандуйте:

*сті, сти, сте, ста, сто, сту
зді, зди, зде, зда, здо, зду*

5. Вимовляйте в швидкому темпі, наголошуючи перший склад:

*стізді, стиди, стезде, стазда,
стоздо, стузду
здісті, здисти, здесте, здаста,
здосто, здусту*

***Закріпіть вимову приголосних С, З
на скоромовках та віршованих текстах:***

- * Зупинивсь на зрубі зубр, задивися зубр на зруб.
- * Хитру сороку спіймати морока, а на сорок сорок – сорок морок
- * Смаженю смажив, смажив Саша, замість смажені у Саші – сажа.
- * Зоя і Зіна знайшли лозини,
Лозина до лозини – і зроблені корзини.
Зоя і Зіна взяли корзини.
- * Залізне зубило залізо любило,
Зубило в залізо залізно залізло.
- * Зайчик зілля з’їв у Зіни,
Захотів заїсти сіном.
Зіна зойкнула у сінях.
Де ж узяти зайцю сіна?
- * Заєць зяблика зустрів:
–Зебру зжер! Зміюку з’їв! –
Зяблик зойкнув: Значить заєць –
Задавака і зухвалець!
- * Сказ з берези стік, стік з берези сік.
- * Семен сказав своїм синам: „Сини, складіть скирту сіна”. Сини склали скирту сіна, Семен сказав сво-

їм синам: „Спасибі!”.

- * Летіла сова, торохтіла слова: „Чи це сон, чи це слон, а може і сонце?!”.
- * Ніс сміхунчик сміху міх, міх розсипався на сміх.
- * Листя пада – листопад, в листопаді паде град.
- * На сосні сидить сорока, на сороці білі боки.
- * Сидьма сом сам сидів, сидячого сома сум вхопив.
- * Сім сусідів скликав сом – сміх і співи за столом.
- * На одній сосні високій десь–колись жили сороки,
Дві сороки–білобокi десь–колись жили сороки.
Дві сороки–білобокi, одинокі двi сороки.
- * Сом скаржився сомам: „Живу собі я сам”!
Соми сказали сому: „Сутужно сам–самому”.
- * Босий хлопець сіно косить, роса росить ноги босі.
- * Заіскрились в лузі роси,
Заспівали в росах коси,
І синочкові не сниться,
Коли в тата косовиця.

Приспало просо просеня,
й поростувало просо,
де в ямці спало зайчєня
і в сні дивилось косо.

Йому сказало просо: спи,
заплющ косеньке око.
Залізли коники в снопи,
і хмара спить висок.

Заснув у лісі сірий вовк,
і лапою уквився.
Твій сірий вовк в воді намок
і спати завовчився.

Заснуло поле і горби,
і на дорозі пуста.
В солодкім сні біля води
росте твоя капуста.

Заплющ косеньке око й ти,
підстав під вухо лапку.
Як будеш спать – будеш рости,
маленьке зайченятко.

(М. Вінграновський)

Лис зустрів у лісі
лиса.
Лис із лисом обнялися.

– Здрастуй, лисе!
– Здрастуй, лисе! –
– Ти не лисий?
– Я не лисий...
– Так чому ти звешся
лисом?
– Але й ти зовешся лисом,
хоч і ти також не лисий!
– Чом я лис?
– А чом я лис?
– Бо я лисом в лісі зріс.
– І я лисом в лісі зріс.
Й лис із лисом
розійшлись.
Й розійшлися лис із лисом:
– Я – не лисий!
– Я – не лисий!
Розійшлися –
та й гадали:
і чому їх так назвали?

(Є. Гуцало)

Стояла я і слухала весну,
Весна мені багато говорила,
Співала пісню дзвінку, голосну
То знов таємно–тихо шепотіла.
Вона мені співала про любов,
Про молодощі, радощі, надії,
Вона мені переспівала знов
Те, що давно мені співали мрії.
(Леся Українка)

– Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? Хто се?..
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?..
Хто се, хто се – тихесенько
Спитає – повіє
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє.
(Т.Шевченко)

Свято зелене, бо зелені повно,
Вітер гуляє в квітучім саду,
Дзвони десь дзвонять
ледь чутно, безмовно,
В білих по пояс я хмарах іду.
Дух проникає у серце любов'ю,
Голуб під небом горить, не згаса,
Юносте любя, куди б не ішов я,
Всюди твоя йде зі мною краса!
Гірко всміхаєшся, наче з похмілля,
Сам серед світу один ти стоїш...
Свято зелене, зелена неділя,
Радості — море, а смутку — ще більш.
(Р. Дурбак)

Спасибі за сварку, спасибі за ласку,
Спасибі за смуток, спасибі за сміх,
Спасибі за правду, спасибі за казку —
В нещасті я був щасливішим за всіх.

Спасибі за мрію, спасибі за стежку,
Спасибі, що в парі ходили по ній,
Спасибі за місяця срібну сережку,
Що сонце ворожила в тиші нічній.

Спасибі за радість близьку і далеку,
Спасибі за весну, за шепіт беріз,
Спасибі, що все пережив я нелегко,
Та болю і муки тобі не приніс.

Спасибі за вістку, що добре ся маєш,
Спасибі, що совість не мучить, не гне,
Спасибі, що іншого свято кохаєш;
А юною грішно кохала мене.
Спасибі!

(С. Пушик)

Як добре те, що смерті не боюсь я
І не питаю, чи важкий мій хрест,
Що перед вами, судді, не клонюся
В передчутті невідомих верств.
Що жив, любив і не набрався скверни,
Ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
Як в смерті обернуся до життя
Своїм стражденним і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюсь,
І чесно гляну в чесні твої вічі,
І в смерті з рідним краєм поріднюсь.

(В. Стус)

ПРИГОЛОСНІ Ж, Ш

При правильній вимові приголосних Ж, Ш артикуляційні органи працюють таким чином: 1) губи розкриті, зуби майже повністю оголені, губи не лежать на зубах, форма нагадує невеликий квадрат із заокругленими кутками. Губи м'які, не напружені; 2) щелепи не зімкнені, а зближені, верхні і нижні зуби знаходяться на віддалі 1–2 мм; 3) кінчик язика широкий, заокруглений. Бокові краї язика міцно притиснуті до верхніх бокових зубів. Струмінь повітря проходить через звуження, утворене задньою частиною спинки язика – таким чином виникає шум, який сприймається нами як звук Ш.

При утворенні звука Ж язик ледь вивільнений, не такий інтенсивний звукоутворюючий струмінь повітря. Воно (повітря) для утворення звуків Ш, Ж подається з нижніх м'язів живота, але не так енергійно, як для звуків, розглянутих вище.

Тренувальні вправи

Вправа 42. Порохотяг. Візьміться руками за уявну ручку порохотяга і починайте працювати: “ШШШШ! ШШШШ! ШШШШ! ШШШШШШ!” по підлозі, за кріслами, за диваном. Рухи плавні, дихання довільне. А тепер зніміть насадку порохотяга та приберіть короткими, енергійними Ш! Ш! Ш! павутини в кутках кімнати.

Вправа 43. Праска.

Всі предмети уявні. Ви прасуєте по мокрій тканині гарячою праскою: шшшш!, ш-ш-ш!, шшшш!, ш-ш-ш!, шшшш!, ш-ш-ш!, шшшш!, ш-ш-ш!. Звуком Ш імітуєте шипіння пари, добиваючись при цьому чіткості й виразності його вимови.

Вправа 44. Джміль.

Ви на лузі. Згадайте, як гудуть лахматі джмелі, перелітаючи з квітки на квітку. Відтворіть їх гудіння, підключивши

5. Вимовляйте в швидкому темпі, наголошуючи перший склад:

*здіжді, здижди, zdeжде, здажда,
здождо, здужду
итізді, итизди, итезде, итазда,
итоздо, итунду*

***Закріпіть вимову приголосних Ж, Ш
на скоромовках та віршованих текстах:***

- * Женчик, женчик невеличкий,
На женчику черевички і шапочка
Чорненька, і латочка червоненька.
- * Жовте жито жук жував,
І з Женею жартував,
Жартом, жартом і у Жені –
Жвавий жук живе у жмені.
- * На шосе шумлять машини, лиш шпаркі шурхо-
чуть шини.
- * Вибіг Гришка на доріжку, на доріжці сидить
кішка. Взяв з доріжки Гришка кішку: хай впій-
має кішка мишку.
- * В горішнику горішина горішками обвішана,
Оришка і Тимошко струшують горішки.
- * Мишка раз прийшла до кішки, уклонила кіш-
ці в ніжки. Кішці – смішки, мишці – нітрішки.
- * Я – Джміль, жу–жу, розжену, кажу.
- * На шафі шапка, у шафі – шубка.
- * Прибігла мишка до Мишка: „Позич горішків
пів мішка!”
Мишко всміхається до мишки: „Ти принеси
медку пів миски”.
- * Сів Шпак на шпаківню,
Заспівав Шпак Півню:
– Так я ти не вмію я,

- Ти не вмієш так, як я.
- * Тишком–нишком вийшла мишка із нори.
 - * Пошили сину шовкову сорочку,
Старшому сину пошили синю свитину,
Молодшому сину пошили сині штани.
 - * Шишки на сосні, шашки на столі (*3 рази*).
 - * На ложку, та покуштуй горошку.
 - * Напекла моржиха коржиків,
Припрошують моржики йоржиків:
– Йоржики, допоможіть нам жувати коржики
 - * Над шляхом Явдошка шукала волошки.
– Явдошко, волошки шукати облиш,
Над шляхом ти знайдеш
Один лиш спориш.

Журилась під осінь
малесенька жабка:
уже потемніла
у соняха шапка
і жовтими стали
листочки у клена,
а я іще й досі
зелена-зелена...

(Л. Повх)

Їду, їду на коні,
а мурашка – на мені.
Геть мені не важко
так везти мурашку,
бо я їду на коні,
а мурашка – на мені

(С. Шаповалів)

Росла на грушка,
як всі грушки – проста.
Та хто б, скажіть, подумав? –
упала на ката?

Кіт – ну нявчать на грушу!
Прийшов у сад дідусь...
Та хто б, скажіть, подумав? –
і діда грушка – лусь!

Тоді приходять бабця,
їх, бідних, лікувать
Та хто б, скажіть, подумав? –
і бабцю грушка – гать!

Аж тут прибігли діти
під грушку – й залюбки –
Ну хто б, скажіть, подумав? –
поїли всі грушки!

(Л. Повх)

Кожну весну оживає жалива–кропива,
Налітає на кропиву комахива:
Дуже добре комахиві в кропиві –
Всі наїжені, здорові та живі.
(І.Складаний)

Їжачок–хитрячок із голок та шпичок
Пошив собі піджачок.
І у тому піджачку він гуляє по садку.
Натикає на голки
Груші, яблука, сливки,
І до себе на обід він скликає цілий рід.

(І.Гуцак)

Їжачиха і їжак
не помиряться ніяк.

– Ти колючий! Пострижися!
Ти колюча! Не колися!

– Я колючий?
Хто б сказав!
– Нащо ти колючу взяв?

– Від колючого я чую!
– Я колючій не дивую!

– Не дивуєш? От дивак!
А іще ж, либонь, їжак.

– Не дивуєш? От дивачка,
а іще ж, либонь, їжачка...

Їжачиха і їжак
не помиряться ніяк

(Є. Гуцало)

Спи, мій малесенький, спи, мій синок...
Я розкажу тобі безліч казок!
Нащо ж ти віченьки знову розкрив?!
Спи, моя пташко, то вітер завив.
Стогне і виє уже він давно,
Б'ється і стука у наше вікно...
Геть, розбишако, в далекі степи!..
Спи, моя ластівко, солодко спи!

(О. Олесь)

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито за селом,
Хорошії гості за столом.
Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито женці жнуть,
Хорошії гості в мене п'ють.
Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито на межі,
Хорошії гості до душі.
Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито ще й овес,
Тут зібрався рід наш увесь.

(З джерела народного)

Найогидніші очі порожні,
Найгрізніше мовчить гроза,
Найнікчемніші дурні вельможі,
Найпідліша брехлива сльоза.
Найпрекрасніша мати щаслива,
Найсолодші кохані вуста,
Найчастіша душа незрадлива,
Найскладніша людина проста.
Але правди в брехні не розмішуй,
Не ганьби все підряд без пуття,
Бо на світі той наймудріший,
Хто найдужче любить життя.

(В. Симоненко)

За гроші голосять, за гроші співають,
За гроші врятують, за гроші уб'ють,
За гроші на кращому місці ховають,
За гроші, як Юда своїх продають.

(С. Пушик)

ПРИГОЛОСНІ Ц, Ч

Звук *Ц* утворюється внаслідок злиття *Т* і *С*. Звук утворюється за рахунок одночасно вимовлених на одному видихові приголосних *Т* і *Ш*. Позиція губів така ж, як при вимові звука *Ш*. Дихання активне, надзвичайно активні нижні м'язи живота.

Тренувальні вправи

Вправа 46. **Ножиці.** Висхідна позиція: ви сидите, обіпершись на руки. Ваші ноги – ножиці. Починайте активно працювати, “різати ножицями”, підключивши до вимови звук *Ц*: “*Ц! Ц! Ц!*”

Відпрацюйте звуки *Ц, Ч* в ізольованому виді, використовуючи вправи 43, 44, 45.

Закріпіть вимову приголосних Ц, Ч в дикційних сполученнях:

1. Перерахуйте:

Ці – ци – це – ца – цо – цу!

Дзі – дзи – дзе – дза – дзо – дзу!

2. Вимовляйте швидко:

ціп–ціп–ціп, чіп–чіп–чіп

цип–цип–цип, чип–чип–чип

цеп–цеп–цепчен–чен–чен

цап–цап–цапчап–чап–чап

цоп–цоп–цопчоп–чоп–чоп

цуп–цуп–цупчуп–чуп–чуп

3. Скандуйте:

ді – жі – джі!

ди – жи – джи!

де – же – дже!

да – жа – джа!

до – жо – джо!

ду – жу – джу!

4. Вимовляйте виразно:

цлі, цли, цле, цла, цло, цлу

члі, чли, чле, чла, чло, члу

5. Вимовляйте в помірному та швидкому темпах, наголошуючи перший склад:

чіжді, чижди, чежде, чажда,

чождо, чужду

джічі, джичи, джече,

джача, джочо, джучу

чічлі, чичли, чечле, чачла, чочло, чучлу

***Закріпіть вимову приголосних Ц, Ч
на скоромовках та віршованих текстах:***

- * Упирався цапки цап, що не він капусту – хап!
- * Киця прокидається, лапками вмивається (3 рази).
- * Був собі цебер та переполуцебрився на маленька переполуцебреньта.
- * Всім подобається це куце цуценя.
- * Очиці у вовчиці неначе блискавиці.
- * Ченчик, ченчик невеличкий,
На ченчику черевички,
Шапочка–кінчаточка:
– Добрий вечір, дівчаточка”.
- * На печі, на печі смачні та гарячі пшеничні калачі.
Хочеш їсти калачі – не лежи на печі!
- * Ходить квочка коло кілочка, водить діточок коло квіточок.

- * Перчив, перчив, поки не переперчив (3 рази).
- * Чир! – в чечітки,
Чир! – в чижа,
Власна пісня не чужа!
- * Їжачок–хитрячок із голок і шпильочок пошив
собі піджачок.
- * Чебрец–чебрик–чеберяйчик,
Вітрик чебриком почапав.
Ходять чебриком два зайчики,
Круть той чебрик для зайчаток.
- * Євген горіхи роздас:
– Оце моє, оце – твоє,
– А це чие? А це чие?
А це також моє!
- * Я печу, печу, печу
Дітям всім по калачу,
Зверху маком притрушу,
В піч гарячу посаджу.
- * Серед корчів корч – найкорчакуватіший.
- * Зацінькала синиця – цікава витівниця.
– Це горобці в альтанці
Танцюють вранці танці.
Ой, гуць–гуці! Штанці куці у горобців!
- * Чубатий качур кряче качці:
– Ти чудо бачила чи ні?
До річки човен мчав на тачці,
По річці – тачка на човні!

В чебуречній
греки
їли чебуреки.

Два великі греки –
по три чебуреки.

Три маленькі греки –
по два чебуреки.

Скільки було греків,
скільки – чебуреків?

(С. Шаповалів)

Чапля без чобіт чвиляє,
В чапленьят чобіт немає,
І чаплище без чобіт
Мчить до чаплі на обід.

(В. Гринько)

У чубатих дочок
По сімсот сорочок,
По сімсот спідничок,
А без черевичок.

(Н. Гілевич)

Раз, два, три, чотири,
Козі дзвоника вчепили,
Коза бігає, кричить,
Просить дзвоник відчепить.

(Дитячий фольклор)

Гуска з гускою до качки
Йшли й казали:
– Ми ля качки!

– Ти ля качка!
– Й ти ля качка,
бо удвох ідем до качки.

– Може качка

теж лякачка? –
запитала гуска
в гуски. –
Може качка
теж лякачка,
раз до нас не видно
качки?

– Раз до нас не видно
качки,
значить, качка –
не лякачка.
А коли ми вдвох
до качки, –
значить, ми таки
ля качки.

(Є. Гуцало)

Проти Івана сонце іграло.
А де ж воно ночувало?
Ночувало у Івана.
А що ж воно вечеряло?
Вечеряло варенички,
Варенички з цибулею,
З цибулею, з чорним маком,
З чорним маком, з пастернаком
І з юшкою, з петрушкою.

(З джерела народного)

Україна моя починається
Там, де туга моя кінчається,
Край дороги, як пісня чайна,
Починається Україна.
Україна моя починається

Там, де палуба грізно
хитається,
Там, де в клекотах Чорного моря,
Б'є панцерник у царство горя.
Україна моя починається
Там, де панство навіки
кінчається.

(П.Осадчук)

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі плачучи, умру,
І все з собою заберу...

(Т.Шевченко)

Зілля ізварила,
В пляшку націдила...
Чураївна плаче —
Гриць до неї скаче.
Чураївна плаче —
Гриць вже під вікном.
Чураївна встала —
Двері відчинила.
Попід вікна вітер —
Чорний гнів...
Страчуй, Чураївно!
Чураївно, страчуй!
Гриць не слухав серця —
Слухав ворогів...

(С. Пушик)

ПРИГОЛОСНИЙ *Щ*

Приголосний *Щ* утворюється злиттям двох звуків *Ш* і *Ч*. Кінчик язика знаходиться в передній частині твердого піднебіння, а бокові його частини притискаються до бокових верхніх зубів. Вимовляється звук коротко, згуртовано.

Тренувальні вправи

Вправа 47. Друкар.

Вам потрібно надрукувати текст, Уявіть, що перед вами клавіатура комп'ютера. Починайте друкувати однією рукою: *Щ!* *Щ!* *Ш!* – то повільно, то швидше.

Закріпіть вимову приголосної *Щ* в дикійних сполученнях:

1. Вимовляйте повільно:

щі, ши, ще, ща, що, шу

2. Вимовляйте коротко:

чіщ, чищ, чещ, чащ, чощ, чущ
щіш, шиш, щеш, щаш, щош, шуш

3. Вимовляйте в швидкому темпі, наголошуючи перший склад:

віщі – чищи – чеще – чаща – чощо – чущу
щічі – щичи – щече – щача – щочо – щучу

Закріпіть вимову приголосної *Щ* на скоромовках та віршованих текстах:

- * На подвір'ї зелен кущ, над кущем літає хрущ.
- * Щиглик всівсь на холопок – тішить щебетом діток.
- * Ящичок для ящірки, для ящірки ящичок.
- * Я впіймав щура і шуреня, щучку і шуку, і отакенне щучище!

- * Ми ходили дещо, гутарили прощо, тільки коли я там що, або абищо, то нехай мені хтозна–що, і от що: я не те що, а ви мені кажете, що я там що, або абищо.
- * Ішов солдат із чоботищами понад баштанищами.
- * Щоглі в куцах пищали
Щоранку сповіщали:
“В куцах вітрище свище,
Гуляє морозище”.
- * Що в тебе вийшло – тарантас чи дишло?
- * Ішов солдат понад баштанищами (3 рази)

Іде, іде
дід, дід, несе, несе міх, міх!

Отакий дідище,
отакий страшище!

Отакий ногатий,
отакий рукатий,

отакий носатий,
такий бородатий!

о- о-отакий
дідище!
о- о-отакий
страшище!!!

А я – не боюсь!

(З народного)

Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику,
В зеленому горщику.

Щебром, відром, дійницею
Над нашою пшеницею.

(Українська народна пісня)

Боягузка в нас Гануся.

Плаче:

– Я дощу боюся!

Заховаюсь під кущем,

Хай по лузі сіра чапля

Ходить–бродить під дощем

(І.Гуцак)

Щоглик! Щоглик! Дітки раді!

Щоглик! Щоглик, до сільця.

(П.Грабовський)

Нащо мені чорні брови,

Нащо карі очі,

Нащо літа молодії

Веселі, дівочі?

(Т.Шевченко)

Дощ уквив бульками став,

Дощ – за комір, за рукав,

Свище сірий, свище сивий,

Заховайся, нещасливий!

– Нещасливий? Тобто я? –

Дощ сичить, немов змія,

Дощ січе, шипить, шумить,

Хвиля злісно клекотить

(М.Рильський)

ПРИГОЛОСНІ М, Н

Звук М утворюється наступним чином: губи стиснуті, звуковий струмінь повітря проходить через ніс. При звучанні цього звуку вібрують кістки в ділянці носа і лоба.

При вимові звука Н кінчик язика торкається передніх верхніх зубів і альвеол, рот напіввідкритий, повітря проходить через ніс.

Тренувальні вправи

Вимова приголосних М, Н закріплюється в тренувальних вправах 29–33.

Закріпіть вимову приголосних М, Н в дикційних сполученнях:

1. Перерахуйте:

*мі, ми, ме, ма, мо, му
ні, ни, не, на, но, ну*

2. Вимовляйте чітко, виділяйте приголосні в кінці складу:

*нінн, нинн, ненн, нанн, нонн, гунн
нінь, нинь, нень, нань, нунь
мімм, мимм, мемм, мамм, момм, мумм*

3. Вимовляйте з окличною інтонацією:

*ні! інні! – ни! инни! – не! енне! – на! анна!
– но! онно! – ну! унну!*

4. В помірному темпі вимовляйте сполучення:

*мні, мни, мне, мна, мно, мну
млі, мли, мле, мла, мло, млу
нлі, нли, нле, нла, нло, нлу*

5. Вимовляйте в повільному та швидкому темпах, наголошуючи перший склад:

*мінні, минни, менне, манна, монно, мунну!
німмі, нимми, немме, намма, номмо, нумму!*

***Закріпіть вимову приголосних М, Н
на скоромовках та віршованих текстах:***

- * Була собі макітра та переполумакітрилась на маленькі переполумакітрєнята.
- * Мімози Міла мамі купила.
- * Ти, малий, скажи малому, хай малий малому скаже, хай малий теля прив'яже.
- * Мама Мілу милом мила.
- * А в ньєнки ньєнка – ручєньки білєнькі: кругом столу ходить, варєники робить.
- * Ходить посмітюха по сміттю з маленькими посмітюшатами.
- * Хмарки, хмарки – химерні, волохаті, спустились на хвилинку у хлопчика на хаті.
- * А Микола робить кола,
А Микита сани,
А Микола їздив кіньми,
А Микита псами.
- * Міла милом мишку мила
Міла мило упустила.
Упустила Міла мило,
Мишку милом не домила.
- * Мурлика муркоче – морозива хоче.
Мурлико рудєнький, замерзнєш, дурнєнький.
- * Мавпенятко мовить: – Мамо,
Масла, моркви, маку мало!
Миска, мамочко, мілка –
Мало містить молока.
- * Мила милитись не вміла,
Мама мило з рук не змила,
Мама милила уміло,
Мама з Мили мило змила.
- * Напекли млинців, назвали кравців,
А кравець – за млинець, та й побіг у танець!

У ставочку лин
Зробив собі млин,
Меле день при дні
Воду на млині.

(Л. Верхова)

Чотири ходуни –
То тут вони, то там,
Чотири цвіркуни –
На радість малюкам;
Які ще й вила є
Всім ворогам на страх!
І мухо бій верткий:
Хвись – мах!
Хвись – мах!
Хвись – мах!

(Н. Гілевич)

Загубила голку Ніна,
Стала Ніна
На коліна;
Знайшла голку,
Та й не шила, –
Ніна нитки загубила.

Загубила нитки Ніна,
Стала Ніна
На коліна:
Знайшла нитки,
Та не шила,
Ніна голку загубила...

(Г. Бойко)

Бо ти на землі – людина,
І хочеш того, чи ні –
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

(В. Симоненко)

Як я малим збирався на весні
Піти у світ незнаними шляхами,
Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними нитками.
(Д. Павличко)

Сім струн я торкаю, струна по струні
Нехай мої струни лунають,
Нехай мої співи літають
По рідній, коханій моїй стороні,
І, може, де кобза знайдеться,
Що гучно на струни озветься.
(Леся Українка)

Є в Галичі тяжіння надземне —
Не обійти нам слави стороною,
Коли до міста я ставав спиною,
Мій Галич все ж охороняв мене,
Щоб не ввігнав ніхто у спину ніж.
І я йому вклоняюся до ніг!
Легенди таємничі, ніби ніч,
Мені мій Галич хоче повідати,
В них заповіт нащадкам — розкувати
Хоч тисячну частинку,
Що лежить
Під каменем віків
І під замками
Ночей і днів.
Візьмусь хіба думками
Славетний стольний Галич оживить.
(С. Пушик)

**Закріпіть вимову приголосної Л
на скоромовках та віршованих текстах**

- * Летить орлиця по синьому небу, крила розкрила, сонце закрила.
- * Хвалилась, звалилась, під гору звалилась.
- * Летіла лелека та заклекотіла до свої лелеченят
- * Ішло 12 попів
Через 12 ланів.
Один каже: “Лан, лан!”
Другий каже: ”Лан, Лан!”
.....
Дванадцятий каже: “Лан, лан!”
- * Рила синя тупорила, пів двора рилом порила, вирила піврила.
- * Росте липа біля Пилипа (3 рази).
- * Лібрето „Ріголетто” – „Ріголетто” – лібрето, лібрето „Ріголетто” .
- * Лили, лили, лили,
Пили, пили, пили,
Лили, лили діти,
Пили, пили квіти,
Виростали діти,
Виростали й квіти.
- * Лиска лащить лисеня,
А лосиха лосеня.
Лев ласкаво лапою
Левенятко лапає.
- * Лис малий і більший лис
По гриби ходили в ліс.
Заздрить білка в лісі лису:
Лис лисички ніс із лісу.
- * Лиха тому зима, в кого кожуха нема,
Чоботи ледащо і їсти нема що!
- * Марина варила,
А Лариса солила.
- * – Лелеки, лелеки, куди ви літали?
– За море, далеко, – лелеки сказали.

Ой дві жабки вечерком
на лужку сиділи.
Ой дві жабки вечерком
на зірки гляділи.

Тут комарик прилетів,
прилетів під липки,
сів собі на лопушок
та й давай до скрипки:
Тілі-лілі, тілі-лі. Тілі-лілі, ті-лі.
Тілі-лілі, тілі-лі. Тілі-лілі, лі-лі.

Наш комарик – молодець
грав без перестанку,
а дві жабки на лужку
квакали до ранку.

Тілі-лілі – кваки-квак.
Тілі-лілі – квак, квак.
Тілі-лілі – кваи-квак.
Потанцюєм так, так!

(За Т. Волгіною)

Я малюю клена,
Листячко зелене,
Гіллячко густе,
Чом він не росте ?

(І. Гуцак)

Подивитися на левів
я прибув до міста Львова,
бо тих левів, річ відома,
не побачиш сидьма вдома.
Думав я, що тут усюди
Леви ті живуть, як люди.

(В. Шульжин)

Я візьму паперу лист,
напишу лелеці лист:
– Добрий день, лелеко!
Десь тепло далеко.
Принеси ж нам з даліни
Теплі подихи весни.
Линь на крилах звіддалік.
Діти ждуть.
Твоя Лолік.

(Т. Майлян)

Без любові до Тебе	За любов убивали,
У серці зима.	Із любов'ю цвіли,
Без любові до неба —	Без любові вмирали
Любові до волі нема.	Чи катами були.
Без любові до краю —	Без любові і слова
Любові нема до людей.	Станеш диким, як звір.
За любов виривали	Йдуть герої з любові,
Серце й душу з грудей.	Як легенди із гір.

(С.Пушкін)

ПРИГОЛОСНИЙ Р

При утворенні звука Р кінчик язика піднятий, а корінь – опущений. Між ним і піднебінням утворюється простір. Бокові краї язика щільно притискаються до верхніх зубів. Голосові зв'язки вібрують. Струмінь повітря проходить по жолобу язика і відштовхує його кінець від альвеол. Дихання глибоке, енергійне, плавне.

Тренувальні вправи

Вправа 48. **Мотоцикл.**

Ви – на мотоциклі. Натискаєте на педаль: р-р-р-р-р!
Мотоцикл поїхав: rrrrrrrrrr, rrrrrrrrrr, rrrrrrrrrr!
Старайтеся протримати звук довше, не добираючи повітря.

Вправа 49. Сірники.

Запалюєте сірник. Чиркаєте ним по сірниковій коробці:
p-p-p-p-p! Сірники сирі. Запалюєте довго.

Вправа 50. Вірний сторож.

Уявіть, що ви – собака, сторожуєте двір. Хтось іде:
p-p-p! Ворог! *Ppppppp!* – агресивне. Виявляється, це сусідський Сірко: *Ppp, ppp, ppp, ppp* – примирливо.

Закріпіть вимову приголосного Р в дикційних сполученнях:

1. Скандуйте (в кінці складу артикулюємо Р активніше, ніж на початку складу):

рі! ри! ре! ра! ро! ру!
рір! рир! рер! рар! рор! рур!

2. Вимовляйте спокійно, наголошуючи перший склад:

рірі, рири, рере, рара, роро, руру

Повторіть вправу, наголошуючи другий склад.

3. Вимовляйте повільно і чітко:

ро-р'ю, ру-рю, ри-рі, ра-ря, ро-р'ю, ру-рю
ря-ра, р'ю-ро, рю-ру
ра-р'я, ру-р'ю, рі-р'ї

4. Чітко вимовляйте сполучення:

рлі, рли, рле, рла, рло, рлу
лрі, лри, рле, рла, рло, рлу
пери, пери, пере, пера, перо, перу
зрі, зри, зре, зра, зро, зру
здри, здри, здре, здра, здро, здру
нрі, нри, нре, нра, нро, нру

5. Вимовляйте енергійно:

мір! нір! вір! лір! рір!
мир! нир! вир! лир! рир!
мер! нер! вер! лер! рер!
мар! нар! вар! лар! рар!
мор! нор! вор! лор! рор!
мур! нур! вур! лур! рур!

6. Вимовляйте в помірному та швидкому темпах, наголошуючи перший склад:

дрітрі, дритри, дретре, дратва,
дротро, друтру
трідрі, тридри, тред ре, традра,
тродро, трудру

Закріпіть вимову приголосної Р на скоромовках та віршованих текстах

- * Оратай налягав на рало, орало нивочку орало.
- * Три барани на траві стрибали, а три барани грали на барабані.
- * Тридцять три кораблі лавірували, лавірували, лавірували, та не вила вірували.
- * У дворі трава, на траві – дрова. Раз, дрова! Два, дрова! Три, дрова!
- * Протокол про протокол протоколом запротоколювали.
- * На річці Роман спіймав руками рака. Рак ущипнув Романа за руку.
- * Біг рапортувати, та не рапортував, став рапортувати та перерапортував.
- * Та був собі Карпо Карпович Полікарпович та розполукарпився на маленькі полукарпенята.
- * Наш паламар усіх паламарів перепаламарив, перевипалимарив
- * Кривий Кирило кував криву кобилу,
Крива кобила кривого Кирила копитом,

- Кривий Кирило криву кобилу кулаком
- * Під припічком, у череп очку, три карасі: “Тріп! Тріп! Тріп!”
 - * Юра ловить рибку ловко, скоро мовить скоромовку: „Виринає рибка близько, розсипає срібні бризки”.
 - * Рак рачкує до крамниці, щоб купити рукавиці. Продавцю товче своє: – Раковиці у вас є?
 - * Рак–татусь приніс з крамниці раченяті рахівницю. Раченя кричить синиці: Є у мене раківниця.
 - * Бачиш Ромцю
Лютий рись...
Р–р–р!...
Кістки – гризь!
Р–р–р!
Ромцю, Ромцю
Стережись.
Ти за грати
Не берись!
 - * Рахування тітки вчили,
Барбарисики лічили:
Раз, два, три, чотири, п’ять –
Дуже смачно рахувать!
 - * Рано вранці в середу пригнав
Прокіп череду. А корови в череді –
Рябі, чорні та руді.

Каже котик:
мур-р, мур-р!
Побудую
мур, мур,
щоб не вкрали
у Мурка
навіть краплі
молока!

(С. Бондаренко)

Бабрались в брудній баюрі
два бобри брунатно-бурі.
– Правда, брате бобре, добре?
– Ду-у-у-уже добре, брате бобре!
(Б. Стельмах)

Мир миром, пироги з сиром,
Варенички в маслі,
Ми дружечки красні,
Поцілуймося!
(Українська народна забавка)

На горбі лежить Гарбуз,
На бакир він вдяг картуз.
Має свиточку рябу:
– Лізь, Гарбузе, у гарбу!
(І. Гущак)

Хмари–тучі, хмари злющі
Зупинилися над домом!
Та не бійся з хмари грому,
Сподівайся хмаровому!
(С. Пушик)

— Де, вороно—
Каркороно,
Ти була?
Що, вороно—
Каркороно,
Принесла?
— Покружляла,
Покружляла
Я вгорі.
Горобців

Порозганяла
У дворі.
Стріла півня—
Розбишаку,
Пісняра —
І чкурнула,
Дременула
Із двора.

(Г. Бойко)

Якось стрілися —
ворона
із самого Лісабона
і дзьобастий чорний крук
із самісінських Прилук.
Гордо каркнула ворона:
— Я — ворона з Лісабона! —
Гордо каркнув
чорний крук:
— Я — з самісінських Прилук!—
Й запишалися —
ворона
із самого Лісабона
і дзьобастий чорний крук
із самісінських Прилук.

(Є. Гуцало)

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

(Т. Шевченко)

Страшно зустріти смерть.
Страшно – не будьмо лукаві,
В славі там чи в неславі –
Страшно зустріти смерть.
Страшно безсило–малим
Чути себе перед смертю.
Але страшніше,
коли
Ні за що вмерти.

(Б.Олійник)

Рік Змія–Дракона, травневії дні.
Он їде Ярило на білім коні,

Із ножен виймає він свого меча
І голову Змія рубає з плеча,

Тоді забирає в Дракона ключі
І Росу на світ випускає вночі.

І перлами грає ранкова пора,
Де Хортиця, стріне він дочку Дніпра.

І будуть в Русалки від нього сини,
Назвуться вони русини, русини...

(С. Пушик)

Уміння діяти словом на текстах скоромовок

Скоромовка в роботі над дикцією займає особливе місце. Мета роботи над ними – навчитися легко, чітко і чисто долати дикційні труднощі, складні звукосполучення. Скоромовка – жанр народної творчості. Це жартівливі народні примовки, при вимові яких у швидкому темпі язик плутається і слова мимоволі кумедно перекручуються. Працюючи над

чистомовками, не слід намагатися одразу проказувати текст у швидкому темпі. Текст скоромовки повинен бути досконало опрацьований технічно. Розпочинати слід з дуже повільного темпу з чітким відтворенням кожного слова. Незручні для вимови звукосполучення на стику приголосних вимовляти особливо старанно. Коли всі артикуляційні труднощі подолані в уповільненому темпі, слід поступово його пришвидшувати аж до найжвавішого промовляння. Для того, щоб жартівливі фрази звучали невимушено, весело й легко, спершу треба усвідомити їх зміст, відчутти органічну природу гумору, їх емоційність, образність, розібратися в характері кумедного висловлювання, яскраво уявити собі ким, кому, з якою метою, в яких обставинах можуть бути сказані слова скоромовки. Тому скоромовку, нісенітницю слід розглядати не тільки як технічну вправу, але й як матеріал, що допомагає розвитку уяви актора, читця, вміння оцінити смішні ситуації (в певних пропонованих обставинах), і передати їх партнеру, керуючись при цьому конкретною дійовою задачею. Тобто скоромовка повинна стати хорошим матеріалом для тренування словесної дії.

Для прикладу візьмемо скоромовку:

Рила свиня білокрила, тупорила,

Пів двора рилом порила –

Вирила піврила

Включимо її в комплекс тренувальних вправ.

Вправа 51. **Дійова скоромовка** на спілкування, розрахована на групу в кількості 12-14 студентів. Мета вправи – активне спілкування.

Перший	(прибіг захеканий, повідомляє цікаву новину).	Текст скоромовки
Другий	(не вірить почутому, дивується).	
Третій	(насміхається).	

Четвертий	(обурюється).
П'ятий	(запевняє).
Шостий	(злиться).
Сьомий	(підлещується).
Восьмий	(освідчується в коханні).
Дев'ятий	(висміює, „вмирає” зі сміху).
Десятий	(ображається (плаче)).
Одинадцятий	(заспокоює).
Дванадцятий	(наказує).
Тринадцятий	(вимагає замовкнути) і т.д.

До виконання вправи можна підключити фізичну дію, яка б допомогла студентам у виконанні завдань.

Вправа 52. **Карл і Клара.** В'язанка скоромовок, пов'язаних сюжетом.

Ця вправа – своєрідна вистава. Пропоновані обставини – довільні: театральне видовище, балаган, циркова вистава, ярмарок. Дійові задачі виходять з логіки тексту скоромовок та правильно розкритих підтекстів. Головне у в'язанці – чистота вимови та активне спілкування учасників гри.

(для групи 10–15 студентів)

1. Ченчик–ченчик невеличкий, на ченчику черевички,
Шапочка–кінчаточка,– „Добрий вечір, дівчаточка!”

2. Увага! Увага!
Розігрується вистава
Називається вистава „Карл і Клара”!

3. Це було за царя Горошка
Як було людей трошки,
Як пічки салом топили,
А соломною вогонь гасили.

4. Жили були Карл і Клара
У тіні високих верет,
У Клари був кіт і корали,
А у Карла був кларнет.

5. І казала Клара Карлу:
„Ми з тобою, як риба з водою,
Я на лід, а ти – під спід”

6. Жінка доти люба,
Поки не візьме за чуба.

7. А Карл на Кларнеті задув:
„Як молодим був, то сорок вареників з’їдав,
А тепер хамелю–хамелю
І насилу п’ятдесят умелю.

8. Слова маснії, а пироги піснії.

9. Розізлився Карл на Клари
Та вночі в неї викрав корали.

10. Заплакала бідна Клара:
„Не той, товариші, товаришу товариш,
хто при товаришах товаришу товариш,
а той, товариші, товаришу товариш,
хто й без товаришів товаришу товариш.

11. Словом, як шовком вишиваєш,
А ділом, як шилом шпигаєш.

12. І мовила Клара Карлу:
„Не ходи по полю, не топчи куколю,
не лупай очима, – не твоя дівчина!”

13. А Карл просить: „Мовчок,
Розбив тато горщок,
А мати – два,
Та ніхто не зна!

14. Їй–богу, ніхто не знає:
тільки баба та вся громада,
тільки сич та сова,
та людей пів села.

15. Їй промовила Клара:
„Ти йому про діло,
А він тобі – про козу білу”.

16. Млин меле – мука буде,
Язик меле – біда буде!

17. А тут, як на зло, приїхав на полудрабку, на полукіпку
Прокіп з Прокопихою, ще й з маленькими прокопенятами.

18. Як прийшов Прокіп – кипів окріп,
Як пішов Прокіп – кипить окріп.
Як при Прокопі кипів окріп,
Так і без Прокопа кипить окріп.

19. А Клара все просить у Карла:
– Карле, віддай корали!

20. – Хитру сороку спіймати морока,
А на сорок сорок – сорок морок!

21. – Я йому вісімнадцять, а він мені –
Без двох двадцять.

22. У цього кільця, – немає кінця, –
Всі кільця – без кінців.

23. Розсердилась Клара на Карла,
Послала розумну кішку,
Й та викрала в Карла кларнет.

24. Вибіг Карл наш на доріжку,
На доріжці – сидить кішка.
Взяв з доріжки Карл наш кішку:
Хай впіймає кішка мишку.

25. – Віддай кларнет, кішко,
Я дам тобі мишку!

26. А кішка муркоче – морозива хоче:
– Мурлико руденька, замерзнеш, дуренька!

27. Кішці – смішки,
Карлу – ні трішки.

28. Зашуміло–загуділо:
Чули чи не чули,
Що в нашого Карла
Викрали кларнет?!

29. Ми ходили дещо,
Гутарили про що,
Тільки коли я вам що,
Або аби що, –
То нехай мене хто зна, що.
І от що: я не те, що,
а ви мені кажете, що я там що,
або абищо.

30. Аж ось королева Клара
Дізналась про крадіжку коралів
У племінниці Клари.

31. Коза з вовком тягалася –
Тільки шкура зосталася.
Коза з вовком судилася
Та й ратичок лишилася.

32. Королева Клара суворо покарала Карла
За крадіжку коралів,
Виславши Карла по етапу далеко–далеко
по етапу в Сибір.

33. Прийшов Карл до Клари
Прощення просити:
– Бувай здорова, як риба,
Гожа, як вода,
Весела, як весна,
Багата, як бджола!

34. – Ми за вами дуже, –
Ви до нас байдуже!..

35. Помирились Карл і Клара,
Сіли біля річки,
Сидять собі під вербою
Й ловлять в річці щучки.

36. – А наша верба найрозлоговіша
найкорчокумакуватіша, найкорчоламакуватіша.

37. А під вербою перепел підпадьомкає,
Перепеличка перепела перепідпадьомкує

Перепел переперепідпадбомкає
Перепелята перепела й перепелиху переперепід-
падбомкають

38. А над річкою курличі курличуть,
Курличаток кличуть:
– Курли–курли, курличеньки,
До річеньки, до річеньки!

39. – От вам і вся вистава
„Карл і Клара”!

40. Ой, плахточка–червчаточка, –
Дивуйтеся, дівчаточка!

Вправа 53. **Два дроворізи.** (В’язанка скоромовок, нісенітниць). Поділіться на дві “ворогуючі” команди: Йосипа та Архипа. Інсценізуйте оповідання та вибудуйте яскраві діалоги. Поєднайте читання групове з індивідуальним:

1. Хто хоче розмовляти,
2. Повинен вимовляти все правильно і вміло
3. Щоб було зрозуміло.
4. Ми будемо розмовляти,
5. І будемо вимовляти
6. Так правильно і вміло,
7. Щоб б́уло зрозуміло.
8. Для вашої уваги
9. Даруємо розваги:

10. Із–за гори, з–під Верховини
Йшли чотири мужчини:
Два дроворуби, два дроворізи –
Йосип і Архип.

11. Йшли по горі, зупинились у дворі.
12. У дворі трава, на траві дрова (2 р.)
13. На дровах – два дроворуби, два дроворізи:
Йосип і Архип:

14. – Наш голова вашого голову
Головою переголовив, перевиголовив!

15. – Наш голова вашого голову
Головою переголовив, перевиголовив!

16. – Наш голова вашого головупереголовив, перевиго-
ловив,
Перевиголовив, переголосив!

17. – Наш голова вашого голову головою
Переголовив, перевиголовив,
переголовив, переголосив, перевиголовив!

18. Йосип охрип, Архип осип,
Архип охрип, Йосип осип.

19. – Ні! Охрип Йосип, осип Архип!

20. – Ні, Йосип охрип, Архип осип!

21. Ледар і нероба – свято їм до гроба.

22. Дорікав Горщик чавунові, що чорний,

23. Аж гульк – і сам у сажі.

24. Спритно лавіруючи в ларингології,
Лікар–ларинголог

Легко вилікував Йосипу і Архипу ларингіт.

25. Два дроворуби, два дроворізи –
Йосип і Архип

Говорили про крупи і про підкрупки,
Про торги і про покупки

26. – Розкажіть нам про покупки
27. – Про які там про покупки
28. – Про покупки, про покупки, про покупочки твої!
29. Мімози Міла мамі купила.
30. Бобренята добрі всі для своїх бобрів!
31. А Кіндрат купив купу пуху
Купу пуху купив,
Пуху купу купив!
32. Ах, Кіндрат, так Кіндрат,
Він зуб зламав об мармелад!
33. А зозуля зозуленятку купила капюшенятко,
Вдягло зозуленятко капюшенятко –
Яке ж в капюшенятку воно змішенятко!
34. А Санько купив санки Зіньці і Соньці!
35. Давайте скажем Зіні і Соні:
– Не сідайте в сани!
36. – Ет! Повіз Санько Зіньку з Сонькою на санках!
37. Санки скік, скік, скік,
Саньку з ніг, з ніг, з ніг!
38. Зіньку й Соньку вбік, вбік, вбік,
Всі у сніг, у сніг, у сніг!
39. Шелди–булди, пачики–чекали,
Шевалди–валди, бух–булди!
40. Одна нога взута, друга – роззута,
Якби третя була,
То не знаю, чи пішла б.
41. А рудуватий Федька купив горілку й редьку
42. Їсть Федька горілку з редькою,
Їсть редька з горілкою Федька.
43. Розчулена Лукерка розчулила
Не розчуленого Миколку.
44. А дід бабці купив каші.
Закороткі були – відтяв пальці.
45. Не дарма Секлета попала в газету!

46. Як робити – „Ох!”

Як базікати – за двох!

47. Всіх скоромовок не перескоромовиш,

Не перевискоромовиш,

Не перевискоромовиш, не перескоромовиш!

48. Час був веселитися,

Тепер на працю час!

В процесі роботи над пропонованими в'язанками скоромовок, нісенітниць, прислів'їв колективні оповідання за певних пропонованих обставин перетворіть на театральне дійство з дійовими особами тощо.

Мовні ігри як ефективний метод в роботі над дикцією

Слово на сцені – яскраве, звучне, далекобійне. В той же час воно надзвичайно рухливе. Сильне, вагоме слово пронизує слухача енергійними вольовими звуками. В ласкавому, м'якому слові звуки будуть витонченіші, пластичніші.

Збагатити, урізноманітнити мовний тренаж з дикції, підвищити ефективність процесу навчання допоможуть мовні ігри.

Сам принцип гри старший, ніж людство: ще діти тварин володіли необхідними їм в житті вміннями в грі. Значить, схильність до гри в людини, очевидно, закладена на рівні інстинкту. Звідси перше завдання викладача сценічної мови – розбудити в студентів смак до гри, бажання грати. Друге завдання полягає в тому, щоб скерувати гру в потрібне русло: адже гра нас цікавить не сама по собі, а тому, що вона допоможе наблизитись до конкретної мети – оволодіти якісним звучанням слова.

Проведення колективних дикційних мовних ігор має свої переваги. Гра допомагає студентові оцінити якісне звучання свого голосу, а й партнерів, з якими він спілкується, тому що:

1. Успішне виконання завдань одними студентами

стимулює, вселяє віру в інших.

2. Емоційність гри дозволяє включитись студентові у самий її зміст не частково, не формально, а допомагає розвинути найкращі якості, які приховані, але притаманні йому. Таким чином, гра стимулює студента до участі в заняттях і успішному засвоєнню дикційних навичок в роботі над словом. В умовах ігрового навчання покращується психологічний стан студента, бо в грі (з психологічної точки зору) відбувається згладжування внутрішніх протиріч особистості, встановлюється внутрішня рівновага.

3. При колективній роботі вдосконалення дикційних навичок відбувається при безпосередньому переключенні уваги з одного об'єкта на інший. Чергування виконавців „освіжає” сприйняття, знижує втомлюваність. В результаті збільшується період найбільш продуктивної праці.

4. Колективні мовні ігри наближують заняття зі сценічної мови до умов публічного виступу, де вміння володіти голосом, дикцією, словом в цілому є головним результатом роботи курсу, його кінцевою метою. Водночас, для викладача сценічної мови проведення мовних ігор створить між ним і студентами особливі відносини довір'я і взаєморозуміння. Спільна діяльність закріпить становище викладача як організатора навчального процесу, підвищить його професійний авторитет, згуртує навчальну групу, створить в ній невимушені дружні, і в той же час ділові відносини, побудовані на засадах взаємодопомоги.

І найголовніша перевага – гра дозволить найскладніший для студентів матеріал подати в привабливій для них формі. За різноманітністю ігрові завдання з дикції не йдуть в порівняння з іншими прийомами навчання. Викладач, практично, має можливість необмеженого вибору фантазії, яка дозволить йому максимально індивідуалізувати навчальний процес з врахуванням рівня підготовки і особливостей кожного студента.

При проведенні вправ з використанням творчих завдань викладач повинен дотримуватися наступних тактичних правил:

– бути уважним і доброзичливим до студента. Зокрема, уникати при роботі над вправою категоричних оцінок: „Неправильно!”, „Погано!”, „Не можна!”;

– бути авторитетним і впевненим у своїх поступках і рішеннях. Все, що демонструє на заняттях викладач (скоромовка, дикційна вправа) повинні бути бездоганними у вимові, натренованими. Навчальна гра для викладача – робота. Він формує творче завдання мовної гри, чітко ставить мету, надає допомогу при виконанні, аналізує результати гри.

Мовні ігри

Гра 1 (на орієнтацію). Відшукай слово.

Студенти розташовуються півколом. Викладач називає букву і ставить завдання придумати якнайбільше слів на цю букву. Студенти почергово виконують завдання, вимовляючи слова голосно, звучно, виразно. В кінці оголошується переможець.

Гра виховує в студентів зосередженість, вчить чіткій артикуляції.

Гра 2 (на орієнтацію). Хто швидше?

Викладач роздає кожному студентові конверт. В конверті – картки з буквами, з яких потрібно скласти слово. Букв у конверті однакова кількість. Слова, які потрібно з них скласти – різні. Отже, конверти роздано. Приступайте до завдання! Хто швидше? В кінці гри студент вимовляє складене ним слово.

Гру можна повторити, обмінявшись конвертами.

Гра 3. Метаграми.

Викладач роздає картки. В кожній з них вписані перша

і остання букви слова. Рисками вказана кількість букв між ними. Наприклад:

К – Т (кіт, кит, кат);

С – Ч (сич, січ);

Б – К (бик, бік, бак).

Виграє той, хто найшвидше впише до картки щонайбільшу кількість слів. Після закінчення гри кожен студент виразно читає написані слова.

Гра 4. Відгадай!

Творче півколо. В центрі півкола, на певній відстані від групи, розміщується студент, повернений обличчям до товаришів. Він беззвучно, але надзвичайно виразно артикулює кожен склад слова чи фрази. Якщо хтось з учасників відгадує слово, підносить руку і вимовляє його вголос. Той, хто правильно відгадав – займає місце в центрі. Якщо слово студентами не розгадане – його відгадують по буквах.

Гра вчить чіткій артикуляції, уважному ставленню до вимови кожного складу слова, виховує відчуття його повноти.

Гра 5. Конкурс Демосфенів.

Постарайтесь якомога чіткіше вимовляти текст, тримаючи в роті кінчик ручки:

На печі, на печі

Смачні та гарячі

Пшеничні калачі.

Хочеш їсти калачі –

Не лежи на печі.

Гра виховує артикуляційні навички, відчуття складу, кожної букви.

Гра 6. Прості дзеркала.

Група студентів розбивається на пари, розташовані обличчями одні до одних. Перші номери пар – студенти, другі – їхні

відображення, тобто „дзеркала”. Перші номери пар по чергово вимовляють дикційні вправи, скоромовки, словосполучення (з тренувальних вправ). Другі номери пар (відображення) повинні повторити сказане першими. При неправильній вимові “протріть” дзеркала, домагаючись від них правильної вимови. Гра продовжується. Студенти обмінюються ролями.

Гра виховує здатність оцінити якісне звучання голосних і приголосних звуків її учасників, а також виховує звукові навички.

Гра 7. „Зворотні дзеркала”.

Пропоновані обставини такі ж самі, як в грі 5. Перші номери – студенти виголошують фразу, скоромовку, прислів’я, а другі („дзеркала”) – “відображають” їх навпаки, змінюючи градацію голосності чи темпоритму заданого тексту. Ускладніть вправу, поєднавши вимову слів з фізичною дією: рухами рук, ніг, постави.

Гра 8. На балу.

Викладач роздає кожному студентові картку з ім’ям. Ось вони: Авдіфакс, Голіндуха, Довмонт, Фервуфа, Рептилія, Акепсим, Іувентин, Павлісип, Харієсса, Елевфарій, Нунехія, Евсхімон, Крискентіан тощо. Навчіться вимовляти своє ім’я звучно, без „провалів”. А тепер пропоновані обставини: ви – на балу. Розпорядник церемоніалу по черзі оголошує кожного гостя. Легким поклоном голови ви вітаєтеся і ще раз промовляєте своє ім’я.

Гра виховує відчуття вагомості кожної букви, складу слова, його звучання.

Гра 9. У мішок.

Творче півколо. Кожен з учасників гри повинен “покласти” в мішок, з яким до нього підходить ведучий гри слово, що, закінчується на “ОК”.

Ведучий: “Кладіть слово у мішок”.

Перший учасник. Грибок! (кладе в мішок уявний грибок).

Ведучий. В мішок!

Другий учасник. Білок!

Ведучий. В мішок!

Третій учасник. Сурок! і т.д.

Кожне слово вимовляйте підкреслено чітко, не “з’їдаючи” закінчень. До предмета, який ви кладете в мішок, передайте відповідне ставлення: “Їжачок” (колючий!), “Бачок” (важкий!), “Клубок” (м’який) і т.д. Якщо в процесі гри ви не змогли пригадати нового слова, скажіть: “Не кладу слова у мішок!”. Тоді наступний учасник повинен похвалитися: “А я кладу слово у мішок” (називає його).

Гра продовжується допоки не вичерпаєте запасу слів.

Гра 10. Скачки.

Учасники розбиваються на дві команди. Змагання розпочинають одночасно два студенти (по одному з кожної команди), тренуючи вимову парних приголосних *Б-П*, де вимовою дзвінкого приголосного звука ритмічно ілюструють пробіг вперед, до краю площадки, а вимовою глухого – повернення до команди. Наступні два учасники приймають “віжки” в руки і продовжують скачки, підключивши до вимови пару приголосних звуків *Д-Т*. І так до пробігу всіх учасників гри. Виграє та команда, яка “проскаче” швидше, і вимова приголосних звуків у якої буде чіткішою і звучнішою.

Пам’ятайте: *чіткому* ритму скачок повинна відповідати *чітка* вимова приголосних звуків.

А тепер повторіть пробіг сидячи. Ускладніть вправу, підключивши до вимови приголосних голосних.

Гра 11. Плавці.

Вихідна позиція. Ви – стоїте. Тренуємо стиль плавання “кріль”. Вдих повітря швидкий, глибокий. На видиху тренує-

мо звукосполучення “ЖДРІ!, ЖДРИ! ЖДРЕ! ЖДРА! ЖДРО! ЖДРУ!” (пам’ятайте: кожному рухові рук відповідає вимова одного звукосполучення). Руки рухаються то повільно, то швидко, відповідно й звукосполучення звучить то плавно, то протяжно. В процесі гри добивайтесь синхронності вимови і рухів. Продовжуйте тренування в стилях “брас” по-собачому”, в позиціях “на спині”, “на животі”, “на боці”, підключивши до вимови ускладнені звукосполучення АБЕГІ, КПТІ, ТПКІ, ВСКІ тощо.

Гра 12. Баскетбол.

Учасники двох команд шикуються в одну шеренгу вздовж задньої частини площадки, де зліва – перша команда, справа – друга команда. Уявна баскетбольна корзина знаходиться по центру навпроти, на краю передньої частини площадки.

Одночасно за свистком “судді” два учасники (з першої і другої команд), вдаряючи по уявному м’ячу (кожен удар м’яча об підлогу відповідає вимові одного звукосполучення (наприклад: ЖДІ! ЖДИ! ЖДЕ! і т. д. за звукорядом голосних), “ведуть” м’яч до корзини, кидають його в неї і повертаються назад до команд, продовжуючи ударяти м’ячем: ЗДІ! ЗДИ! ЗДЕ і т.д. за звукорядом голосних; передають м’яч наступним двом учасникам команд, які продовжують гру, тренуючи вже інше звукосполучення (учасники гри попередньо домовляються, які звукосполучення в парі вони тренуватимуть).

Гра продовжується. Перемагає команда, яка швидше завершила гру і вимова звукосполучень якої була виразнішою, чіткішою.

Методично доцільно тренувати:

- по першому колу – сполучення з двох звуків;
- по другому колу – сполучення з трьох звуків;
- по третьому колу – сполучення з чотирьох звуків і т.д.

Гра 13. Волейбол.

Ви – на волейбольній площадці. Учасники двох команд займають відповідні місця по обидві сторони уявної волейбольної сітки. За свистком “судді” гра розпочинається з подачі м’яча: учасник першої команди вдаряє уявним м’ячем об підлогу, одночасно промовляючи: АБІ! АБИ! АБЕ! (підбір звукосполучень довільний) – і посилає м’яч на протилежну сторону поля, адресуючи його вигуком “Андрій!” (називаються реальні імена гравців). Учасник другої команди приймає м’яч і аналогічно передає його товаришу по команді. Розігравши м’яч зі своєю командою, посилають його через “волейбольну сітку” учасникам першої команди. Гра продовжується.

Вибудуйте етюд, фантазуйте психологічні ситуації з імпровізованими падіннями, стрибками тощо. Додайте гри азарту. Вимовляйте імена товаришів повнозвучно, не “ковтаючи” закінчень. Добивайтесь “польотності” голосу у звучанні імен. Змінійте темпоритм і голосність мови при спілкуванні.

Гра 14. Поєдинок на рапірах.

Ви учасники змагань з фехтування. Розташуйтеся на “полі бою” по парах (один навпроти одного на відстані декількох метрів). За свистком “судді” поєдинок розпочинає перша пара. Атакує учасник першої команди, промовляючи текст прислів’я: “Давши(!) слово(!) – держись(!), а не давши(!) – кріпись(!)” (кожне слово відповідає удару рапіри). Партнер проводить серію зворотних ударів: “Слово(!) – не горобець(!), вилетить(!) – не впіймаєш(!)”. Приказки й прислів’я використовуйте з *додатку № 3*). Гру продовжують наступні пари.

Шукайте пристосувань для вдалого удару. Будьте зосереджені. Змінійте темпоритм дій і відповідно темпоритм вимовлених слів. При серії ударів пам’ятайте про чітку вимову слів чи звукосполучень, які також можете підключити до тренувань.

Гра 15. Репортаж.

Уявіть, що ви знаходитесь на вулиці, на майдані, на передачі в студії, на пероні (нафантазуйте пропоновані обставини).

Творче півколо. До вас звертається ведучий з конкретним запитанням і ви повинні підтримати або ж продовжити розмову повним реченням, перше слово якого – це останнє слово ведучого. За таким принципом продовжують гру всі учасники.

Наприклад:

Ведучий. Ви проживаєте в Івано-Франківську?

1-й учасник. Так. Я тут народився, живу, люблю його і його вулиці.

2-й учасник. Вулиці Івано-Франківська потопають в зелені, в каштанах.

3-й. В каштанах вони особливо красиві весною. І т. д.

Фантазуйте. Уявляйте себе в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Проте, пам'ятайте про чистоту слів та дотримуйтесь літературних норм вимови.

Гра 16. Буриме.

Літературна гра, учасники якої змагаються в написанні жартівливих віршів, експромтів на задані теми.

Творче півколо. Завдання для учасників гри: створіть віршоване оповідання – смішне, комічне, іронічне, глузливе за умови: кінцеві рядки кожного рядка повинні римуватись.

Наприклад:

Перший. Ішов сьогодні на заняття...

Другий (продовжує). Таке зі мною сталось, браття!

Третій (продовжує). Щось по дорозі ти зустрів?

Четвертий (продовжує). Можливо, щось страшне уздрів...

і т. д.

Продовжуйте імпровізувати по другому, третьому колу, поки вистачить фантазії. Учасник, у якого вичерпався “ліміт”

на риму – з гри вибуває. Гра продовжується, допоки не залишається один учасник – переможець гри.

Добивайтесь чіткої вимови кінцевих складів слів, які римуються, спілкуйтесь, впливайте словом на партнера: доказуйте, переконуйте, змальовуйте, запевняйте, заперечуйте тощо.

Примітка: Змінити риму дозволяється учасникам з непарними номерами. Проте зміна рими не дозволяє змінювати сюжет імпровізованого твору.

Гра 17. Конкурс „Головного Писка”.

Візьміть відомі вам в'язанки скоромовок, прислів'їв, поданих в додатку, і працюйте над ними всією групою. Хто згадає найбільше скоромовок і найкраще їх промовить – стає головним „Писком” занять. Його нагороджують кулоном чи емблемою „Головного Писка”. Емблема перехідна. Під час гри поєднуйте словесну дію з фізичною, нафантазувавши запропоновані обставини: перетягування каната, конкурси двох команд і т.д.

Гра 18. Ярмарок.

Уявіть собі бурхливийбагатоголосий ярмарок. Тут і торгівці, і циганки–ворожки, і цирковий балаган, і ляльковий театр. Кожен з них намагається привернути до себе увагу. Студенти розбиваються на групи, кожна з яких вибирає заняття до душі. В залежності від пропонованих обставин проголошує відповідні тексти скоромовок, прислів'їв та приказок. У грі можна використати народні оповідки, усмішки, анекдоти, смішинки тощо.

Методичні поради щодо організації та проведення практичних занять

Практичні заняття з дикції проводяться в групах до 15 студентів. При такій кількості є можливість здійснити кон-

троль за роботою кожного. В той же час проведення дикційних вправ у колективі має свої переваги: виробляються навички слухати партнера, вміння відрізнити правильну вимову від неправильної, в процесі тренувань створюється атмосфера мовного спілкування.

Виховання дикційних навичок проводиться з врахуванням роботи зовнішніх і внутрішніх органів артикуляції: при проведенні артикуляційної гімнастики слід уникати грубих артикуляційних рухів з появою гримас на обличчі і зайвого перенапруження. Використання дзеркальця допоможе зняти затиски з м'язів обличчя, виробити правильну артикуляцію. Водночас ефективність роботи над дикцією залежить від її систематичності. На перших заняттях доцільно свідомо зосереджувати увагу на артикуляції звуків. Багаторазове їх повторення сприятиме розвитку відчуття слова та його мелодики.

Особливу увагу викладачеві слід звертати на роботу нижньої щелепи, такої недостатньо рухомої при мовленні в побутових умовах; на мову „крізь зуби”, на вправи для зміцнення м'язів губ. Артикуляційні вправи слід виконувати ритмічно, користуючись повним диханням, намагатись знайти прості пропонувані обставини, щоб навіть на початкових етапах вправи виконувалися не механічно, а осмислено. Тобто слід шукати певні творчі завдання. Наприклад, вимовляючи звукосполучення, перерахувати предмети в кабінеті тощо.

Корисною початковою вправою, призначеною для перевірки чіткості артикуляції, є скандування – вимова слів, фраз і текстових уривків по складах. Скандувати текст слід не голосно, на середній висоті тону, дотримуючись фонетичних закономірностей складоподілу та при можливості приєднувати приголосний в середині слова до наступного складу, тим самим збільшуючи відкриті склади. Наприклад: ша – бля, і – скри – стий, ве – сі – ля; префікси роз – , без – , від – , об – виділяються в окремий склад: роз – би – ти, без – мо – вний, від – ни – ні, об – шир.

Основний принцип в роботі над дикцією полягає в тому, що розпочинати тренаж слід із вимови голосних і приголосних фонем, в ізольованому виді, і тільки опісля – підключати звукосполучення, слова, фрази, прислів'я, скоромовки, цитати, невеличкі літературні тексти.

Під час роботи над текстовими матеріалами, слід звернути особливу увагу на логічну виразність – визначити авторську думку і своє ставлення до неї. Крім цього, в подальшій роботі над дикцією необхідно уміло використовувати елементи внутрішньої техніки: створення бачень на основі авторського тексту і розкриття підтекстів. Тим самим шукати ті внутрішні збудники, які змусять студента вимовляти текст, і викличуть потребу діяти словом.

Саме така робота дозволить добитись органічного звучання слова, надасть можливість уникнути штамлів у мові і сприятиме розвитку думки.

Таким чином, робота над дикцією полягає не тільки в удосконаленні мовного апарату, його артикуляційної чіткості та виразності, а й відповідно – у доборі засобів, які сприяють яскравому розкриттю та втіленню завдань та задумів педагога.

Виробленню дикційних навичок допоможе кабінет сценічної мови з наявною аудіо-відеоапаратурою, при допомозі якої студенти матимуть змогу записати свій голос і критично проаналізувати його. У кабінеті можна прослухати записи виступів професійних акторів, мову дикторів радіо та телебачення.

У цьому ж кабінеті мають бути роздаткові матеріали з дикційними вправами, будовою органів мовлення та цитатами, орієнтовно такого змісту:

- „Дикція – це ваша ввічливість”;
- „Слово з пожмаканим початком подібне людині з розчавленою головою”;
- „Слово з недоговореним закінченням нагадує мені

людину з ампутованими ногами (К. Станіславський)”

Студентам, які мають індивідуальні дикційні вади, на початкових заняттях з дикції слід опрацьовувати спеціальні вправи на їх ліквідацію. Ця робота проводиться викладачем на індивідуальних заняттях. Найбільш успішній ліквідації орфоепічних, артикуляційних і дикційних вад допоможе створений в кабінеті „Куток–дефектолог” (куток на ліквідацію мовних вад). Яким повинен бути такий куток? Це, перш за все, картотека з наявними методичними матеріалами: вправами, звукосполученнями, текстами скоромовок, які необхідні для тренування необхідного звука і вказівками щодо поетапної роботи над дефектним звуком, а саме:

I. З’ясуйте, як працює ваш мовний апарат при вимові „хворого” звука;

II. Розібравшись в діяльності своїх артикуляційних м’язів, порівняйте їх з роботою органів артикуляції, характерною для правильної вимови; виявіть відхилення, які викликають дефектне звучання приголосних;

III. Ліквідуйте неправильні навички і закріпіть правильну вимову „хворого” приголосного наступними вправами:

а) артикуляційною гімнастикою;

б) засвоєнням правильної артикуляційної установки, характерної для даного приголосного (беззвучно);

в) вимовою звука в ізольованому виді (механічна вимова звука);

г) підключайте „хворий” звук у вимову.

При наявності в кабінеті сценічної мови „Кутка–дефектолога” кожен студент має змогу працювати над виправленням дефекту, а то й одночасно вся група, що набагато полегшує роботу викладачеві, і він, в такому випадку, зможе більше часу може приділити контролю з ліквідації мовних вад.

Тренувальні вправи слід виконувати ретельно. Вони призначені не тільки для того, щоб позбутися дефектів вимови

(таких дефектів може і не бути); не менш важливим для виховання майстерності актора, читця є оволодіння чистотою та виразністю мовних звуків, слів, фраз.

В.О. Топорков в книзі „Станіславський на репетиції” писав: „... Пильнуйте, займайтеся своєю дикцією повсякденно, повсякчас, а не п’ятнадцять хвилин через п’ять днів. Говорити на уроці п’ятнадцять хвилин правильно, а сто дев’ятнадцять годин, сорок п’ять хвилин у повсякденному житті неправильно – це дурниці”^{*}.

Отже, дотримуватися дикційної нормативності актору варто постійно – не тільки на сцені, а й у побуті.

^{*} Топорков В.О. Станиславский на репетиции. – М., 1950.– С. 164.

РОЗДІЛ II

ДИХАННЯ ТА ГОЛОС

*Бути в голосі! –
яке блаженство для співака,
як і для драматичного актора.*

К.С.Станіславський

Звучний красивий голос – це перш за все правильно поставлене дихання. З однієї сторони, дихання – акт рефлекторний, який здійснюється без втручання людської свідомості, виконуючи головну свою фізіологічну функцію газообміну в людському організмі. Але з другої сторони, дихання – процес, який керується, коли він безпосередньо зв'язаний з мовою. Таке дихання називається мовним, або звуковим.

Для того, щоб правильно володіти своїм мовним апаратом, необхідно мати уяву про його будову і механізми, які ним керують. Мовний апарат складається з двох відділів: центрального і периферичного. В центральний відділ входить головний та спинний мозок. Головний мозок зв'язаний з усім організмом нервами, які виконують роль „провідників”. По одних нервах подразнення йдуть від усіх органів організму в головний мозок (висхідні нерви), по інших – від головного мозку до „робочих” органів (низхідні нерви). Головний мозок є відділом управління і регулювання голосною мовою. Тобто, всі рухи ротогортанної порожнини, голосових зв'язок керуються і регулюються головним мозком.

Периферичний відділ в свою чергу складається з трьох відділів:

1. Звукоутворюючого (гортань, голосові зв'язки);
2. Артикуляційного (порожнина рота, верхнє піднебіння, зуби, нижня щелепа);
3. Дихального (трахея, бронхи, легені, діафрагма).

Потік повітря, яке видихає людина, проходить через трахею (дихальне горло), попадає з легень в гортань, і звід-

ти в ротову порожнину, проходячи при цьому через голосові зв'язки, які розміщені поперек гортані і розділені між собою голосовою щілиною. Голосові м'язи під впливом імпульсів головного мозку приводять в рух голосові зв'язки, які коливаються під впливом потоку повітря, яке проходить через них. Таким чином виникають звукові коливання. Артикуляційні м'язи під дією імпульсів головного мозку скорочуються і звукові коливання перетворюються в звуки мови. Таким чином робота мовного апарату забезпечується одночасною діяльністю трьох систем периферійного відділу під керуванням центрального.

Оволодіти вірним типом дихання необхідно кожному актору, читцю, оскільки без цього неможлива мовна постановка голосу. При правильному диханні вдих повинен бути достатньо довгим; видих не повинен супроводжуватися по сторонніми призвуками. А взагалі сам процес дихання не повинен заважати творчим задумам, які ставить перед собою актор, читець.

В залежності від того, які м'язи беруть участь в дихальному процесі, розрізняють чотири типи дихання:

1. Верхнє, або ключичне (вдих і видих повітря здійснюється за рахунок скорочення м'язів, які піднімають і опускають плечі та верхню частину грудної клітки). Це слабке, поверхнєве дихання.

2. Грудне (в цьому випадку процес дихання здійснюється за рахунок зміни поперечного об'єму грудної клітки внаслідок скорочення міжреберних м'язів. Вдих повітря швидкий, похапливий). При цьому диханні голос звучить високо, різко.

3. Нижнє, або абдомінальне (повітря заповнює легені й нижню частину живота. Видих повітря достатній для реалізації творчих задумів актора, проте вдих занадто довгий). При цьому типі дихання голос звучить глухо, без темброво.

4. Діафрагмально-реберне (вдих і видих повітря здійс-

нюється за рахунок зміни об'єму грудної клітки поздовж і впоперек, внаслідок скорочення діафрагми, міжреберних м'язів, а також м'язів живота. Діафрагма сильний, куполоподібний еластичний м'яз, який своєю випуклою стороною повернений до грудної клітки і відділяє її від порожнини живота. Тобто це своєрідна перетинка між легенями та животом). Цей тип дихання лежить в основі постановки мовного голосу актора.

Тренувальні вправи на розвиток діафрагмально-реберного типу дихання

Для успішного проведення тренувально-дихальних вправ насамперед слід виправити поставу, оволодіти вільним від зайвого напруження положення тіла, невимушеним положенням голови, шиї, плечей, спини. Пряма голова, трохи опущені й розгорнуті плечі, пряма спина, підтягнутий низ живота – ознаки правильної постави. Корисно перед початком тренажу проробити невеличкий самомасаж обличчя, шиї, живота, спини, погладжуючи і постукуючи кінчиками пальців обох рук по лобі (від центра до вух і далі по вилицях), носі, губах, підборідді і нижній щелепі. Рухи повторюють 4-6 разів. Масаж доповнюється „розминкою” – розведенням у сторони, підніманням і опусканням рук; поворотами долонь, рухами ліктів; підніманням навшпиньки; потягуванням усім тілом.

Приступаючи до тренажу, слід перевірити активність діафрагми. Для цього потрібно покласти долоню лівої руки на область між грудною кліткою і животом. Видихнувши повітря, зробити вдих, намагаючись при цьому не піднімати грудей. Якщо рука піднімається, значить діафрагма діє, якщо ж рука не піднімається, або піднімається в'яло, слід розвивати її за допомогою вправ.

До першого етапу розробки фонаційного дихання входить виконання комплексу фізичних вправ, які сприяють

активізації діафрагмально–реберного дихання з опорою на діафрагмі. Подальші вправи розвивають активність мовного дихання, а саме:

1. Короткий енергійний вдих, спрямований в нижні доли легень;

2. Рівномірний, активний, проте поступовий видих з фокуса цією його на кінчиках трохи зібраних губів (в „маску”);

3. Вміння швидко і непомітно для слухача та глядача добирати повітря, поповнювати його запас в кожній зручній паузі;

4. Розподіл повітря – вміння свідомо ділити весь об’єм повітря, яке видихаємо на рівномірні порції. При добре тренуваному диханні актор легко може розподілити видих на п’ять–шість порцій, однакових за об’ємом, а в результаті кожне слово вимовлятиметься повнозвучно.

Початкові вправи на розвиток діафрагмально–реберного типу дихання проводяться беззвучно, з поступовим підключенням звуків, слів, фраз, цитат, прислів’їв тощо. Вправи не повинні бути надто елементарними, чи, навпаки, недосяжно складними. Успішне подолання труднощів, перетворення спершу складних на звичні – повинні викликати у студента відчуття задоволення та внутрішньої свободи. І, нарешті, слід пам’ятати, що кожна вправа повинна підпорядковуватися творчому завданню.

Вправа 1. Вдих-видих.

Сядьте рівно, вільно. Випряміть спину. Одну руку покладіть на діафрагму спереду. Друга контролює рухи міжреберних м’язів збоку. Наберіть повітря носом, видихніть ротом. Слідкуйте за рухами діафрагми. Повторіть рухи сім–вісім разів. А тепер виконайте вправу в зворотному порядку, тобто ротом вдихаєте повітря, видихаючи його носом.

Вправа 2. Квітковий магазин.

Вправа виконується стоячи. Позиція рук така ж, як в і в першій вправі. Уявіть собі, що ви у квітковому магазині, наповненому різноманітними квітами. Вдихніть аромати квітів, насолоджуйтесь їх запахом! При цьому контролюйте роботу діафрагми.

Вправа 3. Маятник.

Висхідна позиція: ви стоїте, руки на поясі. Уявіть, що ваше тіло – маятник годинника.

1 варіант. На видиху „маятник” (ваше тіло) рухається назад – вперед, приблизно, під кутом 30 градусів. Вдих – висхідна позиція, видих – прогинаєтесь назад, вдих – висхідна позиція, видих – прогинаєтесь вперед.

2 варіант. А тепер „маятник” рухається вправо-вліво. Вдих – висхідна позиція, видих – поворот корпусом тіла вправо, вдих – висхідна позиція, видих – поворот корпусом тіла вліво.

Повторіть вправу п’ять–шість разів.

Вправа 4. Екстрасенс.

Висхідна позиція. Станьте рівно, зігніть руки в ліктях, долоні рук відкрийте до глядачів. При цьому руки не відводьте далеко від корпусу тіла. Короткий вдих носом – одночасно енергійно зберіть пальці рук в кулачки. Видих повітря – через рот, – водночас пальці рук займають висхідну позицію (кулачки). Пам’ятайте, при виконанні вправи активний тільки вдих повітря, видих – пасивний. Вправа розвиває активний реберно-діафрагмальний тип дихання.

Вправа 5. Погони.

Уявіть, що кисті ваших рук – погони. Станьте прямо. Притисніть стиснуті в кулаки кисті рук (погони) до діафрагми. Вдихніть повітря носом, одночасно опустіть, “штовхніть” кисті обох рук, розчепіривши пальці в напрямку до підлоги.

Руки витягуються при цьому наче струни. Знову короткий енергійний вдих повітря в нижню частину діафрагми – ваші руки-кулачки на поясі, і знову різко, з силою ви штовхаєте їх до підлоги, здійснюючи видих через рот. Повторіть вправу 6-8 разів.

Вправа 6. Фонтан.

Уявіть, що ваше тіло фонтан. Висхідна позиція: стоїте, руки, зігнуті в ліктях, відведені в сторони. Зробіть вдих повітря в нижню частину легень. На видиху – лікті рук притискаєте до корпусу тіла, вимовляючи при цьому частку “Х-Х-ХА!”. Зробіть вдих повітря, прийміть висхідну позицію. Повторіть вправу 5-6 разів. Слідкуйте за опорою дихання та вивільненням м’язів гортані в момент видиху.

Вправа 7. Звук в “маску”.

Висхідна позиція. Стоїте, ноги на ширині плечей, руки опущені.

Вдих повітря – розвели руки в сторони. Видих – притискаєте руки до діафрагми, вимовляючи при цьому звукосполучення “ХА–ММА!”. Фокусуйте струмінь повітря на кінчиках губів, якби в “маску”. Намагайтесь притискати руки активніше, щоб повітря вийшло з діафрагми повністю. Повторіть вправу 8-10 разів. А тепер повторіть вправу, підключивши на вдихах повітря повороти тіла й рук вправо та вліво.

Вправа 8. Ранкова зарядка.

Ви займаєтесь зарядкою. Лежачи на спині, разом з коротким, інтенсивним вдихом повітря потягніться руками до ніг, і на теплому фонаційному видиху займіть висхідне горизонтальне положення. Підключіть до вимови рахунок: п’ять, чотири, три, один.

При виконанні вправи пам’ятайте: вдихати повітря слід

носом, а видихати – теплим через рот. Теплий видих глибший від холодного і примушує працювати м’язи глотки, гортані, нижньої щелепи, щік, діафрагми.

Вправа 9. Лозина.

Уявіть, що ваше тіло – лозина. Висхідна позиція. Ви лежите на спині. Наберіть повітря і одночасно прогніться від підлоги (опора тіла на лопатках та п’ятах ніг). А тепер видихніть повітря ротом. Ваше тіло зайняло висхідну позицію. Повторіть вправу 5-6 раз енергійно, з задоволенням. Слідкуйте за теплим видихом повітря.

Вправа 10. Свічка.

Перед вами на відстані 40-50 сантиметрів стоїть запалена свічка. Попробуйте одним енергійним видихом погасити її (ПФФФФ! ПФФФФ! ПФФФФ!), не напружуючи при цьому м’язів шиї та плечей. Видих повинен бути чітко сфокусованим. Слідкуйте, щоб губи були зібрані і трохи напружені, якби для свисту. Не витрачайте багато повітря на початку видиху, бережіть частину його для останнього поштовху. А тепер „покладіть” полум’я горизонтально і притримайте його так декілька секунд. Зробили? А тепер сильним поштовхом повітря погасіть свічку.

Вправа 11. Іменинник.

У вас сьогодні день народження. Мама спекла святковий торт, оформивши його свічками. Наберіть повітря в нижню частину легень і намагайтеся загасити свічки, рівномірно розподіливши весь об’єм повітря на декілька порцій. Не вистачило повітря? Доберіть його в паузі і погасіть одним видихом решту свічок. Увесь час слідкуйте за рухами діафрагми.

Вправа 12. Гумова кулька.

У вас в руках уявна куля, наповнена повітрям. Ось ви її проколєте голкою – повітря з шумом (підключіть звук С) виривається з кульки. Із зменшенням об'єму кульки зменшується об'єм повітря у вашій діафрагмі. Слідкуйте за рівномірним видихом повітря. Повторіть вправу, підключивши звуки З, Ш, Х, Ф.

Вправа 13. Дзвінок в квартиру.

Вам необхідно подзвонити в квартиру. Набираєте повітря в нижню частину легень. Натискуєте на кнопку дзвінка: ДЗЗЗЗЗ! (видихнули повітря). Ніхто не відповідає. Активізуємо видих: ДЗЗЗЗЗЗ! ДЗЗЗЗЗЗ! ДЗЗЗЗЗЗ! Повторити вправу, змінюючи тривалість звучання дзвінка.

Вправа 14. Насос

Станьте прямо. Ноги поставте на ширину плечей. Нагніться вперед і візьміться за уявну ручку автомобільного насоса. Починайте накачувати повітря в колесо. Випростались – вдих, нагнулись – видих. А тепер повторіть вправу, видихаючи повітря зі звуком ФФФФ! При цьому складіть губи трубочкою: ФФФФУ! ФФФФУ! ФФФФУ! ФФФФУ! Не кваптесь, встигайте, випроставшись, зробити повний глибокий вдих. Повторіть вправу п'ять–шість разів.

Вправа 15. Пильщики

Група студентів розбивається на пари. Візьміться вдвох за руки хрест–навхрест. Праві руки – ваша „пилка”, ліві – „колада”. Перший з учасників тягне пилку на себе, видихаючи звук ЗЗЗЗЗЗ! (рахунок „раз”); Другий учасник тягне „пилку” до себе: ССССС! (рахунок „два”). „Ріжте” дрова енергійно, весело. Дихання повинно бути рівномірним, ритмічним: до себе „пилка” – вдих, від себе – видих.

Вправа 16. **Ввічливий поклін**

Уявіть, що ви вітаєтесь з імператором. Позиція перша: підніміться навшпиньки, відведіть руки в сторони, зробіть вдих. Позиція друга: повільно нагинаєтесь вперед, і притиснувши руки до грудей – вітаєтесь (видих). Слідкуйте, щоб слова вітання звучали голосно, чітко.

Вправа 17. **Трубач** (на активізацію роботи діафрагми)

Притисніть до губів мундштук уявної труби (свій кулак). Наберіть повітря, і, видуваючи його (без звуку) протрубіть будь-який енергійний мотив маршової пісні. Не поспішайте, намагайтеся видувати повітря ритмічно, добираючи його в паузах. Слідкуйте, щоб вдих повітря був повним, глибоким, а видих – енергійним.

Вправа 18. **Хвиля**

Станьте в одну шеренгу лицем до педагога. Руки покладіть на плечі товаришів. Уявіть, що ваша шеренга – морська хвиля, яка – то піднімається вгору (вдих повітря), то опускається вниз (нахили корпусом вперед – видих повітря). На видихові поступово, плавно імітуйте звуки хвилі: ШШШШШШ! ШШШШШШ! ШШШШШШ! При виконанні вправи слід дотримуватися наступності добирання повітря кожним студентом. Вдих робиться не одночасно всією групою, а почергово (за малюнком хвилі).

Вправа 19. **Старт**

У вас в руках секундомір. Набравши повітря, починайте вголос відраховувати час по секундах: „ДЕСЯТЬ!”, „ДЕВ’ЯТЬ!”, „ВІСІМ!”, „СІМ!”, „ШІСТЬ!”, „П’ЯТЬ!”, „ЧОТИРИ!”, „ТРИ!”, „ДВА!”, „ОДИН!” „ПУСК!”. слова вимовляйте виразно, розмірено, на одному диханні. У вас не вистачило повітря? Тоді починайте підрахунок з першої цифри, зробіть паузу та доберіть повітря після цифри „П’ЯТЬ”.

Вправа 20. Гайка

У вас в руках велика гайка, яку потрібно закрутити. Наберіть повітря в нижню частину легень. На видиху закручуйте гайку вправо: ЖДРІ! ЖДРИ! ЖДРЕ! ЖДРА!, ЖДРО! ЖДРУ! Закрутили! Тепер доберіть повітря і відкрутіть гайку, підключивши до вимови буквосполучення ЗДРІ! Повторіть вправу, тренуючи проривні КПТІ.

Вправа 21. Гребля

Уявіть, що ви в каное. Сядьте в колону один за одним. Висхідна позиція: ноги в колінах зігнуті, в руках – уявні весла. Руки знаходяться на рівні грудей. А тепер веслуємо. Вдих – ноги витягнули, руки, корпус тіла відвели вперед, видих – вимовляєте буквосполучення **КЛТРІ–ТКЛРІ!** (ноги, корпус тіла і руки займають висхідну позицію). Продовжуйте веслувати, чергуючи буквосполучення з голосними **И, Е, А, О, У.**

Вправа 22. Насос

У вас в руках уявний насос, і вам потрібно підкачати колесо велосипеда. Висхідна позиція: стоїте, ноги на ширині плечей. Нахиліться вперед і візьміться руками за ручку уявного насоса. Починайте накачувати: випрямились – вдих повітря, прогнулись вперед – видих. Тепер повторіть вправу зі звуком на видиху – “фффуу!” (якби викинули з рота чергову порцію води). При цьому губи складені в пучок як для свисту “фффуу!”. Не поспішайте: випрямившись, робіть повний, глибокий вдих.

Вправа 23. Скоромовка

Візьмемо для тренування відому скоромовку:
“Ішов піп борозною, лічив копи бороною: перша копа з ковпаком, друга копа з ковпаком» і т. д.

Тренуйте вправу, добираючи повітря довільно.

Наприклад:

1. Висхідна позиція – *вдох*.
2. *Видих* – промовляйте першу частину скоромовки “Ішов піп борозною, лічив копи бородою”.
3. *Вдох*.
4. *Видих* – промовляйте другу частину скоромовки: “Перша копа з ковпаком друга копа з ковпаком, третя копа з ковпаком” і т. д.

Слідкуйте за роботою діафрагми при доборі повітря. Уникайте верхнього дихання.

Голос та його особливості

Виховання сценічного голосу – складний, комплексний процес, що містить у собі і технічні, і суто творчі моменти.

Що таке сценічний голос? Це голос, за допомогою якого актор здійснює певні „словесні дії”, тобто активні цілеспрямовані продуктивні дії для досягнення певного результату (мети) в акустичних умовах сцени.

Ми говоримо: „сценічний тон”, уміння тримати „сценічний тон” або немає „сценічного тону”. Це буває тоді, коли в актора відсутні внутрішня активність, активна потреба виконати сценічне завдання, і, зрештою, байдуже, голосно чи тихо говорить він в цей момент. Він говорить „не сценічно”, актор не діє. В його поведінці, а, значить, і в голосі немає активності. Тут маємо взаємодію внутрішнього і зовнішнього творчого завдання і адекватного йому активного звучання (або навпаки), і можливість використання цього взаємозв’язку як важеля активізації процесу виховання сценічного голосу.

Голос – це сукупність різних щодо висоти, сили і тембру звуків, які видає людина за допомогою голосового апарата[†]. Голос – це дієвий компонент звукового мовлення. Вдихаючи і видихаючи повітря в процесі говоріння людина примушує голосні зв’язки змикатися і розмикатися. Внаслідок цього

з'являється голос. Він стимулюється інтелектом актора (читця), його емоціями (бажанням говорити), волею. Сам голос – слабкий. Щоб він зазвучав, необхідне посилення його звуків. Воно здійснюється резонаторами (посилювачами): грудною кліткою, піднебінням, зубами, носовою порожниною, кістками обличчя, лобними пазухами.

Голос характеризується наступними величинами:

1. Сила голосу – це рівень голосності звучання голосу, який залежить від активності роботи мовного апарату та його резонування;

2. Висота – це тональний рівень голосу. З розширенням діапазону голосу змінюється його висота. За висотою голоси поділяються на жіночі (сопрано, мецо-сопрано, колоратурне сопрано, ліричне сопрано, драматичне сопрано, альт) і чоловічі (бас, бас-профундо, баритон, тенор);

3. Діапазон – межа звучання людського голосу, яка визначається найвищим і найнижчим тоном. За діапазоном голоси бувають: малий (в межах октави), середній (до 1,5 октави), великий (2–2,5 октави);

4. Тембр – звукове забарвлення голосу. Тембр голосу залежить від особливостей будови гортані та величини і форми резонаторних порожнин. По тембру ми відрізняємо одну людину від іншої. К.Станіславський говорив, що результатом роботи над голосом є покращення його тембру.

5. „Польотність” – здатність посилати голос на певну відстань і регулювати його гучність.

6. Рухливість – вміння легко змінювати свій голос, підпорядковувати його тексту слухачеві.

7. Атака звуку – це момент його утворення (початок звуку). Атака буває тверда, м'яка, і придихова. Працюючи над голосом, слід користуватися м'якою атакою, при якій голосові зв'язки зникаються в нормальному напруженні.

Постановка розмовного голосу

Умовою успішної постановки розмовного голосу для сцени є чіткий контроль та самоконтроль за тональним звучанням живої мови. Важливо навчитись порівнювати й оцінювати якість чужого і свого власного голосу, усвідомлювати причини тих або інших недоліків, перешкод в оволодінні найкращим звучанням. На поєднанні усвідомлення м'язових відчуттів зі слуховим самоконтролем ґрунтується методика тренувальних вправ.

Людина в житті не може помічати, що звикла говорити одноманітно, інтонаційно невиразно. Непоставлені голоси в житті – тембрально немилозвучні: можуть бути неприємно сиплі, приглушені, гугняві, чи навпаки, верескливі. Хибою з погляду вимог сценічної мови є швидка втомлюваність голосу, невиразна скоромова, млявість звучання, обмежений діапазон занадто тиха мова, або ж галасливість, вульгарний тон, невиразне бубоніння “на низах”.

Виховання голосу для сцени має подолати зазначені вади, а кращі природні властивості розвинути. Основними властивостями добре поставленого розмовного голосу є:

- розмовний голос має звучати приємно й виразно при будь-яких змінах тону, темпу, голосності мови, – для цього слід оволодіти “польотністю” голосу;
- тембр голосу повинен залишатися рівним і милозвучним у середньому, нижньому та високому регістрах, слід посилити наявність так званого “металу” в голосі, що є результатом резонування звуку в гортані, ротовій та носовій порожнинах при спрямуванні струменя повітря “в маску”;
- поставлений голос повинен звучати рівно і гарно у центральній частині діапазону (т.зв. “медіум”), зберігаючи повнозвучність тону в розмовному діапазоні не менше як півтори октави
- мовний тон має бути рухливим, внутрішньо активним, емоційним, тембральна чистота повинна поєднуватися з

різномаїтістю емоційних тембральних забарвлень;

- поставлений голос не стомлюється і не втрачає якості звучання після значних емоційних і звукових навантажень прилюдного мовлення на сцені.

Слід зауважити, що дихальна, голосоутворююча і звукоформуюча функції голосових органів людини в живій мові нероздільні, тому, перш ніж приступити до тренувальних вправ на постановку голосу, слід закріпити навички артикуляції та дикції, “опертого” звучання, тобто звучання голосу на діафрагмі. І лише на початковому етапі виховання голосу доволіно ці складові елементи цілісного мовлення тренувати окремо. Надалі слід розвивати і закріплювати їх органічну взаємопов’язаність у процесі активної цілеспрямованої словесної дії. Тренаж повинен бути комплексним!

Отже, оволодівши навичками правильного фонаційного дихання, приступаємо до тренувальних вправ на виховання голосу, необхідною умовою для яких, насамперед, є м’язова свобода, релаксація, тобто звільнення від шкідливих для голосу м’язових затисків (грудей, шиї, голови, органів мовлення). Кінчик язика повинен бути наближений до передніх зубів, а корінь опущений, внаслідок чого опускається гортань, а глотка широко розкрита.

З метою створення найкращих умов для вільного звучання голосу, необхідно, перш за все, зняти зайву м’язову напругу в області гортані, де саме знаходяться голосові зв’язки. Затиск в гортані приборіть, викликавши свідомо відчуття позіху. Його потрібно робити, не відкриваючи рота, по можливості непомітно для тих, хто вас оточує. Після – попробуйте встановити свій природній, вільний голос, тобто таке його звучання, яке для вас є максимально органічним і виникає легко, без м’язових зусиль.

Вправи розпочинаються із звучання голосу на „монотоні”. Слід пам’ятати при цьому про творче завдання як інструмент у вихованні сценічного голосу.

Вправа 1. Заколисуння.

Сядьте зручно, вільно, проте не розвалюючись і зберігаючи пряму поставу. Уявіть, що вам потрібно приспати дитину. Ви стомились, а дитина ніяк не засинає. Тихенько наспівуйте їй мелодію коліскової крізь зімкнуті губи: “Ммм–ммм”, ледь похитуйтеся в так заколисуння, проте не співайте, не підключайте голос, а саме не голосно, не розкриваючи рота, спокійно, без різких звукових поштовхів, проте достатньо енергійно імітуйте спів. Дихання активне, рівне. Звук народжується не в горлі, а на кінчиках губів, так що ви відчуваєте їх вібрування.

А тепер попробуйте в кінці кожного звучання “Ммм–ммм” напіввідкрити губи і завершити його голосним звуком “а”: “Мм-мм-ма...” Не відкривайте рот широко, хай голосні звуки ледь вириваються через губи, зібрані якби для свисту. Не “полощіть” звуком горло, звук виникає на кінчиках губів.

Вправа 2. Стогін.

Уявіть, що у вас болить горло чи голова. Сядьте прямо. Шия, руки, плечі вивільнені. Вимовляйте звук М в тональності, властивій вам в розмовній мові, але із закритим ротом. Вийде щось схоже на стогін. Стогніть тихо, без напруження, на повному видиху. Знайдіть „центр” голосу – центральне звучання свого голосу. Голову злегка відводьте вниз, вправо, вліво, злегка продовжуючи „стогнати”. Заспокоюйте себе, і ви відчуєте, як легко, без всякої напруги голосових зв’язок звук заповнить верхні резонатори, почнуть вібрувати губи, тверде піднебіння. Найдоцільніше тренувати на звуковому монотонні сонорні М, Н, Л, Р та губний В:

М – М – М – М – М – М... (пауза)

(вдих) *Н – Н – Н – Н – Н – Н – Н...* (пауза) і т.д.

А тепер перевірте звучання приголосних в сполученні з голосними:

(вдих) *МІ – МІІ – МЕ – МА – МО – МУ,* (пауза)

(вдих) *НІ – НИ – НЕ – НА – НО – НУ* (пауза) і т.д.

Всі склади вимовляйте на одній висоті співзвучним тоном (але не вокальним). Повторіть вправу, чергуючи в наспівному (перший рядок) та в розмовному (другий рядок) монотоні, підвищуючи та понижуючи звучання кожного рядка.

Пам'ятайте, що головне у вимові – м'язова свобода, працює тільки дихальний апарат.

А тепер підключіть до вимови фразу: *“Мам, молока нам”*. Чергуйте вимову фрази в наспівному та розмовному монотоні, роздільно та по складах: *“Мам! Молока! Нам!..”* При цьому в мовному апараті змін не відбувається, тільки ледь здригається діафрагма.

Вправа 3. **Мімоси.**

Творче півколо розділити на дві частини. Перша група студентів повідомляє новину: „Мімоси Міла мамі купила!”

Друга група студентів перепитує, сумніваючись у кожному слові:

МІМОЗИміламамікупила!
МІМОЗИміламамікупила?
мімосиМІЛАмамікупила!
мімосиМІЛАмамікупила?
мімосимілаМАМІкупила!
мімосимілаМАМІкупила?
мімосиміламаміКУПИЛА!
мімосиміламаміКУПИЛА?

Працюйте розмірено, на монотоні, інтонаційно наголошуючи виділені слова (голосом вверх).

А тепер приступаємо до вправ на розвиток динамічного діапазону голосу та засвоєння градацій голосності, які залежать від умілого використання дихання і резонаторів. При виконанні цих вправ необхідно особливо уважно слідкувати за вірним голосоутворенням і свободою фонаційних шляхів.

Але насамперед, слід оволодіти хорошим імпульсом, тобто навчитися посылати звук в сторону слухача на опертому диханні. Легкий, але енергійний поштовх діафрагми дозволить „підкинути” звук вверх як м’яч і послати на далеку відстань.

Вправа 4. До десяти (на зміну градації звучності).

Творче півколо. Вимовляйте голосно, скандуючи: „**ОДИН! ДВА! ТРИ!**”, і так до **ДЕСЯТИ**. Не поспішайте, встигайте добирати повітря в паузі після кожного відліку. Слідкуйте за рівномірністю добору повітря. „Не розвалюйте” голосні звуки – вони повинні бути сфокусовані на кінчиках губів (в „масці”). Уявіть собі, що ви говорите в рупор мегафона.

Повторіть вправу, працюючи:

- *стишивши голос,*
- *зовсім тихо,*
- *тихо,*
- *зовсім тихо,*
- *не надто тихо,*
- *не голосно,*
- *голосно,*
- *дуже голосно!*

Виконайте вправу в зворотному порядку: від дуже голосного до тихого звучання.

Вправа 5. Таблиця множення.

Методичні рекомендації для проведення вправи такі ж, як у вправі 4, тільки замініть рахування на таблицю множення:

ОДИН НА ОДИН – ОДИН! (пауза–вдих)

ОДИН НА ДВА – ДВА! (пауза–вдих)

ОДИН НА ТРИ – ТРИ! (пауза – вдих), і так до десяти (змінюючи градацію гучності). Повторіть вправу у зворотному порядку (від forte до piano).

Виконайте вправу, замінивши цифри дикційними сполученнями приголосних звуків з голосними:

ПІ! ПИ! ПЕ! ПА! ПО! ПУ!
БІ! БИ! БЕ! БА! БО! БУ!

Вправа 6. Відлуння.

Станьте рівно, зберігаючи правильну поставу. Вимовляйте чітко, посилаючи голос на відстань:

АУ – У! (кличете товариша)

АУ – У! (товариш енергійно відгукується)

АУ – У! (відгукується третій)

АУ – У! (відгукується четвертий) і т.д.

До вправи залучається вся група. Вимовляйте “**АУ-У!**” двічі: перший раз – кличете товариша, другий – звучить ваше відлуння. Від слідкуйте, що робиться з м’язами щік і губів: у першому випадку вони напружуються, в другому – вивільнюються від напруження.

Уникайте відкритого звучання голосних “**А**” та “**У**”, фокусуйте їх у “маску”.

Для посилення голосності звука слід, насамперед, активувати дихання, а потім вміло використовувати резонатори – акустичну систему, що посилює звук (тверде піднебіння, пазухи обличчя, кістки черепа), тобто, так звана, верхня система резонаторів, за допомогою якої утворюються звуки у верхньому або головному регістрі. Головний або верхній регістр надає голосу дзвінкості, „польотності”. Коли звук направлений в нижні резонатори, працює нижній, грудний регістр, який надає голосу тембрового забарвлення. Якраз від грудного регістра залежить сила і виразність звука (при тренуванні голосу в грудному регістрі відчуваємо сильну вібрацію грудної клітки).

Середній регістр – це „центр” звучання розмовного голосу, його „медіум”. Поставлений голос актора (читця) повинен працювати повнозвучно в усіх регістрах. Домогтися

якісного звучання голосу в регістрах (верхньому, нижньому і середньому) допоможуть наступні вправи.

Методично доцільним перед виконанням вправ є проведення вібраційного масажу, який активізує роботу мовних органів та їх резонаторів. Вібраційний масаж полягає в постукуванні кінчиками пальців:

- по лобі – з вимовою звука *М*;
- по крилах носа – з вимовою звука *Н*;
- по верхній губі – з вимовою звука *В*;
- по нижній губі – з вимовою звука *З*;
- по нижній частині грудей – з вимовою звука *М*.

Вправа 7. Дзвони.

Працюємо в нижньому регістрі. Підключаємо резонатори грудної клітки.

Попробуйте імітувати голосом звучання великого дзвона:

БОМ – М – М! БОМ – М – М! БОМ – М – М! БОМ – М – М!, коротко вдаряючи по голосній О на зручній для вас низькій ноті і довгому гудінні на звукові М. Слідкуйте, щоб обидва звуки не „провалювалися” назад, а звучали в передній позиції, на губах.

А тепер перекиньте звук у верхній регістр, підключивши головні резонатори. Імітуйте голосом звучання малих дзвонів, утворюючи веселий передзвін:

БІМ – БІМ – БІМММ! БІМ – БІМ – БІМММ! БІМ – БІМ – БІМММ!

Звук повинен виникати вільно на кінчиках губів, без м’язових затисків, на зручній для вас високій ноті.

А тепер об’єднайте звучання ваших „дзвонів” в середньому регістрі („центр” звучання вашого голосу):

БАМ – М – М! БАМ – М – М! БАМ – М – М! БАМ – М – М!

Покладіть одну руку на груди, другу – на тім’яну частину, контролюючи обидва резонатори.

Вправа 8. Дерева.

Уявіть собі, що ви знаходитесь в лісі серед віковічних дерев. Сильний вітер колише їх. Дерева стогнуть:

УУ! У – УУ! – підключайте нижні резонатори. Голоси ваші звучать на низах повільно, протяжно.

А тепер ви – молоді деревця (працюйте в головному реєстрі):

У – УУ! УУУ – У! У – УУУ! Звуки високі, звучать у прискореному темпоритмі.

А тепер попрацюйте в середньому реєстрі.

Вправа 9 “Ліфт”

Уявіть, що ваше тіло – це багатоповерховий будинок, а ваш голос – ліфт у ньому, де підвал – опора звука, ваша діафрагма. Перший поверх – грудна клітка, другий – гортань, третій – ротова порожнина і т. д. до горища (ваша голова). Використайте для виявлення голосу (ліфта) довге “**Х-Х-ХЕЙ!**”, розпочавши рух ліфта з підвалу до горища, “відвідуючи” по дорозі всі реєстри, тобто поверхи-резонатори.

Пам’ятайте: коли ліфт працює – будинок не рухається (дозвольте роту бути напіввідкритим, але ні в якому разі не дозволяйте плечам, підборіддю, язикові, бровам, губам допомагати рухові голосу (ліфта).

Отже, наберіть повітря в нижню частину легень, і підключивши звук – “поїхали” вверх, на горище, не пропускаючи ні одного поверху. Після того, як прибули на горище, повторіть вправу “руху ліфта” – вашого голосу зверху вниз.

Якщо ви відчули, що на шляху ліфта вверх чи вниз ви стомилися, або ж вам не вистачило повітря – доберіть його.

При виконанні вправи дайте можливість своїй увазі зосередитись на запропонованому образі і почутті резонування звука в реєстрах. Хай висота звука стане побічним продуктом.

Вправа 10. **Веселий м'яч.**

У вас в руках уявний м'яч. Ви ритмічно ударяєте ним об підлогу, скандуючи при цьому текст і наголошуючи кожне слово:

МІЙ! ДЗВІНКИЙ! ВЕСЕЛИЙ! М'ЯЧ!

Активно працюють резонатори грудної клітки.

А тепер працюйте зі словами тексту у верхньому регістрі, надавши голосу дзвінкості, „польотності”. При цьому підкидаєте уявний м'яч ввєрх.

Завершіть вправу, проголошуючи текст, в середньому регістрі. Не забувайте добирати повітря в паузі після кожного слова.

Вправа 11. **Барабанщики** (на засвоєння градації темпу).

Студенти–барабанщики відбивають похідний марш:

ПАМ – ПАРА – ПА – ПАММ – ПАМММ! (вдих – темп повільний);

ПАМ – ПАРА – ПА – ПАММ – ПАМММ! (вдих – темп пришвидшений);

ПАМ – ПАРА – ПА – ПАММ – ПАМММ! (вдих – темп швидкий);

ПАМ – ПАРА – ПА – ПАММ – ПАМММ! (вдих – темп дуже швидкий).

Закріпіть вправу на засвоєння градації темпу, використавши слова І.Сєльвінського „Пара барабанів”:

ПАРА БАРАБАНІВ!

ПАРА БАРАБАНІВ!

ПАРА БАРАБАНІВ!

БИЛА ТРИВОГУ!

(добір повітря)

ПАРА БАРАБАНІВ!

ПАРА БАРАБАНІВ!

ПАРА БАРАБАНІВ!

БИЛА БІЙ!

(добір повітря)

БИЙ, БАРАБАН!
БИЙ, БАРАБАН!
БИЙ, БАРАБАН, ТРИВОГУ! (добір повітря)
БИЙ, БАРАБАН!
БИЙ, БАРАБАН!
БИЙ, БАРАБАН, БІЙ!

Читайте текст ритмічно, імітуючи барабанний бій. Слідкуйте за добором дихання, змінюючи темпоритм та гучність читання. Пам'ятайте, що сила звука залежить від активності роботи діафрагми, а не від фізичної напруги горла, що викликає перенапруження голосових зв'язок.

Наступним етапом роботи над мовним голосом є засвоєння вправ, які розвивають звуковисотний діапазон. Звуковисотний діапазон служить основним засобом розвитку інтонаційної виразності голосу. „Хороші голоси в розмовній мові трапляються рідко, – писав К.Станіславський, – якщо ж вони і зустрічаються, то виявляються недостатніми за силою і діапазоном. А з голосом, поставленим на квінту не виразиш життя людського духу”^{*}.

Бідність звуковисотного діапазону голосу актора, читця призводить до звукового монотону, а монотонний голос, в свою чергу, притуплює сприйняття.

Вправа 12. **Заблукались.**

Пропоновані обставини: ви заблукалися в лісі. В пошуках друзів кличете їх:

АНДРІЮ! ОКСАНО! ГАЛИНО! РОМАНЕ!

Починайте вимовляти імена якнайтихіше, і доводьте звучання до найголоснішого. Імена вимовляйте виразно, чітко, добираючи повітря довільно.

^{*} Станіславський К. С. Собр. соч.: в 8-ми т. Москва: Искусство, 1954-1955. Т. 3. С. 63.

Вправа 13. Опера.

Давайте поспробуємо заспівати діалог як в опері. Кінець репліки протягуйте і ставте знак оклику. Ведуть діалог дві групи. Матеріалом для вправ можна використовувати прислів'я:

Перша: **ЩОБ ДАТИ ПОРАДУ, ТРЕБА КАЗАТИ ДО ЛАДУ!**

Друга: **ГОЛОВОНЬКА, ТАКА Й РОЗМОВОНЬКА!**

Перша: **ЛЮДЕЙ ПИТАЙ, А СВІЙ РОЗУМ МАЙ!**

Друга: **ХТО ЗНАННЯ МАЄ, ТОЙ МУР ЗЛАМАЄ!**

Нафантазуйте запропоновані обставини і оправдайте їх. Використайте для вправи прислів'я, приказки, нісенітниця, подані в додатках.

На практичних групових заняттях якомога більше слід тренувати колективне читання вголос. Це активізує увагу, привчає слухати не тільки себе, а своїх партнерів.

Вправа 14. Мітинг.

Використайте для вправи вірш Івана Франка „Земле”:

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і поновлює кров,
Що до людей безграничну будять
Чисту любов! і т.д.

Читайте до кінця, активно, енергійно, як би звертаючись до великої групи людей, проте, не кричіть. Хай кожне слово буде стриманим, чеканим. Можна посилювати звучання рядків і стишувати. Дихання добирайте в кінці кожного рядка.

Вправа 15. **Драматичний хор.**

Прочитаємо хором напутні слова К.С.Станіславським:

Будьте завжди талановитими і це не завадить вам бути розумними.

Будьте завжди розумними і це не завадить вам бути працелюбними.

Будьте завжди працелюбними і це не завадить вам бути веселими.

Будьте завжди веселими і це не завадить вам бути серйозними.

Будьте завжди серйозними і це не завадить вам бути красивими.

Будьте завжди красивими і це не зарадить вам бути чесними.

Будьте завжди чесними і це не завадить вам бути багатими.

Будьте завжди багатими і це не завадить вам бути щедрими.

Будьте завжди щедрими і це не завадить вам бути здоровими.

Будьте завжди здоровими! В здоровому тілі...

Здорове життя людського духу!

Перший раз читаєте текст повільно, розмірено, роблячи паузи й добираючи повітря в кінці кожного рядка. Вдруге – надайте кожному рядку голоснішого звучання. Третій раз – читайте, пришвидшуючи темп кожного рядка. Четвертий раз починайте читання з швидкого темпу, сповільнюючи його до закінчення.

Гекзаметр в практичній роботі над вихованням мовного голосу

Вдячним матеріалом для тренування голосу стають довгі рядки віршів, писаних гекзаметром. Гекзаметр – шести-стопний дактиле-хореїчний вірш, останньою стопою якого

обов'язково є хорей. Гекзаметр – більш складний тренувальний матеріал для дихання та голосу, який розвиває діапазон, звучність, виразність, темброве забарвлення, „польотність”, і разом з тим, шліфує чітку дикцію. Тобто, це комплексна тренувальна вправа над технікою мови.

Саме в тексті – гекзаметрі А. Прянішнікова, поданого нижче в перекладі Н. Бабич, якнайкраще висвітлені методологічні установки роботи над гекзаметром:

Запам'ятай, що перш аніж в слові почати вправлятися,
Треба клітку грудну розширити злегка й при цьому
Низ живота підібрати для опори диханню й звукові.
Плечі в час дихання бути повинні в спокої, без руху.
Кожен вірша рядок на однім видиху промовляй
І простеж, аби груди не стискались під час мовлення,
Бо при видиху рухається лише діафрагма.
Рядочок читати скінчивши, не поспішай з переходом
до наступного:

Витримай паузу коротку у темпі вірша й одночасно
Добери частку повітря, та лише користуючись диханням
нижнім, Стримай повітря на мить і тільки тоді вже читання
продовжуй.

Стеж чутливо, щоб кожнеє слово почуте було:
Пам'ятай про дикцію ясну і чисту звуків приголосних;
Рот не лінуйся відкривати, щоб для голосу
вільним був шлях;
Голосу звук не глуши придиховим тьмяним відтінком –
Голос і в тихім звучанні повинен зберігати металевість.
Перш ніж вправлятися в темпі, висоті й силі,
До уваги слід взяти рівність, стійкість звука:
Слухай уважно, щоб голос ніде не тремтів і не коливався,
Видих веди економно – з розрахунку на цілий рядок.
Зібраність, дзвінкість, злетність, стійкість, повільність і
плавність –

Ось що слухом уважним спочатку у вправах здобудь.

А тепер перейдемо до безпосереднього роботи над гекзаметрами з використанням творчих завдань як необхідної умови виховання сценічного голосу. Перш за все, після логічного і ритмічного аналізу тексту гекзаметр розчленовується на рядки, кожен з яких стає, так би мовити, тренажною одиницею для вироблення звучання голосу на певній висоті (із зміцненням звуку на ній) і розширення діапазону вниз, а потім угору, наспівним і розмовним способами (у різних варіантах).

Уже на цьому етапі можна, навіть треба запропонувати студентові творче завдання, наприклад нафантазувати обставини, що вимагають саме такого, а не інакшого характеру звучання. Тобто для здійснення певної мети я повинен вимовити цей рядок саме на цій висоті і саме наспівним (або розмовним) способом або чергувати наспівний з розмовним, чи понизити, підвищити, прискорити, уповільнити, голосніше, тихше вимовити і т.п. Справа педагога – лише контролювати правильність звучання і його відповідність поставленому творчому завданню.

Доцільно, щоб студент у процесі навчання працював над кількома гекзаметрами, різнохарактерними за своєю жанровою спрямованістю але такими, що вимагають активного звучання. До кінця навчання студент повинен мати у своєму розпорядженні цілий «арсенал» з 5 – 6 вправ типу гекзаметра, кожна із своїм, властивим їй творчим завданням, прагнення до виконання якого неодмінно введе в дію сховані пружини психофізичного апарата „людино–артиста”. Пропонуємо кілька прикладів таких вправ.

Вправа І. Гекзаметр. Вергілій. „Енеїда” (уривок).

„Темрява ночі уже досягала середини неба.

Тяжко стомились гребці, і, знесилені, кинули весла

Та на помості мулкім, та на лавах твердих полягали.

Тільки спочили, як Сон легкокрилий з етеру ясного

Вогким повітрям летить і тумани нічні розгортає.
Так, Палінуре, він лине до тебе, зловісні примари
Він насилає на зір твоїй. Он сів він на кермі високо,
Образ Форбанта прийнявши, із словом до тебе вдається:
„Язидів сину, поглянь – самі хвилі пильнують за тебе,
Рівно так дише повітря, настала година спокою.

Голову ти прихили, дай спочити натрудженим очам –
Я замість тебе посиджу, за хвилиною й морем догляну».

Ледве підводячи вії, натомлений мовить стерничий: –

«Що мені радиш, Форбанте, – невже ж я довірюсь
потворі?»

Мало я бачив біди од погідного неба та моря?

Як доручу їй Енея, досвідчений давній керманич?» і т.д.

Перший етап роботи – аналіз тексту як художнього твору: автор, епоха, в яку він творив; події, що лягли в основу „Енеїди”; специфічні особливості форми твору, їх відповідність змістові і „надзавданню” автора та виконавців (на зразок древньогрецьких виконавців „Одисеї” Гомера – аедів), специфіка їхнього виконання.

Після цього слід обов’язково роз’яснити студентові „технічну” мету вправи: вироблення довгого плавного видиху, „кантиленного” (наспівного) звучання голосу на певній висоті; в подальшому – розвиток діапазону, уміння плавно перейти з однієї висоти на іншу – від рядка до рядка і в межах одного рядка; уміння поступово перейти від середньої звучності до сильної, і до найтихішого звука, зміна темпу і т.д.

Кожне з цих технічних завдань вимагає нафантазувати певні запропоновані обставини, з певним творчим завданням!

Скажімо так: „Ви – аед, старовинний виконавець героїчного епосу. Вам треба розповісти про дивовижні пригоди предків, щоб викликати у слухачів почуття поваги до

людей, які мужньо боролися з несприятливими обставинами, з грізними силами природи і навіть з Долею, почуття законних гордоців і захоплення своїми предками.

Змістові їхніх справ, на наш погляд, найбільше відповідає форма, запозичена з часів Гомера, – урочистий, з ритмічною паузою-цезурою після четвертої стопи і такою ж паузою в кінці рядка – шестистопний вірш-пісня-гекзаметр.

Якщо студентові легше почати з розмовного способу, то треба починати з нього, дотримуючись усіх вищезгаданих вимог, а потім перейти до наспівного. І так по всьому тексту.

Потім виникає завдання: наблизити манеру виконання аеда до сучасного способу читання віршів, адже зараз вірші не співають. Шлях – поступове введення у „наспівну” тканину вірша „розмовних” рядків (а потім і частин рядка), але так, щоб і в них „відголосом” відчувалася певна „наспівність”, адекватна змістові.

Педагог контролює органічність цього процесу „осушаснення” форми і дотримання суто технічних параметрів, нормативів.

Вправа 2. Гекзаметр. Тіртеї. „Войовничі елегії” (уривок)

„Воїни, непереможного в битві Геракла нащадки!
Мужніми будьте: ще Зевс не відвернувся від вас.
Юрб – не лякайтесь ворожих і страху ніколи не знайте,
Щит овій у перших рядах кожен тримає нехай.
Будем життя зневажати: хай смерті провісниці чорні,
Кери, жадані для вас будуть, мов промінь ясний.
Вам многослізний Арей і страхітні діла його знані,
Добре відома також всім вам і лють бойова,
Вас, юнаки, не здивують видовища втечі й погоні –
Ними давно вже свої очі наситили ви.

Тих, що один коло одного ставши, тримаються міцно,

Тих, що рвучись уперед, бій починають страшний –
Їх небагато загине, вони навіть задніх рятують,
Тільки самих втікачів мужність ураз – покида.
Навіть ніхто розповісти не може всіх мук незліченних,
Сорому всього того, що боягуз дістає:
Адже ганебно для кожного воїна вдарити ззаду
В спину того вояка, що з поля бою втіка;
Сором лише викликає й забитий, якого у спину.
Списом проткнувши важким, вмить позбавляють
життя.

Отже, готуючись, кожен хай широко ступить і стане,
В землю упершись міцніш, стиснувши міцно уста”

Творче завдання для виконання: Стародавня Спарта знемагає у нерівній боротьбі з ворогами. Спартанці чекають допомоги від союзних Афін. Немовби на глум з Афін прибуває „підкріплення” – непоказний, кволий на вигляд чоловік на ймення Тіртей. Спартанці зовсім занепали духом. Але Тіртей виявляється поетом, поетом–трибуном. Він виголошує перед воїнами полум’яну промову, силою поетичного слова піднімає їх

на бій — і вони перемагають! Отже, формою подачі тексту гекзаметру буде – промова:

а) промова на таємному зібранні в тилу ворога;

б) промова на величезній площі, заповненій стомленими воїнами, які щойно вийшли з бою, відбивши одну з багатьох атак ворога.

В першому випадку – найбільш сконцентроване бажання викликати лють до ворога, який тимчасово переміг. Тут – притишений звук, може; навіть підкреслена дикційна чіткість при максимальній внутрішній наповненості.

В другому випадку – при тих же внутрішніх вимогах – польотність звуку, розрахованого на величезну площу.

Вправа 3. Гекзаметр. Овідій. „Створення світу”
(уривок).

„Перше, як море й земля і небо з’явилося широке,
Всесвіт, природа уся однакове мала обличчя
І називалася Хаос: важка несформована брила,
Мертвий тягар нерухомий, помішані в купі безладній
У ненастанній борні розмаїтих речей елементи.
Світла свого ще не лляв над світами Тітан Злотовзорий,
Сяйвом новім не пишалась вгорі наростаючи, Феба;
Неврівноважена, темна, в обіймах легкого повітря
Не красувалась Земля і рук своїх, хвиль лазурових,
Не простягала ще вздовж суходолів ясна Амфітрита.
А як у масі одній зустрічались Земля і повітря,
Ще й перебіжна воді, то Землі була надто хисткою,
Хвилі занадто в’язкими, безсвітним і темним повітря.
Власної форми не мавши, у тілі одним сполучившись,
Вічне змагання провадили: все, що холодне, – з

гарячим,

Все, що важке, – те з легким, все тверде – із рідким
і текучим,

Бог – чи найкраща з стихій – втихомирив оту ворожнечу,
Розмежувавши повітря з землею і землю з водою
І над повітрям наземним ефір утвердивши небесний.
Потім, рознявши її на частки, мішанину всесвітню,
Всі ті частки пов’язали законом гармонії й згоди”.

За змістом – це стародавня гіпотеза створення
Всесвіту, за формою – науково-художній твір. Думка, але
схвильована, апелює не тільки до розуму, а й до почуттів,
уяви, фантазії слухача. Ідеться про досить складні речі,
тому у виконанні цього тексту треба дуже чітко нести
думку. Думка – емоційна, активна, звідси активна, чітка
дикція, логіка; активне, емоційно наповнене звучання,
адекватне величному (навіть так!) творчому завданню:
розкрити перед слухачами велич Природи.

Вправа 4. Гекзаметр. Овідій. „Кохання” (уривок).

„Кожен коханець – вояк, і є в Купідона свій табір,
Вір мені, Аттику мій, кожен коханець – вояк.

І для війни й для Венери однакові роки придатні.

Сором старим воювать, сором – стареча любов.

Певного віку від воїна завжди вожді вимагають –

Віку жадає цього й подруга люба також.

Пильні обидва вони; на землі спочивають обоє:

Двері у пані один, другий вождя стереже.

Служба воєнна – походи; і дівчина тільки від’їде,

Всюди за нею услід жваво й коханець іде;

Зійде на гори високі, перейде у повідь безкраї

Ріки; не спинять його білі замети снігів.

В море розбурхане впливе він, не зважавши на Бери,

І про плавбу не почне в небі сузір’їв питать.

Хто ще, окрім вояка та коханця, і ночі холодні

Зносить, і терпить густі, змішані з снігом дощі?

Той, як розвідувач посланий, дбало за ворогом стежить,

Мусить суперника цей, ворога мов, пильнувать.

Той облягає фортеці грізні, цей – пороги коханки,

Брами руйнує один, другий воює з дверми”.

Це – своєрідний гімн коханню, дещо жартівливий, з несподіваним порівнянням коханця з вояком, „наука” – тут грайливо лірична і разом з тим досить серйозна. Цей текст за змістом відрізняється від загальноприйнятих зразків гекзаметра, він вимагає іншого вирішення – не поважного, урочистого звучання, а більш світлого, ліричного, але так само кантиленного при чіткій подачі слова. І все разом – від активного творчого завдання: прославити життєствердну силу любові, яка примушує коханця боротися за любов, завойовувати прихильність коханої.

Форма подачі тексту – це жартівливе заохочення молодшого друга поета Аттика до активної дії заради кохання. Від такого творчого завдання з’являється активна

дія і відповідне їй інтонування і активне звучання голосу.

Вправа 5. Гекзаметр. П. Тичина. „Хмари кругом облягли...”

„Хмари кругом облягли і поле у тінь уступило,
Птаство веселе примовкло, затихнули, зщулились трави.
Тільки берези смутились, за ними вербиці хитнулись.
Винирнув вітер з діброви й курними шляхами понісся,
Наче той кінь, що зірвався й тіка від пожежі.
Далеко Вже він далеко забіг, а йому вороному здається –
Велет жене, здоганяє, гриви огню розпустивши. –
Так той вітер шалений, вістун громогніву і зливи,
Деся аж в байраки забіг і, знесилений, ліг там на землю.
Слідом за ним із діброви дрібночервонеє листя
Кинулось, вихром заграло, мішаючись наче у танці –
Вгору, все вгору, аж поки не ринули краплі важкії
І шум не почав наближатись. Свіжо стало, так ясно.
Тут щирозлотне мигтіння пішло коливатись додолу
Вниз та униз опускатись – аж поки не впало
Кожне на місці своєму, немовби на сон віковичний.”

Вірш високих художніх якостей, сучасний за манерою й лексикою, позбавлений певної „обважнілості” перекладних гекзаметрів. Цей текст за змістом також відрізняється від загальноприйнятих зразків гекзаметра і вимагає нетрадиційного вирішення – звучання більш „світлого”, ліричного, але так само „кан тиленного” при чіткій подачі слова.

Вправа 6. Гекзаметр. І.Франко. „Маєва елегія” („Весно, ти мучиш мене ...”)

„Весно, ти мучиш мене. Розсипаєшся сонця промінням,
Леготом теплим пестиш, в сині простори маниш.
Хмари вовнисті, немов ті клубочки шпурляєш по небі
І, мов шовкові нитки, дощ із них теплий снуєш.

Сірюю грудку з землі ти підкинеш під небо блакитне,
Ї в жайворонкову трель грудка розсиплеться вмить.
Ти журавлиним ключем навертаєш нестерпную тугу,
Мрії про вольний простір, щастя далеке мос.
Ти лебединим крилом кришталевої хвилі скородиш –
Чую їх плеск аж у сні на лазуровій ріці.
Бачу, як чайкою ти колихаєшся над глибиною,
Як над широким Дністром гнешся лозою к воді.
Весно, ти мучиш мене! Мільонами кольорів, тонів,
Ліній і творів кричиш: воля, і рух, і життя.
І, мов безсильне стебло в бистрину ту, ти рвеш мою душу,
В серці зів'ялім, черствім будиш нові: почуття.
Будиш бажання, яким не сповнитись; освітлюєш пустку;
Ніжно гойдаєш в гілках осамотіле гніздо;
Пильно схиливши лице, роздуваєш погасле огнище;

Свистом від гаю зовеш, наче мій друг молодий.
Ні, не мені вже гулять по тім гаю, мій друже–соколе.
Ні, не мені вже зайцем в зелень пахучу нирять.
Серце тріпочеться ще, і у груді кров б'ється живіше,
Та напосіли літа, давить життя тягота.
Мрії безумні, немов той табун, вигравають по полю,
Гриви на вітер, і ржуть, дзвінко копитами б'ють.
Ах, та се мрії, чуття легкокрилі, барвистії діти, –
Але тверда їх рука в поводах цупко держить.
Хвилька – і ляск батога – і жорстоке, понуре „ніколи”...
–Праця! І чар весь мине. Весно, ти мучиш мене!”

Вірш – ліричний монолог – світлий, радісний на початку, із поступовою зміною настрою від мажору до мінору. Виконання його – це, так би мовити, „вищий пілотаж гексаметра як вправи з сценічної мови. До нього треба підвести студента через попередньо зазначені шаблі: гексаметри I-V. Він передбачає уміння глибоко проникнути в „життя людського духу”

і певну тренуваність психофізичного парату „людиноартиста”. Глибоке проникнення в систему образів, лексику, ритміку цього вірша не може не викликати адекватне втілення в звукові. Вірно поставлене творче завдання дає можливість розбудити у виконавця всі його творчі й технічні можливості.

Творче завдання як інструмент активізації процесу виховання сценічного голосу може бути застосоване не тільки з суто тренувальними текстами. Навіть більше того – в процесі навчання неодмінно настає момент чи період (на цьому і побудований принцип застосування творчого завдання як інструмента виховання техніки сценічної мови), коли треба запропонувати студенту зробити крок до наступного шабля (це необхідно для подолання психологічного бар’єру між „технікою” і „творчістю”), а саме виконання „нетренувального” тексту у певних запропонованих обставинах, які мусять створити умови для активної словесної дії і, відповідно, для активного сценічного звучання голосу.

При засвоєнні запропонованих вправ для розвитку мовного голосу слід працювати обережно, наполегливо, і, головне, щоденно, а не від випадку до випадку. Студент повинен слідкувати за своєю мовою не тільки на практичних заняттях, але й у побуті; не розмовляти на послабленому диханні, не напружувати м’язів шиї. А якщо в ділянці горла виникає м’язове перенапруження – затиск, його можна зняти, викликавши свідоме відчуття позіху. Не слід розмовляти на одній ноті, особливо високій, треба добиватись рівного, злитного звучання, при активному посилі звука в „маску”.

Методичні поради щодо проведення практичних занять на виховання голосу та гігієни голосового апарату

На практичних групових заняттях важливо навчити майбутнього актора оцінювати якість звучання чужого і власного голосу, усвідомлювати причини тих чи інших недоліків,

перешкод в оволодінні найкращим звучанням. Тому методика тренувальних вправ з постановки мовного голосу повинна ґрунтуватись на поєднанні усвідомлення м'язових відчуттів із слуховим самоконтролем.

Ця робота тривала, копітка. Вона триває упродовж всього навчання. Студент повинен усвідомити, що результатом кінцевої роботи є:

1. Голос повинен звучати приємно, виразно при будь-яких змінах темпу, голосності, тону;

2. Тембр голосу повинен залишатися рівним і милозвучним у всіх регістрах (середньому, нижньому і верхньому);

3. Мова повинна бути емоційною, рухливою, внутрішньо активною.

4. Голос повинен бути темброво чистим, поєднуватися з розмаїтістю емоційних тембрових забарвлень слів та цілих фраз, відповідно, звичайно, до їхнього змісту і словесної дії;

5. Поставлений голос не повинен перевтомлюватися навіть при значних голосових навантаженнях

Правильність, чистота і краса мови тісно пов'язані з її мелодикою, інтонацією. Для того, щоб мова лилась вільно, легко, необхідно володіти правильним диханням і добре відпрацьованим звучним голосом. З цією метою вправи на постановку дихання та голосу корисно проводити з інструментом, тому в кабінеті сценічної мови бажана наявність музичного інструменту.

Постійне тренування дихання й голосу майбутнім акторам потрібне для збереження їхніх професійних якостей, як профілактика для попередження захворювань голосового апарату. З цією метою вони повинні дотримуватися певного режиму та суворих правил гігієни:

- забороняється куріння;
- протипоказані спиртні напої, дуже гаряча і гостра їжа;
- не вживати їжу перед самим виступом, бо в такому випадку затруднюються рухи діафрагми;

- не слід голосно говорити і співати в накуреному приміщенні, на холоді, вітрі;
- уникати застуди верхніх дихальних шляхів;
- не слід зловживати висотою і силою звука, цим можна назавжди зіпсувати свій голос;
- дбати про зуби, бо з втратою цього резонатора втрачається здатність правильно утворювати ряд звуків, що не компенсуються вставними зубами.
- Намагайтеся постійно дихати носом.

Метою тренувальних вправ має стати рефлекторне закріплення навичок найкращого звучання голосу в творчій праці над виставою, художніми текстами, і більш того – у повсякденному мовленні.

РОЗДІЛ III

ОРФОЕПІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ*

Сучасний театр, радіо, телебачення мають бути носіями високої мовної культури, бо слово є одним з найвиразніших і найвпливовіших духовних, естетичних та комунікативних засобів. Мовна культура актора визначається не тільки чистотою дикції, поставленим голосом, але й наявністю єдиних норм вимови. Правила вимови – орфоепія, як частина курсу сценічного слова органічно входять в систему акторської майстерності.

Орфоепія – розділ лінгвістики, що вивчає правильну вимову будь-якої національної літературної мови. „Орфоепія” слово грецьке за походженням („правильна вимова”). В ширшому розумінні орфоепія включає наголос та інтонацію (вимовну сторону), охоплює акустику та артикуляцію вимови голосних і приголосних у їх сполученнях, фразах, словах. Єдині норми літературної вимови (орфоепії), як і норми правопису орфографії, – свідчення мовної культури режисера, актора, читця, і, звичайно, в повсякденному спілкуванні, в прилюдному усному мовленні вони повинні керуватися правилами орфоепії.

Слово в устах актора передає образи живої дійсності, воно збирає в себе багатогранну українську мову з усіма її національними властивостями. Віками гноблена українська мова досягла рівня високорозвинених мов світу. Зараз вона як ніколи набуває життєвої сили, мужності й краси.

Сценічне слово – найсильніший засіб серед інших засобів акторської виразності – „стає вінцем творчості, воно ж повинне бути і джерелом всіх завдань – психологічних і пластичних”.** Зрозуміти й осмислити слово автора, інтелектуально та емоційно проникнути в глибини його думок та

* Робота над дикційною виразністю тексту поєднується з оволодінням навичок правильної літературної мови, тому в цьому розділі поданий матеріал, який стосується лише єдиних норм вимови української мови.

** Немирович-Данченко Вл.И. Творческое наследие: в 4 томах. М. 2003. Т. 2. С. 213.

почуттів, щоб втілити образний задум через багатство техніки мовлення, орфоепічно-інтонаційну, логічну та емоційну дійовість мови, – ось яка професійна задача стоїть перед кожним працюючим над виразністю сценічного слова.

Не можуть бути вирішені складні творчі завдання, якщо їх виражальна словесна форма недосконала, а саме, не відповідає вимогам української орфоєпії. Тому майбутнім акторам і режисерам необхідно вивчати закони усного мовлення, оволодівати навичками правильної української вимови.

Літературне українське мовлення унормовується словниковим складом, граматиною і правописом усталеною вимовою, правилами наголосу. Воно міцно пов'язане з живою національною мовою, в основі котрої говори середньої Наддніпряни, або полтавсько-київські з деякими рисами інших говорів. Чистота сценічної мови може порушуватись лише з художньою метою, коли для певної образності використовуються діалектні, архаїчні та інші відхилення від літературної норми.

ВИМОВА ГОЛОСНИХ (орфоєпічні правила)

1. Голосні фонемі звучать виразно (повнозвучно) під наголосом, і відносно повнозвучно ненаголошені.

2. Заміна О на А („акання”) українській мові зовсім не властиве: око, облога, коло, молоко.

3. В позиції перед наступним наголошеним У в словах побутового змісту при жвавому темпі фонема О набирає відтінку фонемі У і звучить, як (ОУ):

КОЖУХ (ко^ужух), ЗОЗУЛЯ (зо^узуля), ЛОПУХ (ло^упух).

4. Ненаголошені Е, Й в жвавій мові звучать як Е^и, И^и (особливо виразно ці відтінки відчуваються в переднаго-

лосному складі перед наступним наголосом на Й і Е):

ПШЕНИЦЯ, СТЕПИ, КИШЕНЯ;
(ПШЕ^ИНИЦЯ, СТЕ^ИПИ, КИ^ЕШЕНЯ).

ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ

(орфоепічні правила).

1. Дзвінкі приголосні звучать дзвінко, як в кінці, так і в середині слів:

ДУБ, САД, ВІЗ, РІЖ, РИБКА, ВУДКА, РІЖКИ, ЛІЗТИ.

2. Приголосні перед **Е** звучать твердо:
ДЕНЬ, ТЕПЕР, СЕЛО, ДЕРЕВО, БЕРЕГ.

3. Перед **І** приголосні пом'якшуються:
ЛІНІЯ, ВІТЧИЗНА, САДІВНИК (виняток: *стик префікса і кореня*: БЕЗІМЕННИЙ, ПЕДІНСТИТУТ).

4. Приголосний В кінці слова, складу вимовляється як (Ў) (груба помилка – вимова замість В – Ф).

ЛЕВ, ВОВНА, МАВПА, СТОВП
ЛЕ^Ў, ВО^ЎНА, МА^ЎПА, СТО^ЎП

5. Приголосні Ж, Ш, Щ і, особливо, Ц перед Й звучать твердо: ЧИСТИЙ, ЖИТО, ЩИРИЙ

6. У ряді слів на місці букви Г слід вимовляти про-
ривний приголосний Г :

ГАНОК, ПРОГAVИТИ, ГНІТ, ГРАТИ, ГВАЛТ,
ГЕЛПОТАТИ

7. Сполучення ДЗ, ДЖ вимовляються як єдиний звук:
ДЖМІЛЬ, ГУДЗИК, ДЗИГА.

Приголосні звуки у вимові здатні уподібнюватись (асимі-
люватись пом'якшуватись, подовжуватись і спрощуватись).

Асиміляція приголосних

Асиміляція – це уподібнення одного (глухого) приголосного до іншого (дзвінкого), що викликає зміни в його звучанні (як парні дзвінки).

8. Глухі приголосні перед дзвінками вимовляються як парні дзвінки. Це асиміляція за дзвінкістю:

БОРОТЬ^(дʙ)БА, МОЛОТЬ^(дʙ)БА, ФУТ^(д)БОЛ, ВОК^(т)ЗАЛ, ПРОСЬ^(зʙ)БА

9. Асиміляція за глухістю – коли дзвінкі приголосні перед глухими вимовляються як глухі. Префікс **З** перед **К, П, Т, Ф, Х** переходить в **С**, і ця асиміляція позначається на письмі:

СПИТАТИ, СТУЛИТИ, СФОТОГРАФУВАТИ

Однак, за правилами орфографії пишемо:

ЗСЕРЕДИНИ, ЗСУНУТИ, ЗЦІДИТИ

а вимовляємо:

(С)СЕРЕДИНИ, (С)СУНУТИ, (С)ЦІДИТИ

10. Префікси **РОЗ–, БЕЗ–** менше піддаються асиміляції, і тому правильною буде вимова:

БЕЗПЕКА, РОЗПЛАТА

але: БЕ(С)ПЕКА, РО(С)ПЛАТА (при швидкому мовленні).

11. Дзвінкий приголосний **Г** змінюється в вимові на **Х**:

ЛЕГКО, ВОГКО, НІГТИ, КІГТИ, ДІГТЯР

ЛЕ^(х)КО, ВО^(х)КО, НІ^(х)ТИ, КІ^(х)ТИ, ДІ^(х)ТЯР

проте, перед суфіксом **–ТИ–** фонема **Г** своєї якості не міняє:

БІГТИ, СТЕРЕГТИ

12. На початку речення та після паузи прийменник **З** переходить в **С**: **З хати вибігла, З поля повернулася**

(С) хати вибігла, (С) поля повернулася

Однак, в середині мовного такту прийменник **З** може вимовлятися згідно з написанням, коли попереднє слово закінчується голосним звуком:

вибігла З хати, верталася З поля

13. Свистячий **З** у сполученні з шиплячими **Ш, Ж, Ч, ДЖ** вимовляється як сполучення **ШШ, ЖЖ, ШЧ, ЖДЖ**:

З + Ш вимовляється **ШШ**: зшити – (ш)шити

З + Ч вимовляється **ШЧ**: зчистити – (ш)чистити

З + Ж вимовляється **ЖЖ**: зжарити – (ж)жарити

З + ДЖ вимовляється **ЖДЖ**: з джерела – (ж)джерела
(аналогічно вимовляється **З** у складі префіксів **РОЗ–, БЕЗ–**):

РО(Ж)ЖАРИТИ,

РО(Ш)ЧЕСАТИ,

БЕ(Ж)ЖАЛЬНИЙ,

БЕ/Щ/ЧЕСНО

14. Шиплячі **Ж, Ч, Ш** перед складом **СЯ** або **ЦЯ** заміщаються у вимові м'яким свистячим (**З^б**), (**С^б**), (**Ц^б**):

ЖСЯ вимовляється

(З^б)СЯ

ШСЯ

(С^б)СЯ

ЧСЯ

(Ц^б)СЯ

ЗВАЖСЯ

ЗВА(З^б)СЯ

СМІЄШСЯ

СМІЄ(С^б)СЯ

НЕ МОРОЧСЯ

НЕ МОРО(Ц^б)СЯ

15. Буквене сполучення **ЖЦ** вимовляється як **З^бЦ^б**:

ЗАПОРОЖЦІ –

ЗАПОРО(З^бЦ^б)І

ТАГАНРОЖЦІ –

ТАГАНРО(З^бЦ^б)І

16. Шиплячі **Ж, Ч, Ш** замінюються на свистячі в давальному відмінку іменників жіночого роду, що закінчуються на – **КА**:

(Ж + Ц): КНИЖЦІ вимовляється **(З^б)Ц: КНИ(З^б)ЦІ**

(Ш + Ц): ПТАШЦІ **(С^б)Ц: ПТА(С^б)ЦІ**

(Ч + Ц) : РІЧЦІ **(Ц^б)ЦІ: РІ(Ц^б)ЦІ**

17. Сполучення:

Т + С	вимовляється як:	Ц
Т + Ц		довге ЦЦ
ТЬСЯ		Ц^бЦ^бА
ТШ		довге ЧШ
ТЧ		ЧЧ
БАГАТСТВО		БАГА(Ц)ТВО
КОРИТЦЕ		КОРИ(Ц)ЦЕ
РОБИТЬСЯ		РОБИ(Ц^б)СЯ
КОРОТШЕ		КОРО(Ч)ШЕ
ВІТЧИЗНА		ВІ(Ч)ЧИЗНА

Пом'якшення приголосних

18. Сполучення приголосних твердий + м'який може звучати внаслідок уподібнення як м'який + м'який:

СОТНЯ, ОСТАННІЙ вимовляються як:

СО(Т^б)НЯ, ОСТА(Н^б)НІЙ

– пом'якшується приголосний Н перед суфіксом – СЬК – :

ПАНСЬКИЙ – **ПА(Н^б)СЬКИЙ**

УКРАЇНСЬКИЙ – **УКРАЇ(Н^б)СЬКИЙ**

– пом'якшується приголосний Л перед наступними м'якими приголосними :

НА ГІЛЦІ – **НА ГІ(Л^б)ЦІ**

У СПІЛЦІ – **У СПІ(Л^б)ЦІ**

– пом'якшуються зубні приголосні на початку слова перед напівпом'якшеними губними ВІ, МІ:

ЗВІТ	–	(З^Ь)ВІТ
СВІТ	–	(С^Ь)ВІТ
ЦВІТ	–	(Ц^Ь)ВІТ
СМІХ	–	(С^Ь)МІХ
СМІТТЯ	–	(С^Ь)МІТТЯ
ЗВІРИНЕЦЬ	–	(З^Ь)ЗВІРИНЕЦЬ

Спрощення приголосних (в групах)

19. При збігу в межах слова трьох приголосних, Д або Т в положенні між двома приголосними в усному мовленні *випадають*:

ПРОПАГАНДИСТСЬКИЙ – РОПАГАНДИ(С^Ь)КИЙ
ДЕПУТАТСЬКИЙ – ДЕПУТА(Ц^Ь)КИЙ

– сполучення СТЦ, ЗДЦ у вимові спрощуються і звучать як (С^ЬЦ), (З^ЬЦ):

ПОЇЗДЦІ – ПОЇ(З^Ь)ЦІ
ЗВІСТЦІ – ЗВІ(С^Ь)ЦІ

– сполучення СТЧ вимовляється як /Ш/ч:

НЕВІСТЧИН – НЕВІ(Ш)ЧИН

– сполучення СТН, СТД, СТС, НТС вимовляються як (СН), (ЗД), (СС), (НС):

КОНТРАСТНИЙ – КОНТРА(СН)ИЙ
ШІСТДЕСЯТ – ШІ(ЗД)ЕСЯТ
ШІСТСОТ – ШІ(СС)ОТ
АГЕНТСТВО – АГЕ(НС)ТВО

Звучна мова є результатом складної і злагодженої роботи багатьох частин людського організму. Одні і ті ж дії, які тренуються багаторазово і систематично стають послідовними уміннями – навичками – набувають “стереотипності”. В корі головного мозку утворюються стійкі рефлексорні зв’язки,

зруйнувати які непросто. Тому так важко позбутися акценту, діалекту, засвоєних ще в дитинстві. Потрібно перебудовувати всю систему мовно-слухових і м'язових відчуттів.

З перших занять роботи над дикційною і орфоепічною виразністю викладач повинен виявити мовні вади у студентів, підібрати необхідні тренувальні вправи, тексти з метою їх ліквідації.

Засвоєння правил української орфоєпії проводиться на практичних заняттях зі сценічної мови в поєднанні з дикційними вправами. Тільки чіткість, виразність і ясність мови допоможе виховати правильну сценічну літературну вимову, так як всі дикційні вправи складені і побудовані у відповідності з фонетичними законами української мови. А розуміння актором, читцем “заради чого” він вимовляє той чи інший текст, безумовно активізує мову. Адже на сцені слово повинно бути більш вагомішим, яскравішим, виразнішим, ніж в повсякденному житті.

Оволодіння навичками правильної вимови сприяє робота з тренувальними картками.

Тренувальна картка 1

Порівняйте схему артикулятивного положення голосних “О” та “А”:

опис	атака
осуд	парад
облік	порада
оранка	голова
огляд	шапочка
одяг	хаос
обшук	ранок
опір	канава
обстріл	балкон

Тренувальна картка 2

Контролюйте правильність вимови ненаголошеного “*О*”.
Не допускайте вимови “*А*” на місці букви “*О*”:

рило	овал
вило	обман
порада	окраїна
одні	океан
воли	корма
пора	домкрат
орел	оливки
мороз	

Тренувальна картка 3

Повнозвучно вимовляйте ненаголошені “*О*” та “*А*” в кінцевому складі слова:

галас	вихор
бранка	голос
спогад	вирок
вираз	поліно
малина	зело
долина	болото
калина	свято
загата	радо
загадка	колос
опера	дорого

Тренувальна картка 4

Вимовляйте слова спочатку повільно, потім у швидкому темпі, відстежуючи вимову ненаголошеного “*О*” перед “*У*”:

зозуля
голубка
розумний
козуля
когутик

добути

роззути

Тренувальна картка 5

Простежте за виразністю відтінку фонему “**Е**” в наголошеному складі та позиційного відтінку в ненаголошеному:

перепел – перепелиця

череп – черепиця

вересень – верещати

великий – велет

ревіти – ревінь

дерево – дерев’яний

зелений – зелень

Тренувальна картка 6

Порівняйте звучання фонему “**И**” в наголошеному та ненаголошеному складах:

сила – силенна

килим – кирея

житель – жилетка

стимул – стипендія

липень – липневий

Тренувальна картка 7

Чітко вимовляйте закінчення:

дикий – дикій

великий – великій

далекий – далекій

убогий – убогій

високий – високій

глибокий – глибокій

глухий – глухій

дикий – дикій

сухий – сухій

сліпий – сліпій

куций – куцій

Тренувальна картка 8

Вимовляйте повнозвучно слова, не допускаючи звучання глухого “Ф” на місці букви “В”:

кофта	кров	вступити
тиф	жив	вперед
нафта	був	втяти
торф	взув	втерти
штраф	враз	всередині
буф	гуляв	вдягти
жираф	сливка	
	мовчки	
	правка	

Поясніть вимову приголосних.

Тренувальна картка 9

Зберігайте дзвінкість приголосних при вимові в середині та в кінці слів:

кладка	гриб
грядка	дуб
дубки	в'яз
слизько	зараз
рибка	зліз
садки	слід
шубка	кущ
низка	дріб
гадка	клад
казка	вантаж
вузько	багаж
в'язка	віраж
тяжко	сторож
	кущ
	плющ
	гаразд

Тренувальна картка 10

Вимовляйте африкати [ДЖ], [ДЗ] як єдиний звук:

джміль	дзвін
джут	дзьоб
джерело	дзеркало
джин	кукурудза
джаз	дзенькіт
бджола	дзвоник
Джомолунгма	дзуськи
Джоконда	дзюркотіння

Тренувальна картка 11

Не допускайте пом'якшення твердої “Ч” перед голосними (крім “І”), приголосними та в кінці слова:

чистий	лічба	ніч
чого	вічність	плач
чому	сорочка	віче
час	вісточка	хочу
чарка	кілочка	лічи
челядь	горбочка	пече
череве	бричка	качат
чубатий	гичка	кричать
чобіт	казочка	
чути	млиночка	
честь	гайочка	
четвертий	нічка	
чорний	пічка	
чуб		

Тренувальна картка 12

При вимові прийменник “З” заміщати приголосним “С”:

- з тобою
- з півночі
- з півдня

з килима
з цеберки
з факультету
з цимбалами
з Тетяною
з Тихоном
з Хомою

Тренувальна картка 13

Вимовляйте слова у пришвидшеному темпі, заміщаючи префікси *З-*, *РОЗ-*, *БЕЗ-* на *С-*, *РОС-*, *БЕС-*:

зсипати	розповісти	безпека
зідити	розквіт	безчесний
зсувати	розшукати	безкарний
зціпити	розфарбувати	безкласовий
зшити	розформувати	безхвостий
	розцілувати	безцеремонний
		безхребетний
		безцінний

Тренувальна картка 14

Поясніть правильну вимову слів:

з жалем	зважся
з шилом	смієшся
з шумом	зчистити
з чаєм	зшити
з часом	не морочся
з чубом	

на ніжці	цій прачці
у діжці	на ниточці
на кладці	цій качці
у пляшці	цій звичці
на дошці	цій дужці

Тренувальна вправа 15

Вимовляйте правильно буквені сполучення: **-ТЬСЯ, -ШСЯ, -ТЦІ:**

згадається	квітці
збудеться	щітці
заманеться	вістці
дивишся	клітці
смієшся	жилетці
дивуєшся	беретці

Поясніть правильну вимову.

Тренувальна вправа 16

Пом'якшуйте при вимові тверді приголосні “Д”, “Т”, “Н” перед наступними м'якими:

могутній	ланцюг
передній	у кінці
гарантія	у віконці
уранці	у банці
мантія	у склянці
танці	на дні
дрантя	у булці

Тренувальна картка 17

Вимовляйте, пом'якшуючи приголосний “Н” перед суфіксом **-СБК-**:

український
циганський
громадянський
херсонський
Таращанський
віденський
рівненський

Тренувальна картка 18

Пом'якшуйте при вимові зубні приголосні “З”, “С” перед наступними м'якими та перед “*VI-*”, “*MI-*”:

сніг	сміх
злість	світло
злякався	звіринець
пізній	сміття
вість	звідтіля
щастя	свіжий
пісня	

Тренувальна картка 19

Пом'якшуйте при вимові “*Л*” у складі “*ЛЦГ*”:

галці
виделці
скакалці
на гілці
у спілці
на сопілці
у тарілці
білці
галці
на палці

Тренувальна вправа 20

Запам'ятайте найбільш вживані слова з вимовою задньо-язикового проривного “*Г*”:

ганок	дригати
гава	аґрус
гвалт	дзига
ганч	прогавити
гуля	гигнути
ґрунт	ремигати
ґніт	гоголь-моголь
гудзик	
газда	
ґрати	
ґринджоли	

Закріпіть вимову голосних та приголосних звуків, їх сполучень в тренувальних орфоепічних абетках, використовуючи творчі завдання:

- нафантазуйте пропоновані обставини та інсценізуйте віршовані тексти;
- використовуйте індивідуальне, групове та хорове читання текстів;
- працюйте в різних голосових регістрах, пам'ятаючи про „опору” звука на діафрагмі;
- використовуйте в роботі над текстом скакалки, м'ячі, поєднайте тексти з різноманітними рухами: присіданням, танцювальними ритмами, створіть на матеріалах абеток театралізоване видовище, святкове дійство.

Вправа 1. Алфавітова сім'я

Ми букви дружні, як сестрички,
Хоч і маєм різні звички.

Нас – тридцять три:

Гарні, рівні, не криві!

Ми всі від „А” до „Я” –

Алфавітова сім'я.

– Станьмо, літери, в ряди!

– Заспіваєм:

– Ра-а-з-з-з!

– Два-а-а-а!

– Три-и-и-и!

А, Бе, Ве, Ге, Ге, Де, Е

У рядах перед веде!

Є, Же, Зе, И, І, Ї, Йот –

Відкриваймо ширше рот!

Ка, еЛ, еМ, еН, О, Пе, ер –

Затанцюємо тепер!

еС, Ге, У, еФ, Ха, Це, Че –

Підківками стукнем ще!
Ша, Ща, Ю, Я й м'який знак –
Славний виведем гопак.

- Ми – тверді!
- А ми – м'які!
- Ми – глухі!
- А ми – дзвінкі!
- Ми – сонорні!
- Ми – шиплячі!
- А ми – голосні!

Легко треба нас казати
І виразно вимовляти:
І, И, Е, А, О, У!

Літера І: – Я струнка, немов берізка,
Що весела на весні,
Замість капелюха – крапка,
Називають мене „І”.

Літера И: – Дуже я серйозна змалку,
Мов набрала в рот води,
Якщо хтось мене зустріне,
Називайте мене „И”

Літера Е: – Якщо пам'ять загубилась,
Не згадаєм, що і де?
Нам на допомогу прийде
Філософське мудре „Е”

Літера А: – Я весела, бо я перша,
І смілива, хоч мала.
Ні за кого я не гірша,
Називають мене „А”.

Літера О: – Я кокетка–цокотушка,
Мій язик, як помело,
Менший брат – веселий нолик
Називає мене „О”.

Літера У: Хочу я вам заспівати

Пісню щиру, заводну,
Та зірвала голос зранку,
То й виходить тільки – „У”.

Е та І – веселі сестри,
Нерозлучні ми завжди,
І не сваримось ніколи,
І не маємо біди.

Якщо наголос над нами,
Е та І – чіткі, ясні,
А якщо його немає,
Поспішає Е до І:

Літера Е: – Пшениця – Пш[и]ниця,
 Степи – Ст[и]пи.

Перед вами – У та О,
Ми їх дуже любимо:
О – кругленька та пухка,
У – висока і струнка.
Але поруч в однім слові
Вони дуже гонорові.
Слово пишеться „Кожух”,
Вимовляється – „К[у]жух”.
Ілюстрація тому –
„О” міняється на „У”.

Ще до нашої сім’ї
Зачисляють Є, Ю, Я, Ї.
– Ми важливі дуже в мові,
Мусим бути в кожному слові.
Десять нас – це голосні,
Решта всі – приголосні!
Їх ніхто сказати не зможе,
Якщо ми не допоможемо:
– Ми – тверді!

- А ми – м’які!
- Ми – глухі!
- А ми – дзвінкі!
- Ми – сонорні!
- Ми – шиплячі!
- А ми – голосні!

Голосні:

- Визначаєм різні звуки,
А як візьмемось за руки,
Ось які дива –
Виходять слова:
БІК, БИК, БАК, БУК,
ЛІК, ЛИК, ЛАК, ЛУК,
ГІК, ГИК, ГАК, ГУК,
РІК, РИК, РАК, РУК

Літери „Б” і „П”:

- Бе і Пе – це два сусіди,
Але Бе не любить Пе,
Бо яке життя дзвінкому,
Коли твій сусід – „глухе”:
ГРИБ–ГРИП, ТРУБ–ТРУП

Літери „Д” і „Т”:

- У дзвінкому звуку „Д”
Краще звіра не буди!
- „Т” – глухий, живе він тихо,
Він не робить іншим лиха:
ЛІД–ЛІТ, МЕД–ЛЕТ

Літери „З” і „С”:

- Задзвенів звук „З” грозою:
- Я є самою дзвінкою!
Сипле сніг у час холодний:
Глухо каже „С”:

- Я згодний...:
ВАЗ–ВАС, ЛІЗ–ЛІС, КІЗ–КІС

Літери „Г” і „Х”:

- Ге до Ха вночі дзвонило,
Ха – на дрота наступило.
В телефоні тихо й глухо –
Буква „Х” глуха на вухо:
СЛУГ–СЛУХ, МІХ–МІГ

Літери „Г” і „К”:

- Ге незвичне повсякчас
Добрим гостем є у вас.
- Поважайте й букву Ка,
Дружіть з нею у віках:
ГАВА–КАВА, ГУЛЯ–КУЛЯ

Літери „В” і „Ф”:

- „В” і „Ф” – брати по крові,
Але різні у вимові:
В – сонорна,
Х – глуха –
Вимовлять без язика.
Губа нижня до зубів:
- Три–чотири!
Ві–ві–вів!
Але В – велика цяця:
Любить в У нескладове
Перетворюються
В кінці, в середині,
На початку слова
перед приголосною:
ХОДИ[Ў], [Ў]ПЕРЕД, МА[Ў]ПА

Є в нас звуки, як дозорні,
Дзвінкість, силу додають,
Називаються сонорні,
В мирі й злагоді живуть.

– Нас – сім!
То ж ви терпіння наберіться,
На нас уважно подивіться:

Літери „М” і „Л”:

– Ми – „М” і „Л”,
Мене і Мілу мама милом мила,
Й мімози Мілі мама купила!

Літери „Р” і „Рь”:

– Рило тупориле,
Рох, рох, рох!
Дружимо з тобою втрюх, втрюх, втрюх!

Літери „Н” і „В”:

Важливі всі ми в мові нашій:

І „Ж”, і „Ч”, і „Ш” і „Щ”.

Шиплячі звуки всі шанують

У алфавітовій сім’ї:

– Їхав поїзд, поспішав:

– Ж–Ч–Ш–Щ! Ж–Ч–Ш–Щ! Ж–Ч–Ш–Щ!

Ж–Ч–Ш–Щ! (зі зміною темпоритмів)!

Мерщій шикуймося в дві групи

І вимовляймо різні звуки,

Тепер творім нові дива –

Орфоепічні слова:

I–а група: Ми пишемо:

Зсадити
Зсукати
Зцілити
Розпука
Розфарбувати
Безцінь
Зшити
Зчистити
З джерела
Зважся
Смієшся
Не морочся
На ніжці
На дошці
На бочці
Цій діжці
Цій звичці
Згодиться
Борються
Коритце
Братство
Багатство
Депутатський
Коротше
Вітчизна
Передній
Уранці
Громадянський
Звіт, світ
Галці

*II–а група: А ми –
вимовляємо:*

Ссадити
Ссукати
Сцілити
Роспука
Росфарбувати
Безцінь
Шшити
Шчистити
Жджерела
Звазься
Смієсься
Не мороцься
На нізьці
На досьці
На боцьці
Цій дізьці
Цій звицьці
Згодицьця
Борюцьця
Корицьце
Брацьтво
Багацьтво
Депутацький
Корочше
Віччизна
Передьній
Ураньці
Громадянський
Зьвіт, сьвіт
Гальці

Літера „Б” (М’який знак):

- А я, М’який знак?
Я що, не буква, тільки знак?
Всі м’якшають переді мною,
Мені би бути головою!
Але невдячні букви ці
Мене тримають десь в кінці.

Літера „А”:

- А ти образи не тримай,
І з нами в ряд один ставай!

Літера „Я”:

- В нас почесні всі місця,
Чи спочатку, чи з кінця,
Бо чи буква ти, чи знак,
Дорогий в родині всяк!

Став алфавіт дружно в ряд:

На письмі і мир, і лад!

Вправа 2. Звірина абетка

Альбатрос **А**БЕТКУ мав,

Акулятам її дав.

— **А**-**Б**-**В**, — акула-мати

Акулят навча читати.

Бавляться біля нори

Бобренята і бобри.

Бубонить бобер до білки:

— **Б**обреня боїться бджілки!

Вовк ведмедя розбудив:

— **В**же весна, вставай, іди!

Виліз велетень з барлога —

Вовк втікає в ліс від нього.

Гуси голосно кричали —
Горобці зерно клювали.
Гуси гонять горобців,
Голубок їм підсобив.

Гава гречно газдувала,
Гогель-могель зготувала.
Гедзь наївся — просто жах —
Гудзик тріснув на штанцях.

— Дятле, дятле! Добрий день!
Дуб здоровий, не впаде?
Дятел дзьобом дріботить:
Двісті років буде жить!

Ефа плазує в гарячих пісках,
Ефа в колючих живе чагарях,
Ефа гостей зустрічає не гречно
Ефа — отруйна змія небезпечна.

Єнот навчав синка єнота:
— Є в лісі річка і болото,
Є мисливець — він полює,
Є лісник — він ліс пильнує.

Жук з журавликом дружили,
Жабеня жука дражило.
Жук до жаби: — Жу-жу-жу!
Журавлеві розкажу.

Зажурився заєць-тато —
Заблукали зайченята!
Зайчику, не треба сліз,
Зубр на спині їх привіз.

И - великої немає,
и — слова не починає:
З глибини на півгодини
Вплив кит погріти спину.

Индик хвалився до лелек:
— Индику море замале!
Индик сміливий, мудрий, дужий...
І раптом – бовть! Загруз в калюжі.

*Ї*де віз по дорозі,
Їздовий спить на возі,
Їжачок згорнувся в клубок,
Їжить голки на візок.

Йосип кошеня гукав,
Йодом ранку лікував:
– Йод пекучий, пострибай,
Йорж колючий, не чіпай.

Кіт Мурко ковбаску крав,
Крадькома кільце кусав.
Квочка квоче: – Ко-ко-ко!
Кинь ці витівки, Мурко!

Лось і лосенятко з ним.
Ліс для лосів — рідний дім.
Літо в ліс гукнуло осінь,
Лист летить на спина лосям.

Місяць милувався морем,
Місяць мив у морі зорі.
Мимоволі в море впав –
Морж із ним мороку мав!

*Норці в нірці не сидиться,
Непогоди не боїться.
Норка нишком нирк у хащу,
Не знайти її нізащо.*

*Один осел в гніздо осине
Оберемок сіна кинув.
От okazія була —
Оси жалили осла!*

*Пугач показав пінгвіну
Пишну павину пір'їну:
— Причеплю, причепурюся,
Потім півню покажуся.*

*Річка-стрічка невеличка,
Рак рачкує через річку.
Раз-два-три, між бережків
Рис рибкам черв'ячків.*

*Спить старий сердитий сом,
Сниться сому сьомий сон.
Сонце спить, світанок спить,
Сом смачним сніданком снить.*

*Тато тигр, тигриця-мати
Тигрєня ведуть гуляти.
Тигрєня ричати вчиться,
Тигра всякий звір боїться.*

*Удав – товстезний і строкатий
У затінку улїгся спати.
Увившись між високих трав,
Удав до вечора куняв.*

Федя фотографував,
Федя фазанів лякав.
Фазани летять у плавні —
Фотознімки будуть славні.

Ховрашок кавун приніс:
— Хай лежить, з'їмо колись.
Хом'ячок, малий хитрун,
Хутко схрумав весь кавун.

Цап, цвіркун і цуценя
Цирк влаштовують щодня.
Цап стриба, цвіркун жонглює,
Цуценя їх дресує.

Чапля чайці чемно мовить:
— Черногуз пішов на лови.
Чимчикує він до ставу
Через лози кучеряві.

Шпак шипить шпачисі гнівно:
— Шершень залетів в шпаківню!
Швидше шибеника гнати,
Шпаченят обороняти!

Щупакам в'юни казали:
— Щойно щуку зустрічали.
Щука шуриє хижу пащу —
Щупакам втікати краще!
Юрок малий не слухав мами —
Юрив поміж очеретами.
Юрок малий попався в сильця —
Юля лікувала крильця.

Ягниці бекав син ягня:

– Я не награвся! Мало дня!
Я хочу! Буду!.. Знайте, діти,
Я – остання в алфавіті!

Півень, горобець, ведмідь –
Знак м'який в словах стоїть.
Журавель, дельфін і рись –
М'який знак – не помились!
(Віктор та Олексій Кононенки)

Вправа 3. Українська мова в цитатах

Закріпіть правильну вимову та дикційну виразність на текстових матеріалах – висловах про українську мову. Виразіть впевненість та переконаність при читанні найпростіших текстів:

– Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив.

(Сократ)

– Ні мертва мова, ні цивілізація ніколи не можуть схвилювати світ.

(Б.Шоу)

– Хто ясно думає, той ясно і говорить.

(Буало)

– Хто не любить своєї рідної мови, солодких святих звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини.

(Й.-Г. Гердер)

– Рідна мова – це музика й малювання.

– Мова народу, народності чи їх діаспори – то генетичний код національної культури, запорука самотності та самобереження.

(В.Овсянико-Куликовський)

– Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування

(Панас Мирний)

– Мова росте елементарно, разом з душею народу.

(І. Франко)

– Слово — зброя. Як усяку зброю, його треба чистити й доглядати.

– Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любимо її, вивчаймо її, розвиваймо її. Борімося за красу мови, за правильність мови, за приступність мови, за багатство мови.

(М.Рильський)

– Поки жива мова в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства нестерпнішого, як те, що хоче відірвати в народі спадщину, створену незчисленими поколіннями його віджилих предків.

(К.Ушинський)

– Мова – це доля нашого народу, і вона залежить від того, як ревно ми всі плекатимемо її.

– Мова — це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова — це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова — це ще й музика, мелодика, фарби буття, сучасна хudoжня, інтелектуальна і мисленнева діяльність народу.

– Віками народ витворював цю мову, витворив її, одну з найбагатших мов слов'янства, триста тисяч пісень склала Україна своєю мовою, в тім числі явивши пісенні шедеври

незрівнянної краси, дала світові Україна геніальних поетів, зажило українське слово шани й визнання серед народів близьких і далеких.

(О.Гончар)

– Мова – універсальна, але користування нею вкрай індивідуальне. Це своєрідний енергопровід: від одного до іншого, від одного до багатьох.

(П.Мовчан)

– Людина, яка втратила свою мову – неповноцінна, вона другорядна в порівнянні з носієм рідної мови. В неї зовсім відмінніша рефлексія і користується вона, за визначенням І. Франка, “верхньою” свідомістю. Себто її підсвідомість унаслідок асиміляції загальмована, притуплена.

(П.Мовчан)

– “... а читаю радо сам для себе, бо дуже люблю своє слово, свою рідну мову. Це останнє треба свято завжди й при всякій нагоді присвічувати перед людьми, не таючись “как какой нібудь лукавий хохол”, котрий з десяти – дев’ять є найбільший ворог своєї національності”

(М.Лисенко)

Одним з найбільших скарбів, які успадковує кожний народ від своїх предків, є незаперечно його рідна мова. Мова ця – то дзеркало душі народу, то святиня, з котрою зв’язана не тільки минувшість, але й будучність народу, і його повага в світі.

(М.Подолінський)

... Я бачила вияви щирого, палкого почуття, вияви шани до українського театрального мистецтва, вияви любові до нього, і ця любов мовить мені, що справа, якій я присвятила свої скромні сили, потрібні рідному народові, необхідна для національного розвою, для його духовної вроди й снаги.

Я вірю в краще майбутнє рідного народу, вірю, ні, я впевнена, що вільний геній мого народу витворить нове вільне мистецтво.

(М.Заньковецька)

Один мудрець сказав такі слова: “Поневолений народ, що заховує свою мову, держить ключ від своєї тюрми у своїх руках”. Не забуваймо про се. Через рідну мову стали ми на ноги, ввійшли в сім’ю просвічених європейських народів.

Щоб добре знати рідну мову, треба їй вчитися змалку до гробу, в школі й поза школою, з книжок і від людей. Хто вміє пошанувати свого батька й матір, той зрозуміє, яку пошану повинен він мати до рідної мови.

(М.С.Возняк)

Я глибоко вірю у велике майбутнє українського слова, у його велику красу і силу, і вважаю за велике для себе щастя бути в фалангах тих піонерів, які дбають за високий розвиток нашого чарівного слова, як зброї трудящих мас. Їхньої зброї і втіхи, джерела радощів. Чари цього слова я помічаю на людях.

(С.Васильченко)

... Треба радіти, що наша літературна мова тепер займає так багато місця в літературі, науці і публіцистиці. Без літературної мови нема ні літератури, ні науки, ні публіцистики.

(В.Стефаник)

Могутність мови – це духовна могутність народу. Народ дає мові силу й красу. Він сам у піснях творить зразки неперевершеної поезії, а його генії й таланти високо підносять авторитет рідного слова, вплітаючи у вінок своєї і світової культури найпишніші троянди.

(М.Шумило)

Краса і сила рідної мови таїться не в її фонетичних перевагах, і поготів, не в її привілейованому, зверхньому становищі супроти інших мов, якщо це десь трапляється, а в здатності впливати на почуття людини, будити в ній хороші, благородні почуття, змушувати бриніти найтонші струни людської душі.

(Б. Антоненко-Давидович)

Я дуже люблю українську мову, мені здається, що вона звучить серед слов'янських мов так само, як італійська серед своїх сестер.

(Назим Хікмет)

– Не можна ходити по рідній землі, не чаруючись виплеканою народом у віках рідною мовою. В народі нема скарбу більшого, як його мова... Слова – це крила ластівки, вона їх не почуває, але без них не може злетіти. Тож маємо зробити все для того, щоб не згорнулися крила, щоб не обірвалася золота нитка, яка веде з давнини в наші дні.

(Ю. Мушкетик)

– Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, не тактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину.

(В. Сухомлинський)

– Мово! Присвятая Богородице мого народу!

З чернозему, з любистку, м'яти, рясту, євшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народна.

Мово! Мудра Берегине, що не давала погаснути земному вогнищу роду нашого і тримає народ на небесному Олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитво наша у своїй нероздільній трійці, що еси ти і Бог Любов, і Бог Віра, і Бог Надія!

Мово наша! Звонкова кринице на середохресній дорозі нашої долі! Твої джерела б'ють десь від Магми, тому й вогненна така. А вночі купаються в тобі ясні зорі, тому й ласкава така.

(К.Мотрич)

Мово рідна! Ти ж – як море – безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю.

Красо моя! В тобі мудрість віків, і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів у днину побідну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого; в тобі, мово, неосяжна душа народу – його щирість і щедрість, радощі й печалі, його труд, і піт, і кров, і сміх, і безсмертя його. Люблю зажуру пісень твоїх, і невмирущий оптимізм гумору твого, і музику слів твоїх. Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий в світі, без тебе – перекотиполе, що його вітер несе у сиву безвість, у млу небуття. Твердине моя, і захисток, і гордість, і розрада в годину смутку. Люблю тебе і в гніві, коли ти клекочеш, як вулкан, і гримиш громами на ворогів, і вбити можеш словом єдиним, як блискавкою. Люблю і твою ніжність, ласкавість, лагідність...

Світлоносна! Ти завжди вабиш, чаруєш, кличеш на теплі й могутні хвилі свої. Ти є Вічність. Ти є Правда. Добро і Краса народу нашого.

То ж такою і будь вічно, мово рідна!

(С.Плачинда)

ДОДАТКИ

Додаток 1

Організуйте на практичних заняттях конкурс-змагання на відгадування запропонованих загадок. Перш за все, логічно проаналізуйте кожну загадку, вибудуйте її в перспективі. Пам'ятайте про чітку ясну вимову, інтонаційну виразність, вміння „змальовувати” словами конкретні образи, закладені в текстах загадок, підключивши весь арсенал видумки, фантазії. При можливості проілюструйте текст загадки фізичною дією, використовуючи зовнішні (жест, міміку, пластику) та внутрішні (увагу, уяву, зосередженість, бачення, темпоритм) виражальні засоби словесної дії.

1. Торох, торох, розсипався горох,
Почало світати – нема що збирати.

(Небо і зорі)

2. Серед двора-двора лежить червона сковорода.

3. У бабиній хатині висить хліба скибина,
Собаки гавкають – не можуть дістати.

(Місяць на небі)

4. Голуба хустина, жовтий клубок;
По хустині качається, людям усміхається.

(Небо і сонце)

5. Пішла пані до льоху, насипала гороху;
Вернулася з льоху — нема гороху.

(Сонце і зорі)

6. На рогозці розіслані горошки, а в середині
півбублика.

(На небі зорі і місяць)

7. Всі його люблять, всі його чекають,
А хто подивиться — кожен скривиться.

(Сонце)

8. Золоте сховалося, а срібне показалося.
(Сонце і місяць)
9. Іде лісом — не шелестить.
Іде водою — не плюскотить.
10. Водою йде — не хлюпне,
Очеретом — не шелесне.
11. Іде лісом — не ковтне,
Іде водою — не бовтне.
(Промінь сонця)
12. Іде лісом — не тріщить,
Іде водою — не хлющить,
Іде до хати — на нього пси не гавкають.
(Промінь місяця)
13. Мету-мету — не вимету; несучесу — не винесу;
пора прийде — само пропаде.
(Тінь)
14. Куди ступиш — всюди маєш,
Хоч не бачиш, а вживаєш.
(Повітря)
15. Чорна корова весь світ поборола.
16. Махнула птиця крилом — закрила півсвіту чорним
рядном.
(Ніч)
17. Звечора вмирає, вранці оживає.
(День)
18. Чорна корова всіх людей поборола,
А білий віл всіх людей підвів.
(День і ніч)
19. Йде слідом за тобою: утікай – не утечеш, доганяй
не доженеш.
20. Вранці на сажень, опівдні на п'ядень, а вечером
через усе поле.
(Тінь)

21. Без сокири і дрючків ставить міст через річки.
22. Хто малюнок на вікні уночі зробив мені?
(Мороз)
23. Що росте догори коренем?
(Бурулька)
24. Впаде з неба – не розіб'ється,
Впаде в воду – розпливеться.
25. «Що це? Що це? – всі кричать.–
Білі мухи он летять».
26. Скатертина біла увесь світ накрила.
27. Взимку горою, а літом водою.
28. Біле, як сорочка,
Пухнате, як квочка,
Крил не має,
А гарно літає.
Що це за птиця,
Що сонця боїться?
(Сніг)
29. І в огні не горить, і в воді не тоне.
(Лід)
30. Що без леза та без зуба
Розтина міцного дуба?
(Блискавка)
31. Реве віл на сто гір, на сто кроків, на сто потоків.
32. Біг кінь білобокий через Дунай глибокий;
Як упав — заіржав, увесь світ задрижав.
(Грім)
33. Мене просять і чекають,
А як покажусь — утікають.
(Дощ)
34. Сидить дід за подушками
І стріляє галушками.
(Град)

35. Из-під гірки, з-під крутої
Прокрадається норую
Та й до моря утіка
Через лози по ярках.

(Джерело)

36. Сивий віл випив води повен діл.

(Туман)

37. На долину, на поділ
Ліг великий сивий віл.
Надійде теля червоне —
Геть того вола прогоне.

(Туман і сонце)

38. Зоря-зірниця, красна дівиця, по небу гуляла,
плакала-ридала, місяць бачив — не підняв, сонце
встало і забрало.

(Роса)

39. Червоні коромисла через річку повисли.
40. Вийшла звідкись гарна дівка,
На ній стрічка-семицвітка;
А де з річки воду брала,
Там коромисло зламала.

(Веселка)

41. Прийшов хтось та взяв щось; бігти за ним — не
знаю за ким,
бо пішов туди — не знаю куди.

42. Летить коник, басує,
Полям-долом пустує.
Ніхто його не впіймає
І ніхто не загнудає.

(Вітер)

43. Не кінь, а біжить, не ліс, а шумить.

(Річка)

44. Один біжить, другий лежить, третій кланяється.

(Вода, берег, очерет)

45. Стоїть верба серед села,
Розпустила гілля у кожне подвір'я.
46. Лежить Гася — простяглася,
Як устане — неба достане.

(Дорога)

47. Одгадай загадочку: кину її в грядочку, нехай
моя загадка лежить до весни.

(Зернина)

48. Ноги на полі,
Середина надворі,
Голова на столі.

(Корінь, стебло, зерно)

49. На городі молода
Пишні коси розпліта,
У зеленії хустинки
Золоті хова зернинки.

(Кукурудза)

50. Без рук, без ніг,
А пнеться на батіг.

(Квасоля)

51. Під землею птиця кубло звила і яєць нанесла.

(Картопля)

52. Сидить баба на грядках, вся закутана в хустках.

53. Головата, дженджуриста,
Сорочок наділа триста,
А нога одна.

(Капуста)

54. А що то за коні в гаю на припоні: довгасті, голчасті,
зеленої масті, нікого не возять, лише солі
просять. Оті коні на припоні — не їдять, не п'ють, а
гладшають.

(Огірки)

55. Дівка в коморі,
А коса надворі.

(Морква)

56. Під одним ковпаком сімсот козаків.

(Мак)

57. Сивий кіт перевісився через пліт.

(Гарбуз)

58. Сімсот соколят на одній подушці сплять.

59. Хлопець Мартин

Похилився через тин.

А дівчина Гапка:

«Яка в тебе гарна шапка!

Ще й жовга китиця

Проти сонця світиться.

Як прилетять горобці,

Буде тобі, як вівці

Від сірого вовка».

Що це за примовка?

(Соняшник)

60. Має шкір сім, витискає сльози всім.

61. Іде пані в золотім жупані;

Хоч жупан той латка на латці,

Та приймають в кожній хатці.

62. Сидить Марушка в семи кожухах;

Хто її роздягає, той сльози проливає.

(Цибуля)

63. Є шапка, але немає голови; є нога, але без черевика.

(Гриб)

64. Били мене, били, на шматки порвали,

У воді мочили, по траві валяли.

Одну половину з кашею поїли,

Другу половину — на плечі наділи.

(Коноплі)

65. У вінку зеленолистім,
У червоному намисті
Видивляється у воду
На свою хорошу вроду.

(Калина)

66. — Вона червона?
— Ні, чорна.
— Чому ж вона біла?
— Тому що зелена.

(Смородина)

67. Не розбивши горщика, не з'їси кашки.

(Горіх)

68. На дереві я родився в кожусі, кожух розірвався, і я
на землю впав.

(Каштан)

69. Всі пани скинули жупани, а один пан не скинув
жупан.

(Сосна)

70. Цвіте синьо, лист зелений, квітник прикрашає,
Хоч мороз усе побив — його не займає.

(Барвінок)

71. Діжечка на діжечці, діжечка на діжечці, а зверху
китичка.

(Очерет)

72. Стоїть, колихається, головою величається, а
торкнеш — кусається.

(Будяк)

73. Зубів не має, а кусає.

74. Стоїть при дорозі на одній нозі,
Хто її зрушить — плакати мусить.

(Кропива)

75. Водою їхали пани, на них срібні жупани,
Хоч жупани — лата на латі, панам раді в кожній хаті.

76. Голова є, а шиї нема; очі є, а брів нема;
рот є, а не говорить; без ніг, а далеко ходить.

(Риба)

77. Швець — не швець, кравець — не кравець,
Держить в роті щетинку, а в руках ножиці.
(Рак)
78. Що то воно: в воді водиться,
З хвостом родиться,
А як виростає,
Хвіст відпадає?
(Жаба)
79. Бігає Марушка у ста кожухах,
Як вітер повіє, то й спина замріє.
(Курка)
80. Має гребінь — не може ним чесатися.
(Півень)
81. Летіло, як міх, упало, як сніг,
лопатами ходить, а рогом їсть.
(Гуска)
82. У воді купалася, а сухою зосталася.
(Качка)
83. Літає крилами, ходить ногами,
висить догори лапками.
(Кажан)
84. Хвостик, як ниточка, само,
як калиточка, а очі, як насінинки.
(Миша)
85. Сам вечірньої години
Заховався в куц каліни,—
Та на дудочку одну
Грає пісню чарівну.
(Соловей)
86. Біле як сніг, чорне як жук,
вертиться як біс і повертає в ліс.
(Сорока)
87. Летів птах через дах,
Сів на воротях,
В червоних чоботях.

88. Які ноги заввишки, такий ніс завдовжки.
Хату на хаті має, всім жабам рахунок знає.

(Лелека)

89. Чорномазий, білодзьобий,
Він за плугом важко ходить,
Черв'ячків, жучків знаходить —
Сторож вірний, друг полів,
Перший вісник теплих днів.

(Грак)

90. Вірно людям я служу,
їм дерева стережу,
Дзьоб міцний і гострий маю,
Шкідників ним здобуваю.

(Дятел)

91. Уночі гуляє, а вдень спочиває,
Має круглі очі, бачить серед ночі.

(Сова)

92. Розмотався сам моток
Та й полинув на лужок.
На лужку сів на вербі
І змотався знов собі.
Хто в мішок його забрав,
За те пальці обсмоктав.

(Бджоли)

93. Коло вуха завірюха, а у вусі ярмарок.

(Вулик і бджоли)

94. Ні рак, ні риба, ні звір, ні птиця,
Голос тоненький, а ніс довгенький;
Хто його уб'є, той кров свою проллє.

95. Летить — пищить, сяде — мовчить.

Хто його вб'є, той свою кров проллє.

96. Із-за тебе я бив себе,
Із-за себе я бив тебе;
Убив тебе, а кров моя тече.

(Комар)

97. Не руками снувалося,
Не руками і ткалося,
Десь далеко вродилося,
У куточку вмостилося.
Сидить злодій тихо-тихо,
Комусь буде лихо-лихо.

(Павук)

98. Летить — вис,
Сіло — землю рие,
Чорне тіло, чорний вус.
Ніби справжній сажотрус.

(Жук)

99. Колючий клубочок
Прибіг у садочок.

100. Повзун повзе, на базар голки везе.

101. Ніс, як у свинки,
Та колючі щетинки.

102. Котиться клубочок
Зовсім без ниточок.
Замість ниточок —
Триста голочок.

(Їжак)

103. Коло бабусі сидить дід у кожусі,
Проти печі гріється,
Без водички мисться.

(Кім)

104. Літом наїдається, зимою висипляється.

(Ведмідь)

105. Не ходжу я, а скакаю,
Бо нерівні ноги маю.
Через поле навмання.
Перегнав би я коня.
Я страшений боягуз,
Всіх на світі я боюсь.

В полі, в лісі — навкруги,
Скрізь у мене вороги.
Часом лізу я у шкоду,
їм капусту на городах,
Моркву, ріпу, буряки.
Відгадайте — хто такий?

(Заєць)

106. Було собі два брати і обидва
Кіндрати, через дорожку живуть
і один одного не бачать.

(Очі)

107. Солоне, а не сіль, біжить,
а не річка, блищить, а не золото.
Коли б угадати, та менш його знати.

(Сльози)

108. Два ряди сорочок,
А між ними фартушок.

(Зуби і язик)

108. Стоїть дубина,
на дубині соснина, на соснині
коноплина, а на коноплині глина,
а в глині капустана,
а в капустині свинина.

(Обід на столі)

109. Ріжуть мене ножакою,
Б'ють мене ломакою;
За те мене отак гублять,
Що всі мене дуже люблять.

110. Б'ють мене ціпами,
Ріжуть мене ножами;
За те мене отак гублять,
Бо всі мене дуже люблять.

(Хліб)

111. Котилася бочка з горбочка,
Покотилась та й розбилась;
Нема того бондарця,
Щоб поправив кадібця.

112. Кинути вгору — то біле;
Кинути на землю — то жовте.

113. Розколеш лід — візьмеш срібло,
розколеш срібло — візьмеш золото.

(Яйце)

114. У воді росте, кохається,
Вкинь у воду — злякається.

(Сіль)

115. Из землі підніме й мале,
а через хату не перекине й велике.

(Пір'іна)

116. Плету хлівець на четверо овець,
а на п'яте окремо.

(Рукавиця)

117. Стоїть на дорозі, усім заважає:
Хто йде, той штовхне,
А з дороги ніхто не прийме.

(Двері)

118. Має роги і ноги,
а держиться підлоги.

(Стіл)

119. Прийшов сом
Та в криницю — бом!
Почепився на гілляку
Та й пішов.

(Відро на коромислі)

120. Що то: як голодне,
то кричить,
а як наїється, то мовчить?

(Бочка порожня і повна)

121. Довго жив, багатьох кормив.
Упав — пропав, ніхто кісток не зібрав.

122. З землі робився,
На кружалі вертівся,
На огні пікся,
На базарі бував,
Людей годував;
Як упав, то й пропав,
Ніхто не поховав.

(Горщик)

123. Біжить свинка,
Срібна спинка,
А хвіст конопляний.

(Голка з ниткою)

124. Маленький хлопчик
Зліз на стовпчик,
Одежі не носить, їсти не просить,
Личенько рябе,
Що воно таке?

(Наперсток)

125. Що дістане зубами потилицю?

(Гребінець)

126. Купили кругленьке, думали — новеньке,
а воно усе в дірках, труситься в руках.

(Сито)

127. Наскакалось, називалось,
Під припічком заховалось.

(Віник)

128. Іде років двісті,
Стоїть на місці,
Лічить людський вік,
А не чоловік.

129. Не їсть, не п'є, а ходить і б'є.

(Годинник)

130. Сидить Пахом на коні верхом,
Книги читає, а грамоти не знає.

(Окуляри)

131. Б'ють мене старі й малі
І в повітрі, й на землі,
Та від цього не вмираю,
Тільки весело стрибаю.

132. Як не бий, він не заплаче,
Тільки сам завзято скаче.

(М'яч)

133. Через воду переводить,
а сам з місця не сходить.

(Міст)

134. Хата – не хата, вікон багато, є
куди влізти, та нікуди вилізти.

(Ятір)

135. Їхала пані
В срібнім жупані;
Як уїхала в сад,
Не вернулась назад.

(Риба і ятір)

136. Несеш — бряжчить,
покладеш — мовчить.

(Ланцюг)

137. Ходить пані по майдані,
Куди гляне — трава в'яне.

(Коса)

138. Їду-їду — нема сліду.

139. Ні сани, ні віз, а їде без коліс.

140. І не сани, і не віз,— їхать добре, аби вліз.

141. Біжить свинка,
Вирізана спинка,
Оглянеться назад,
А й сліду не знать.

(Човен)

142. Жило чотири брати, всі чотири
Кіндрати, два біжать,
два доганяють і ніяк не доженуть.

(Колеса)

143. Шість ніг, дві голови,
четверо очей, один хвіст.

(Вершник на коні)

144. Бігли пси через ліси, позадирали носи.

(Полозки на санях)

145. Дві дощечки, дві сестри несуть мене із гори.

(Лижі)

146. Тоненьке, кругленьке,
Серце чорненьке,
Хто на його слід погляне,
Думку його визнає.

(Олівець)

147. Утрюх їдуть братці верхом на конячці.

(Пальці й олівець)

148. Біла рілля, чорне насіння;
Лиш той посіє, хто розуміє.

(Папір, писання)

149. Добре бачить, а сліпий.

(Неписьменний)

150. Біла рілля, чорне насіння;
Хто його вміє, той і розуміє,
Хто його знає, той і позбирає.

151. Снігові поля, чорні грачі,
Хочеш розумним бути — бери та вчи.

152. Бачити — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Добре мудрує.

(Книжка)

153. Білий кінь по чорному полю
Залиша білий слід за собою.
З кінця в кінець скаче.
Мовчки щось усім каже.

(Крейда і дошка)

154. В лісі вирізана,
Гладенько витесана,
Співає, заливається,
Як називається?

(Сопілка)

155. У лісі родилося,
В майстерні робилося,
А на руках плаче.

156. Десь у гаю родилася,
У хаті опинилася;
Була німа і нежива,—
Тепер говорить і співа.

(Скрипка)

157. Згорнеш — клинець,
Розгорнеш — млинець.

(Парасолька)

158. Нас сім братів, літами всі рівні, а іменем різні.
Відгадай — хто ми?

(Дні тижня)

159. Виходило дванадцять молодців,
випускало п'ятдесят два соколи та
триста шістдесят п'ять лебедів.

(Місяці, тижні, дні року)

160. Стоїть дуб, а на нім дванадцять гіль, а на кожній
гілці по чотири гнізда, а в кожному гнізді по семеро
пташенят.

(Рік, місяць, тижні, дні)

161. Сонце пече, липа цвіте,
Жито доспіває,— коли це буває?

(Влітку)

162. Голі поля, мокне земля,
Дощ поливає,— коли це буває?

(Восени)

163. Огляда суворо скоса
Степ, ліс, села і міста;
Розпустила сиві коси,
А їх буря запліта.

(Осінь)

164. Лід на річках, сніг на полях,
Віхола гуляє, – коли це буває?

(Взимку)

165. Летів гусак, а проти нього – зграя гусей.
– Здорові були, сто гусей! – каже гусак.
– Нас не сто, – кажуть гуси, – а стільки, що якби ще
стільки, та ще півстільки, та чвертьстільки,
та ще ти один, отоді б було сто.

(36)

166. П'ять, п'ятнадцять,
Без двох двадцять,
Семеро, троє,
Ще й малих двоє.

(П'ятдесят)

167. Летіло п'ять голубів,
три мисливець убив, скільки зосталося?

(Три, бо два полетіло)

168. Було скількись горобців і скількись стовпців.
Як сяде по два горобці на один стовпець —
буде один лишній стовпець, а як сяде по одному —
буде лишній горобець. Скільки було стовпців і
горобців?

(Три стовпці і чотири горобці)

Верховинські прозивалки та дражнилки.

Прочитайте тексти прозивалок та дражнило, намагаючись ними посміятися над товаришем, дошкулити, “дістати” один одного.

Пропоновані обставини. Вечір. Ви зібралися на вечорницях, чи вийшли на вулицю, або ж на леваду, щоб повеселитись. А то й можете посваритися на ярмарку. Розділіться на дві групи – дівчат і хлопців. Складіть сценарій із прозивалок, які вам найбільше сподобалися. Підставте в прозивалки імена хлопців і дівчат вашої групи та підготуйте невеличку виставу-етюд.

Ой на горі курчата,
Роди, Боже, дівчата,
А хлопців не роди,
Бо то самі Іроди.

Ой на горі стовпчики,
Роди, Боже, хлопчики,
А дівчат не роди,
Бо то самі Іроди.

Іван-кабан
По болоту скакав,
Жабенята хапав,
Жабенята пищать,
Йому в роті тріщать.

Тимоха-самотоха,
На капусті сидів,
Усі черви поїв;
Червей не наївся

Та там і розсівся.

Іван-барабан
Під пічкою ріс,
Там яєць наніс,
На базар поніс.
На базарі не купили,
Лиш Івана одлупили.

Василь-крутосил
Круто яйця варив,
На базари носив.
По копійці не давали,
Усе дурно забирали.

Галька-дранька
Корову доїла,
Молоко поїла.

Іван-булван
Покотив булку
Та убив курку.
Волочив
Та у борщ намочив.
— Плавай, курко, по борщу,
Поки другу притащу.

Іван-бульбан
Покотив бочку
Та вбив квочку.
Волочив, волочив,
У борщі намочив,
Батька, матір накормив.

Савка-булавка
Покотив булку
Та й убив курку,
Та й наварив юшки
Без петрушки.

Коля-колючий
Котика замучив.
Волочив, волочив,
У борщі намочив,
А з борщу у кашу,
Полюбив Наташу.

Катерина і Андрій
Сварилися за щавій.
Катерина Андрію
Не давала щавію.

Одарка Тимошу
Не давала кулішу;
Одарка і Тиміш
Подралися за куліш.
Соломина і Дем'ян
Сварилися за бур'ян.
Соломина Дем'яну
Не давала бур'яну.

Іванюха-требуха
З'їв корову і бика,
Сімсот поросят,
Дев'яносто гусят
І чотири пташечки,
І горщечок кашечки,
І діжку борщу —

І ще їсти хочу,
Та ще й не наївся,
Бодай ти розсівся!

Романюха-трибуха
З'їв корову та бика,
Сімсот поросят,
Дев'яносто гусят,
Коробочку маку,
Червиву собаку.
Іще й не наївся,
Щоб ти розсівся!

Колька-болька-ковбаса
З'їв корову і бика,
Ще сім мішків вовни,
І ще кишки не повні.

А Іван-барабан
Запріг коні в шарабан
Та й поїхав до млина,
З'їв сирого кабана
І шістсот поросят,
Тільки ніжки висять.

Микита-буркита
З'їв копу жита,
Та ще не наївся.
Бодай ти вдавився!

Петька, Петя, Петушок
З'їв макітру галушок.

Грицик-пуцик, сатана
Виїв кишки з кабана
І три діжки лемішки —
Не наївся ні трішки.

Федька-редька, ромозок
Продав батька за возок,
А матір за диню —
Купив господиню.

Петька-редька, утю-тю
Продав жінку за кутю,
А дитину за крючок,
Сам остався дурачок.

Андрей-халамей!
Повішався на рубель,
А з рубля на бочку
Та подер сорочку

Антон козу веде,
Антонова коза не йде.
Він її уздою,
Вона йому гузою.
Він її віжками,
Вона йому ріжками.

Антон козу вів,
Антонова коза в рів.
Антон її віжками,
Вона його ріжками.
Дбру-дбру, дбру-дбру,
Заграй мені на дуду позолоченую.

Наш Володко стрілець,
Стрілив бабі в горнець.
А в горшку пироги,
Він до баби: ги-ги-ги.

Василь-дудка,
На горі будка.
Не займайте Василя,
Він із будки вигляда.

Он Василь-дрикасиль
Печериці носив.
Печериці посохли,
А родичі подохли.

Василь-кабасиль
Поросята подушив.
Сімдесят поросят,
Тільки ніжки висять.

Василь, Василь, ковбаса
По припічку галаса,
А Марія-кудла
Поросята скубла.

Вітя, Вітя, Вітікар
Повів кози на базар.
Ніхто кози не купує,
Вітя сердиться й лютує.

Роман, Романець
Виліз на стілець,
В помії упав,
Вуха позбивав.

Іди, Вітя, до хати,
Та будемо чіпляти.

Гандзя-бандзя кучерява
Під решетом ночувала.
Під решетом добре спати,
Не треба ся накривати.

Їхав пан через лан,
Бричка гуркотіла,
Сіла Таня на ту бричку, –
Бричка загуділа.

Танька — собача лапка —
Сучку убила,
Молока наділа,
Дітей накормила.

Гашка-пляшка
Покотила пляшку,—
Пляшка розбилась,
А Гашка убилась.

Горпина-торбина
Наїлася лободи,
Подрочилась до води.

Гаврило — свиняче рило —
Біг через гору,
Розбив собі голову.

Грипъ-пиць-[б]андурочка
Задер хвостик, як курочка.

Гриць-пиць-мантачечка,
Задер хвостик, як качечка.

Гриць миші злякався,
В кропиву сховався,
Бороною вкрився,
Щоб не пожалився.

Йшов Омелько по льоду
Та розсипав коляду.
В полонку сховався,
Бо миші злякався.

Гриць, Гриць, мандоліна
Заліз в воду по коліна.

Грицько-стицько неборака
Став на лапи та й балака.

Дашка-коза, дерев'яшка
Злізла на бочку,
Порвала сорочку.

Олька ряба
Поїхала по дрова,
Зацепилась за пеньок,
Голосила весь деньок.

Дунька-брунька
Навела поросят,
Небагато — шістдесят.

Дем'ян-бур'ян
Покотився в яр;

Там шкуру деруть,
Йому м'ясо дають.

А Іван-балабан
На дудочку грає,
Пробив [ногу] на ломаку
Та й ломаці лає.

А Іван-балабан
Спустив кішку на гладишку.
Кішка в льох —
Іван здох.

Іван-балабан
Усе в носі колупає.
Колупає, колупає,
Бо ума зовсім не має.

А Іван-барабан
Запряг коні в шарабан
Та й поїхав до млина
По здохлого кабана.

Іван-барабан
Покотився в бур'ян,
А з бур'яну в лободу,
Найшов жінку молоду.

А Іван-барабан
Погнав кози на майдан,
Прив'язав до лози,
Танцював до кози.

Іван-гелеван
По долині косить,
А Марічка — біла чічка —
За ним їсти носитьь.

Іван-галаган
Розняв очі, як баран,
Та роззявив рота,
Поліз на ворота.

А Іван-шдобайдан
Повів коні на баштан,
А з баштана в ярину,
Порвав собі штанину.

Іван-барабан
Сів на диван,
Ноги закинув,
Губи наслинив.

А Іван, як кабан,
Через лози летів,
Усі мухи-цокотухи поїв.

Катерина-батярина
Борщу-каші наварила,
Блинів напекла,
Сама утекла.

Миколай-букулай
Загнав бабу в мелей,
Прив'язав до тички: —
Поїж, бабо, гички!

Кирило загнав батька у барило,
А сестрицю у кисллицю,
Матір — в ятір,
А тітку — у клітку.

Коля колючий
Кішку замучив.
Вона бігла по двору,
Кричить: «Кольку задавлю!»

Марічка-калічка
Пішла на долину,
Залізла в шипшину;
Погнала телицю,
Згубила спідницю.

Люба-груба-карапуз
З'їла у баби гарбуз.
Два на два помножить,
Три на два — не може.

Любка-губка
Три дні не курила,
Хату завалила.

Луць мухи злякався,
В будяки сховався.
Цабе-тпру, не лякайся,
Нумо, роздягайся!

Марина-перина
Псам їсти варила,
А пси ся роз'їли,
Марину заїли.

А Маруська з'їла бузька,
А мені не дала.
Бодай тоту Марусечку
Бідочка напала.

А Марія-кукурія
Зарізала півня.
Всім дівчатам лусочки,
А хлопчикам пір'я.

А Марія-кукурія
Вийшла заміж за Андрія.
А він її полюбив —
Черевички купив.

Котилась мандаринка
По імені Маринка.
Уроків не учила,
Двійку заробила.

Люба-куба
Вилізла на дуба,
А з дуба на ялицю,
Та й дістала одиницю.

Ішов Гриць з вечерниць
Через три городи,
Заплутався в гарбузиння,
Наробив він шкоди.
Як зачали старі баби
Коцюбами гнати:
— Скидай, Грицю, портяниці
Гарбузи латати.

Та Мокрина чорна, чорна
Та зробила собі жорна,
Та почала крупи дерти,
Можна було з сміху вмерти.
А Максим-Герасим
Вийв сир,
Аж діжечку прокусив.

Ходить Марко по ярмарку,
Не купує, не торгує,
Тільки кричить, пащекує.

Мартин
Не попав у двері,
Головою в тин.

Микита-волокіта,
Ходе — волочиться,
Робити не хочеться.

Ой Микито, Микито,
Вигнав воли на жито,
А сам пішов до хати —
Вареники вплітати.

Наш Микола робив кола,
А Микита сани;
Наш Микола їздив кіньми,
А Микита – псами.

Миколай-баталай
Високо несеться.
Він хліба не їсть,
На стерні пасеться.

А Микола-Миколчак
Пробив ногу на сторчак.
Високо літає —
Мати його ласє.

А Микола — спина гола,
Не боїться макогона.
Виліз на драбинку,
Забив собі спинку.

Міхал на свині їхав,
Свиня — рох,
Міхал здох.

А Натолька-пасолька
По городі скаче,
Нічого не бачить.

Настя-хвастя
По саду ходила,
Ротом мух ловила,
Сопельки губила.

Нінка-пшінка,
Вовкова жінка,
Сидить на дубочку,
Пряде вовкові на сорочку.

Назар, Назар
Пішов на базар,
Купив порося,
Воно вирвалося.

Настя-пастя
Вівці пасла,
Назбирала
Горщок масла.

Ой нещастя —
Вмерла Настя
Без причастя.

Микола-дригола
Ногами дригав,
Матір попав;
Мати плаче,
Микола скаче.

Олексій-гречкосій
У болото засів,
А болото засохло,
Батько-мати подохли.

Опанас воли пас,
Катерина бички.
Постривай, не тікай,
Куплю черевички.

Полька, Полька, Полька, чіт,
Полька ходить без чобіт,
Якби Полька робила,
То б у чоботях ходила.

Галя, Галя, Галинище
Забилася и річище
Пішла мати витягати,
А її вже не видати.

Павлюк ізліз на дрюк,
Дрюк уломивсь —
Павлюк убивсь.

Павлушка-Павло,
Загнав батька в хамло,
А матір в бочку,
Сам сів на кілочку.

Петя-лепетя
Сів на дротинку,
Знайшов дитинку.
А дитинка піросла —
Петі дульку піднесла.

Петро-лепетро,
Полив'яне грузло,
У печі загрузло.
Прийшла мати витягати,
Качалкою потягати — бух-бух.

Петро-репетро,
Полив'яне горщенья,
Сидить собі на печі,
Скавучить, як щеня.

Петро-гарбуз
На печі загруз,
Подайте лопату —
Петра витягати.

Пилип-куролип
До бочки прилип.
Дайте лопати,
Будем відривати.

Савка-булавка
Через тин гавка.
Тин провалився —
Савка вбився.

А Семен-басурмен
Високо літає.
Пробив с... на ломаку,
Тепер не сідає.

Сірка-мірка,
Сірчин брат
Роздер штани
Аж до п'ят.

Степан-бабера
Заліз на двері.
Утікайте, діти,
Степан буде летіти.

А Степан-Степанок
Поїв бабин медок
І сховався в куток.

Федька-медька
З'їв медведька,
Кішку драну,
Миш погану.

Федька-редька
Побив мухи
На пампухи.
Ромко-бомко-стебельце
Вкрав з-під квочки яйце.

Хима, Хима-Химуза,
Наварила гарбуза.
Сама їсть, сама п'є,
А мені не дає.

Хівря зарізала півня,
За другим гонилась —
Через пень убилась.

Славко-булавко
Пічку мурує,
Дівку цілує.
Дівка плаче,
Славко скаче.

Юрко-бурко
Розлив молоко.
Його мати ложкою,
А він дрига ножкою.

Явдоха-Солоха
На печі здохла,
Під припічком ожила,
Семеро поросят привела.

Мазаний, мазаний,
До колеса в'язаний.
А колесо крутиться,
А Василько лупиться.

Мазя, Мазя
Поїхала до князя.
Князь не злюбив,
Коцюбою сподобив.

Юзічок-пузічок,
Мантачечка
Сів какуняти,
Як качечка.

Жив дід Монька,
Тримався злегонька,
Кутив тютюн з файки.
Як не стало тютюну —
Скутив півкуфайки.

Наш Андрій свиню скуб.
Свиня кричить —
Він за чуб.

Ткач-пелехач,
Курка здохла —
Він у плач.

До, ре, мі, фа, соль, ля, сі,
Їде Славко на козі.
Коза хвостиком махає,
Славко бублики збирає.

Славний хлопчик,
Славно зветься,
Зашмаркався
Та й сміється.

Під коморою сиділи,
Рябу сучку доїли.
Надоїли молока —
Годували Степанка.

Наша Ксенька не сліпенька,
Добре й бачить, де опенька.

Руль-машина че-те-зе,
Вона й чорта довезе.

А у тебе, Галино,
Стан, як у баби,
Очі, як у жаби,
Без верхньої губи
Як смієшся — видно зуби.
Вуса, як у рака,
Сама руда, як собака.

А тебе, Андрієчку,
Нема чуба, лиш лисина,
На ній одна волосина.
Була одна волосина,
Та й ту гнида відкусила.

Галька-балька, куций ніс,
Та і той задерся вниз.

Валентина-Валька,
Змальована лялька
На папері, на листку,
Захована в сундуку.

Видно на вид,
Що хлопець Давид:
Сам як дуб,
Білий чуб.

Олька невеличка,
Замурзані личка,
На поросі вмостилася,
Як перепеличка.

Толька-болька,
Жарена квасолька,
Номер дев'ятий,
Толька пузатий.

Завилися кучері,
Та й не вирости.
Бодай тобі, Федоре,
Очі вилізли.

Христя-пистя,
Вуха з листя,
Ніс — цибулька,
Зверху гулька.

Явдоха чорнява,
Брови, як сметана.
Узялася в боки,
Ухоплять сороки.

Сашка-кашка, кисла квашка,
Качка дика, без'язика
Загубила черевика.
Пес ішов та й найшов,
Взяв у зуби та й пішов.

Іван-кабан,
Ситий од полови,
Щоб ти здох був до Покрови.

А Петро-репетро,
Куряча головка,
Не боїться ні сови,
Ні сірого вовка.

Василь-куркусиль,
Куряча головка,
Не піде до дівчат,
Бо боїться вовка.

Сяньо-сячий,
Сяньо-тачий,
Сяньо хвостик поросячий.

Кондрат Свиням брат,
Поросятам дядько,
А кобилі сват.

А в нашого Омелька
Сімейка маленька:
Сім пішло, сім поїхало,
Сім дома зосталось.

Ой Василь-бурбасиль
Мав жінку Маринку,
Та не знали, як варити,—
Плювали на ринку.

В Домки, Домки,
Хто робити лінується,
Той б'є бомки.
Домко, Домко,
Не бий бомки.

Грицько пикатий,
Соломою напхатий,
Гвіздочком прибитий,
Щоб не був сердитий.

Грицю, Грицю, Грицю — сала,
Гриця цюця покусала,
Відкусила бульку з носа,
Грицю — сало із барбоса.

Катерина материна,
А я батьків син,
Катерину мати била,
А я випросив.

Люба-груба пипку ссала,
Мати била, вна кусала.
Мати била ремінцем,
Вна кидала камінцем.

Ромко-помко-огірок
Вранці ходить до дівок.
Мати била кулаками,
Ромко плакав за дівками.

Ігор, Ігор, огірок,
Ходи ввечір до дівок.
Дівки його не злюбили,
Взяли віник та й набили.

Льонька-шпонька вкрав коралі,
Сидів місяць в криміналі,
Туди миші забігали,
Льоньці носа покусали.

Ой на горі жито жнуть,
А в долині Гивку б'ють.
А ти, Гивко, лізь на сливку,
То там тебе не знайдуть.

Ой Іван-подолян,
На горбочку хата.
Повна хата діточок,
Жінка пелехата.

Антоне, Антоне,
Собака втоне.
Тягни за вушка —
Буде добра юшка.

Ой Борисе, Борисочку,
Підтягни-но сорочечку
Та утри-но з носа бульку,
А то з'їси, наче булку.

Люба, Люба,
Зачеши-но чуба
Та змий свої косенята,
Бо танцюють вошенята.
Вони тебе вхоплять
Та й у річці втоплять.

Ой Наталко, Наталко,
Бери-но ти качалку,
Вранці покачай,
Вечеряти мамі дай.

Ой Федьку мій, Федьку,
Іди їсти редьку.

То не редька, а цибуля,
А Федькові під ніс дуля.

Харитоне-макогоне,
Збирайся-но на поклони.
Оце тобі макогін,
Сиди дома, бий поклін.

Іде дощ, іде дощ
На Юркову хату,
А ти, Юрку, скуби курку
Та й дошивай хату.

Дощ іде, роса паде
На Грищеву хату.
— Скидай, Грицю, портяниці —
Накривати хату!

Засмійся, Андрійку,
Дам тобі копійку.
Підеш на торжок,
Купиш батіжок.

Гильку, Гильку,
Купи мені шпильку,
А я тобі порося,
Що скуцьорбилося.

Заплач, Матвійку,
Дам копійку,
А зареви,
То дам аж три.

Семене, Семене,
Прийди до мене!
Дам тобі коко —
Вилізе око.
Дам тобі двоє —
Вилізуть обоє.
Тарас голий, без сорочки,
Бо він лазив в огірочки.
А полізеш в кавунці, —
Здеруть з тебе ще й штанці.

— Галька-балька курку вкрала.
— А, їй-богу, я не брала.
— Галько-балько, не бреши,
Взавтра курку принеси.

— Люба, лізь на дуба.
— Я не лізу, бо я груба.

Ой Олечко-панно,
За ким тобі банно?
Чи не за тими людьми,
Що з широкими гатьми?

Жора, Жора,
У кого ти вдався?
Біг через воду,
Та й не вмивався.

Семен-книш,
Йдеш — шипиш
Халявою дірявою:
Пшик, пшик, пшик!

Ой ти Юрку,
Ти приюркуватий,
Хоч ти гарний,
Та придуркуватий.

Чаплі носаті,
Ніхто вас не свата.

За таких – фе! –Ніхто не піде!

Прозивайтесь, прозивайтесь,—
Це хлопців не вкусить;
Прийде ввечір чорт рогатий
І дівок задусить.

Додаток 3

У додатку № 3 дається 36 варіантів прислів'їв, об'єднаних тематично. Завдання для роботи над прислів'ями: проаналізуйте зміст, визначте ідейно-художню спрямованість, дійові завдання. Нафантазуйте запропоновані обставини: умови, за яких можна використати дані прислів'я і вибудуйте оповідання – акторські етюди (гумористичні, іронічні, повчальні тощо). Надайте кожному варіанту прислів'їв відповідної сценічної форми, підключивши фізичну дію. Діалоги та оповідання можуть вирішуватись у різних пластичних положеннях: стоячи, сидячи, лежачи).

Варіант 1 “Вчитися ніколи не пізно”

Хто хоче більше знати, треба менше спати.

Потрібно учиться — завжди пригодиться.

Вчитися ніколи не пізно.

Учись змолоду — пригодиться на старість.

Не учися розуму до старості, але до смерті.

Всяк розумний по-своєму: один спершу, а другий потім.

Розумна Парася на все здалася.

Два хитрих мудрого не переважають.

Краще догана мудрого, як похвала дурня.

Чим розумний стидається, тим дурний величається.

Розумний учить, дурень повчає.

Розумний розсудить, а дурень осудить.

Поки розумний думає, то дурень уже робить.

Порожня бочка гучить, а повна мовчить.

Казав Наум: візьми на ум!

Розумного на покуті саджають для честі, а дурня — для сміху.

Не бійся розумного ворога, а бійся дурного приятеля»
Краще з розумним загубити, як з дурнем найти.
Мудрий не все каже, *що* знає, а дурень не все знає, *що* каже.

Не бажай синові багатства, а бажай розуму!
Кому біда докучить, то і розуму научить.
Яка головонька, така й розмовонька.
На людей складайся, розуму ж тримайся.
Не бий дубцем, а карай слівцем.
Не пером пишуть, а умом.
Що написане пером, не вивезеш і волом.

Варіант 2 “**Маєш голову, май же і розум**”

Пташка красна, своїм пір’ям, а людина своїм знанням.
По одержі стрічають, по уму проводжають.
Маєш голову, май же і розум.
Ліпший розум, як готові гроші.
Аби розум, щастя буде.
Коли б той розум наперед, що потім.
Голова добре, а дві – краще.
До булави треба голови.
Не для шапки голова.
В голову, як у торбу, що знайдеш, те й сховаєш.
Незнайко на печі лежить, а знайко по дорозі біжить.
Око бачить далеко, а розум ще далі.
Перед розумом і сила поступається.

Варіант 3 “**Без діла слабіє сила**”

Бджола мала, а й та працює.
Діло майстра величає.
Ранній пізньому не кланяється.
Хто в роботі, той у турботі.
Для нашого Федота не страшна робота.
Слова – полова, а праця – диво.

Яка кроква, така й лата, яка праця, така й плата.
Сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай.
Гірко поробиш – солодко з'їси.
Без роботи день роком стає.
Без діла сидіти, то можна одубіти.
На охочого робочого все знайдеться діло.
Взявся за гуж, не кажи, що не дуж.
Доки не впріти, доти не вміти.
Хто дбає, той і має.
Попороби до поту, то й поїси в охоту.
Без трудів не їстимеш пирогів.

Варіант 4 “Лежачого хліба ніде нема”

Добре чужими руками жар загрібати.
На чужий труд ласий не будь.
Чужим добром не забагатієш.
Білі руки чужі труди люблять.
Руки білі, а сумління чорне.
Білоручки – дармоїди та недоучки.
Без діла жить – тільки небо коптить.
Вставай до сходу сонця, працой до ночі, то їстимеш калачі.
Хочеш їсти калачі, не сиди на печі.
Ранні пташки росу п'ють, а пізні – слізки ллють.
Не кайся рано встати, а кайся довго спати.
Ану вставай, чоловіче, третій півень кукуріче.
Маленька праця краща за велике безділля.
Праця чоловіка годує, а лінь марнує.
Роботі як не сядеш на шию, то вона тобі сяде.
Не святі горшки ліплять.

Варіант 5 “Куй залізо, поки гаряче”

Що маєш робить, то зроби сьогодні, а що маєш з'їсти, то з'їж завтра.

Не доженеш і конем, що запізниш одним днем.
Краще на п'ять хвилин раніше, ніж на хвилину пізніше.
Краще нині горобець, як узавтра голубець.
Відстанеш годиною, не здоженеш родиною.
На годину спізнився, за рік не доженеш.
Згаяного часу і конем не доженеш.
Що нині утече, то завтра не зловиш.
Тільки сир одкладений гарний, а одкладена робота – ні.
Не поговоривши з головою, не бери руками.
Аби руки і охота, буде зроблена робота.
Без охоти нема роботи.
Не почавши – не кінчиш.
Не той молодець, що починає, а той, що кінчає.
Коли став робить, то байдики не бить.
Кінець діло хвалить.
Зробив діло – гуляй сміло.

Варіант 6 “Гуляй, душа, без кунтуша”

Сопілка – вівчареві втіха.
Веселе дерево весело й співає.
Музика без'язика, а людей збирає.
Дудка знає, нащо грає.
Аби танцювати вміла, а робити лихо навчить.
Не хочеться танцювати, так черевики просяться.
Танець не робота, а хто не вміє, то срамота.
Заграйте мені, цимбали, щоби ніженьки дримбали.
Вмій жартувати, та знай, коли перестати.
Жартувала баба з колесом, доки у спицях застряла.
З жарту часом і біда буває.
Жартуй, глечіку, доки не луснув.

Варіант 7 “Правда і в морі не втоне”

Правда і з дна моря виринає, а неправда потопає.
Все минеться, одна правда останеться.

Ніде правди діти.
Правда суду не боїться.
Хоч гол, так прав.
Правда очі коле.
Що правда, то не гріх.
Правду не сховаєш.
Правдою весь світ зійдеш, а неправдою ані до порога.
Не шукай у других правди, як в тебе її нема.
Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.
Стільки правди, як у кози хвоста.
Хто бреше, тому легше, а хто правдує, той бідує.
І за рідного батька правду кажи!
Де сила панує, там правда мовчить
Засип правду хоч золотом, затопчи її болотом, а вона
наверх сплине.

Варіант 8 “Слово – не полова, язик – не помело”

Умій сказати, умій і змовчати.
Давши слово – держись, не давши – кріпись.
Слово – не горобець, вилетить – не піймаєш.
Шабля ранить голову, а слово – душу.
Рана загоїться, зле слово – ніколи.
Удар забувається, а слово пам’ятається.
Від теплого слова і лід розмерзає.
Гостре словечко коле сердечко.
Слово – не стріла, а глибше ранить.
Вода все сполоще, а злого слова – ні.
Вола в’яжуть мотуззям, а людину словом.
Добре слово варт завдатку.
Не роби з писка халяву.
Більше діла - менше слів.
І від солодких слів буває гірко.
Не говори, що знаєш, але знай, що говориш
Слово до слова – зложиться мова.

Не кидай словами, як пес хвостом.
Обіцянка – цяцянка, а дурневі радість, їж борщ з грибами
і держи язик за зубами
Хто мовчить, той двох навчить.
Довгим язиком тільки полумиски лизать.
Що вимовиш язиком, то не витягнеш і волом.
Дурний язик голові не приятель.

Варіант 9 “Смілого й куля не бере”

Смілому море по коліна.
Або добути, або дома не бути.
Одвага або мед п’є, або сльози ллє.
Смілим одвага владіє.
Чи пан, чи пропав – двічі не вмирати.
Сміливість кріпості бере.
Що буде, те й буде, а дві смерті не буде.
Кров – не водиця, проливати не годиться.
Голими руками не битися з ворогами.
То не козак, що боїться собак.
Не той молодець, що за водою пливе, а той що проти води
Орел не ловить мух.
Куди орли літають, туди сороки не пускають.
Мертвого лева і заєць скубне.
Пішого сокола і ворони клюють.
Не такий страшний чорт, як його малюють.
Де наше не пропадало.
Впіймав чи не впіймав, а погнатись можна.
Не давайся під ноги.
Або рибку їсти, або на дно сісти.
Або на щиті, або під щитом.
Або зиск, або втрата.
Вовка боятися – в ліс не ходити.

Варіант 10 “Не одежа красить людину, а добрі діла”

Шануй сам себе, шануватимуть і люди тебе.

Бережи честь змолоду.

Батьком-матір'ю не хвались, а хвались честю.

Сумління - найкращий поради́ник.

Хто чисте сумління має, спокійно спати лягає.

Добре роби, добре й буде.

Добре ім'я – найкраще багатство.

Добро довго пам'ятається, а лихо ще довше.

Хто людям добра бажає, той і собі має.

Чесному всюди честь, хоч і під лавкою.

Кого почитають, того й величають.

Доброму скрізь добре.

Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла й сподівайся.

Добрі вісті не лежать на місті.

До доброї криниці стежка утоптана.

Світ не без добрих людей.

Добрий чоловік – надійніше кам'яного мосту.

Все добре переймай, а зла уникай.

Від добра добра не шукають.

З ким поведешся, того й наберешся.

Варіант 11 “Вік прожити – не поле перейти”

Життя, як стерня, не пройде́ш, ноги не вколівши.

Часом з квасом, а порою з бідою.

Чоловік без пригоди не проживе.

Як топи́шся, то й за бритву вхопи́шся.

Хто топиться, той за соломину вхопиться.

Хто потопає, той за косу хапає.

Думай не думай, а вище себе не плигнеш.

Журба сорочки не дасть.

Від розкоші кучері в'ються, від журби – січуться.

Не питай старого, а питай бувалого.

Старого горобця на полові не обдуриш.

Старий віл борозни не скривить.
Хто по морю плавав, тому калюжа не страшна.
Краще раз побачить, як тричі почуть.
За битого двох небитих дають, та й то не беруть.
Хто опарився на молоці, і на воду дує.
Раз опечешся – другий остережешся.
Як віз ламається, чумака ума набирається.
Не бійся, та стережися.
Як їдеш, дивись під ноги; хоч грошей не найдеш, так носа
не наб'єш, Не все перескакуй,
інде й перелізь.

Варіант 12 “Сім раз одмір, а раз одріж”

Одрізаного не приставиш.
Не розхитуй човна, бо вивернешся.
Не спитавши броду, не лізь у воду.
Не кажи гоп, доки не перескочиш.
Як постелишся, так і виспишся.
Не все те переймай, що на воді пливе.
Не руш нічого і не бійся нікого.
Не вдержавшись за гриву, за хвіст не вдержишся.
Живи не як хочеться, а як можесться.
Наперед не виривайся, а ззаду не лишайся.
Тим рогом чешися, котрим дістанеш.
Хто питає, той не блудить.
Краще погано їхати, ніж хороше йти.
Не в тім сила, що кобила сива, а як вона везе.
Гладь коня вівсом, а не батогом.
Силуваним конем не наїздишся.
Хто бува на коні, бува і під конем.
Лучче з доброго коня впасти, ніж на поганому їхати.
Горе тому, що на печі: сюди пече, туди гаряче; добре тому,
що в дорозі: лежить собі на возі.
Як поїдеш в об'їзд, то будеш і на обід, а як навпростець,
то увечері.

Навпростець тільки ворони літають.
Хто навпростець ходить — дома не ночує.
Як маєш у торбі, сядеш і на горбі.
Ідеш на день — бери хліба на три дні.

Варіант 13 “Хліб у дорозі не затяжить”

Запас біди не чинить і їсти не просить.
Де оком не доглянеш, там калиткою доплатиш.
Не витріщиш очі – витріщиш калитку.
Далі положиш – ближче знайдеш.
Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте.
Не купуй kota в мішку!
Водою воду не загатиш.
Вода – не кума.
В сіні вогню не сховаєш.
Диму без вогню не буває.
Вогонь добрий слуга, але поганий хазяїн.

Варіант 14 “З вогнем не жартуй!”

Не підливай масла в огонь!
На те шука в морі, щоб карась не дрімав.
Якби кицька не скакала, то би ніжку не зламала.
Кінь на чотирьох і то спотикається.
Всякому овочу свій час.
Не діли шкуру невбитого ведмедя.
Тихше їдеш — далі будеш.
Волом зайця не доженеш.
Голкою криниці не викопаєш.
Ложкою моря не вичерпаєш.
Язик до Києва доведе,
З гарної дівки гарна й молодиця.
З краси не пити роси.
Ружа червона, а й та блідне.
Вбери й пень, то буде подобень.

На траву дивись удень як обсохне роса, а на дівку – в будень, як невбрана та боса.
Хоч не з красою, аби з головою.
Краса до вінця, а розум до кінця.

Варіант 15 “Здоров’я – всьому голова”

Найбільше багатство – здоров’я.
Держи ноги в теплі, голову в холоді, живіт в голоді – не будеш хворіть, будеш довго жить.
Держи голову в холоді, ноги в теплі, проживеш довгий вік на землі.
Було б здоров’я – все інше наживем.
Здоровому все здорово.
Не здужає третього хліба з’їсти.
Старому та слабому годи, як малому.
Кого болять кості, той не думає в гості.
Здоровий, як циганова коняка: день біжить, а три лежить.
Гнила дошка цвяха не приймає.
Як нема сили, то й світ не милий.
Світ великий – було б здоров’я.
Хоч мале, та вузлувате.
Подивись на вид та й не питай про здоров’я.
Здоров’я маємо – не дбаємо, а стративши – плачем.
В здоровому тілі – здоровий дух.
Як на душі, так і на тілі.
Бережи одяг, доки новий, а здоров’я – доки молодий.
Без здоров’я нема щастя.
Гіркий тому вік, кому треба лік.
Весела думка – половина здоров’я.

Варіант 16 “Одна мати вірна порада”

Нема того краму, щоб купити маму.
Все купиш, лише тата й мами – ні.
Матері ні купити, ні заслужити.

Нема у світі цвіту цвітішого над маківочки, нема ж і роду ріднішого над матіночки.

Рідна мати високо замахує, а помалу б'є.

Материн гнів, як весняний сніг: рясно випаде, та скоро розтане.

Мати одною рукою б'є, а другою гладить.

Сліпе щеня і те до матері лізе.

На сонці тепло, а біля матері добре.

Дитина плаче, а матері боляче.

У дитини заболить пальчик, а в мами – серце.

Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріж, то все болить.

Матері своїх дітей жаль, хоч найменшого, хоч найбільшого.

У кого є ненька, у того й голівонька гладенька.

Головонька наша бідна, що в нас матінка не рідна.

Мене мати цілий вік дурила: казала «битиму», та й не біла.

Які мамка й татко, таке й дитятко.

Який куц, така й хворостина, який батько, така й дитина.

З кривого дерева крива й тінь.

Яке волокно, таке й полотно.

Варіант 17 “**Яке коріння, таке й насіння**”

Яке дерево, такі його квіти; які батьки, такі й діти.

Який дуб, такий тин; який батько, такий син.

Яка гребля, такий млин; який батько, такий син.

Які самі, такі й сини.

Яка мама – така сама.

Яке зіллячко, таке й сім'ячко.

Яблучко від яблуні недалеко відкотиться.

Від лося – лосята, а від свині – поросята.

Добра то дитина: коли спить, то не плаче.

Чим би дитина не бавилась, аби не плакала!

Багато няньок – дитина без носа.

Син мій, а розум у нього свій.

Від малих дітей голова болить, а від великих – серце.
Діти, діти, де вас подіти? На піч покидати та й їсти не дати!
Малі діти – малий клопіт; великі діти – великий клопіт.
Де одинець – хазяйству кінець, де сім – щастя всім.
Добрі діти – батькам вінець, а злі діти – кінець.
Коли дитини не навчиш у пелюшках, то не навчиш у подушках.
Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі!
Не ясла до коней ходять, а коні до ясел.
Добрі діти доброго слова послухають, а лихі – й дрючка не бояться.
Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько.

Варіант 18 “Нема вірнішого приятеля, як добра жінка”
Жінка для совіту, теща для привіту, матінка рідна лучче
всього світу.

Не потрібен і клад, коли у чоловіка з жінкою лад.
Жінка чоловікові подруга, а не прислуга!
І в лиху годину не кидай дружину!
Найлучча спілка – чоловік і жінка!
Всяка пташка своє гніздо знає.
Як люба дружина, то люба й в ряднині.
Живуть між собою, як риба з водою.
Чоловік у домі – голова, а жінка – душа.
Без хазяїна двір, а без хазяйки хата плаче.
Хату руки держать.
Жінка за три угли хату держить, а чоловік – за один.
Од господаря повинно пахнути вітром, а од господині димом.
На красивого чоловіка дивитись гарно, а з розумним жити легко.
Краще жінка сварлива ніж дурна.
Парочка – Мартин та Одарочка!
Яке дибало, таке й здибало.
Які коні, такий віз, який їхав, таку й віз.

Варіант 19 “Не родися красна, а родися щасна”

Не родись багатий, а родись щасливий.

Дожидай долі, то не матимеш і льолі.

Щастя без розуму - торбина дірява.

Не родись багатий та вродливий, а родись при долі і щасливий.

Щастя біжить, а нещастя летить.

Щастя з нещастям на одних санях їздять.

Кому щастя, той на киї випливе.

Щастя має ноги, а біда – роги.

Що написано на роду, того не об’їдеш і на льоду.

Моє щастя таке, як тої курки, що качата водить.

Як не було талану, не буде й долі.

При нещасті і розумний подурнішає.

Із щастя та горя скувалася доля.

Щастя розум одбирає, а нещастя повертає.

Хто горя не бачив, той і щастя не знає.

Справжнє щастя завжди попереду.

Щастя знає, кого шукає.

Варіант 20 “Заздрість здоров’я їсть”

Заліз кіт на сало та й кричить: «Мало!»

Беруть завидки на чужі пожитки.

Що на людях видно, то й собі жадно.

Залізо іржа з’їдає, а заздрий від заздрощів помирає.

Заздрий від чужого щастя сохне.

Бачить чуже під лісом, а не бачить свого під носом.

Чує кіт у глечичку молоко солодке, та морда коротка.

Є в глечичку молоко, та голова не влазить.

Не дурний крук, щоб впустив з рук.

На чужий коровай очей не поривай, а свій дбай.

Заздренному боком вилізе.

За копійку аж труситься.

Скупий, аж синій.

На тобі, небоже, що мені негоже.
На тобі, Гаврило, що мені немило.
Убогому мало чого бракує, а захланному – всього.
І сам не гам, і другому не дам!
Пес на сіні лежить – сам не їсть і другому не дає.
Як «на», то чує, а як «дай», то глухий!
І кума сором, і хліба жаль.
У нього не розживешся і серед зими льоду.
Тонув – сокиру обіцяв, а витягли – топорища шкода.
За двома зайцями не гонись, бо й одного не піймаєш.
Скупий якби міг, то б два рази одно їв.
Дере, як за рідного батька.
Це такий, що за шматок кишки піде сім верст пішки.
Собі на прибил, другим на погибель.

Варіант 21 “Менше вкусиш, швидше ковтнеш”

Ласий, як кіт на ковбаси.
І тяжко нести, й жалко кинути.
Гірко з’їсти, і шкода покинути.
До рота добрав (*Ложку. - пояснення*), та в миску не влізе.
Сього-того по макітерці, та й годі з мене!
«А я вже перехватив». – «Як?» – «Та з’їв окрасць хліба, та
дві паляниці, та два решета гнилиць».
Із’їв, як за себе кинув.
Оце їсть! Аж поза вухами лящить.
Допався, як віл до браги.
Наша невістка, що не дай, то тріска.
Як молодим бував, то сорок вареників з’їдав, а тепер
хамелю-хамелю і насилу п’ятдесят умелю.
Їж, Мартине, мати ще підкине.
Оці ще з’їм, та після ще сім, та ще полежу, та ще стільки
змережу, подивлюсь на сволок, та ще сорок, а як не
полегшає – значить, пороблено.
Допався, як дурень до мила.
Вип’є і з’їсть за трьох дурних і за себе, четвертого.

Варіант 22 “Кожна жаба своє болото хвалить”

Хвалилася сова своїми дітьми.

Нема краще понад мене та понад попову свиню.

Роздайся, море, – жаба лізе! :

Роздайся, море, – тріска пливе!

Не один пес Гривко.

Не задавайтесь на крупу, бо в решеті дірка.

Пішли наші вгору — по два на шибеницю!

Задер носа — й кочергою не дістанеш.

Знайте нас: ми кисліці, з нас-то квас!

Забули воли, як телятами були.

З неба зорі хвата, а під носом не бачить.

Не дивись високо — запорошиш око!

Сказано: велика птиця — горобець!

Ні пава, ні гава.

Любується сам собою, як чорт писанкою.

Хвальби повні торби, а вони порожні.

Підіймайте, свині, хвости, бо глибоко морем брести.

Хвастала кобила, що з возом горшки побила.

І півень на своєму смітті гордий.

Кожна лисиця свій хвостик хвалить.

Дай боже нашому теляті вовка з’їсти.

Кулик невелик, а все-таки птиця.

Що комар, то й сила.

З великої хмари малий дощ.

Гора мишу вродила.

Синиця море запалила.

Ото, мама, хвалять нас: чи ви мене, чи я вас.

Хвали мене, губонько, бо тя роздеру.

Ото велике «цабе».

Багато диму — мало тепла.

Варіант 23 “Багато галасу даремно”

Велика гуля на рівному місці.

Що ти за велика цяця?

Бачили – невидальце з фуркальцем!

Ти б, метелику, не дуже пишався, сам учора гусінню був!

Задирай голову настільки, щоб шапка не злетіла.

Хвальба сорочки не дасть.

Калина хвалилась, що з медом солодка.

Нащо пугачеві дзеркало, коли він і так знає, що гарний.

Заліз черв'як у хрін, та й хвалиться, що йому добре.

Раз на віку трапилося черв'яку залізти на моркву, та й каже: «Я вище всіх!»

Кричала ворона, як вгору летіла, а як вниз, то й опустила крила.

Чужого не гудь, свого не хвали.

Добрий товар хвалити не треба.

Варіант 24 “У Сірка очей позичив, та й байдуже!”

Ти йому плюй межі очі, а він каже – дощ іде!

Куди ти вбрався на стіл з постоломи!

Посади свиню за стіл, вона й ратиці на стіл.

Коли б свині крила, вона б і небо зрила.

Так просили, так просили та не пускали, а я таки вдерся!

Просили на дорозі, щоб не був на порозі.

– Так просили, так не пускали!

– А куди просили?

– З хати.

– А куди не пускали?

– В хату.

У кого совісті нема – нема й сорому.

Ти його борони від собак, а він тобі покаже кулак.

Варіант 25 “Не будь тим, що лізе в тин”

Язиком – «ось я», а на ділі – свиня.

Умів украсти, уміє і очима лупать!

З поганої трави не буде доброго сіна.

Заліз у чужу солому, ще й шелестить!
Ти йому по-свійськи, він тобі по-свинськи,
Ні стиду, ні совісті.
Ти од його спиною, а воно до тебе рилом.
Подай палець, а за руку я й сам візьму!
Од свинячого полку не буде толку.
Свиня полудня не знає.
Унадився, як свиня в моркву.
Не будь тим, що моркву рие.
Свинячі очі болота не бояться.
Куме Андрею, не будьте свинею, коли вас люди величають.
Яка совість, така й честь.
Свині на городі одна честь: – поліно.
Ось де шапка, он де двері.
Не для пса ковбаса.
Є квас, та не для вас!
Не для Гриця паляниця!
Кому, кому, а кучому – зась!
Сьогодні не празник, а ти нам не вказник.
Не літай, вороно, у чужі хороми.
Зріє виноградина не для тебе, дядино!
Заберіть його геть із одежею!

Варіант 26 “Скорий поспіх – людям посміх”

Зробили спішно, та коли б воно не вийшло смішно.
Поспішили – людей насмішили.
Стук-грюк, аби з рук.
Косо, криво, аби живо.
Торох – горох; вимолотили –квасоля!
Не квапся проти невода рибу ловить.
Не хапайся поперед батька в пекло.
Коли ще косовиця, а ми вже сіно возимо.
Поперед охоти не лови зайця.
Вовка не вбив, а вже шкуру продає.

Ще не зловив, а вже скубти – хоче.
Риба у воді, а він до неї петрушку кришить.
Не сунься, середа, поперед четверга.
– Їдьмо!
– Та ще не запряжено.
– Нічого, по дорозі запряжем.
– Сідай, бабо, підвезу!
– Нема часу, треба йти!

Варіант 27 “От Юхим – і із води вийде сухим”

І в ложці не впіймаєш.
І з-під стоячого підошву випоре.
На ходу підметки рве.
В одно вухо влізе, в друге вилізе.
Така, що вскочити і вискочить.
Такий, що із вареної крашанки курча висидить.
І риби наловить, і ніг не замочить.
Уміє так зробити, що і вовк ситий, і кози цілі.
Йому пальця в рот не клади.
Він що кішка: як ти його не кинь, а він все на ноги стає.
Способний кішці хвоста зав’язать.
Уміє піймати вовка за вухо.
Йому і чорт не брат
Тільки що зірок з неба не зніма.
Де не посій, там і вродиться.

Варіант 28 “В очі лисицею, за очі – вовчицею”

Не той ворог, що перед тобою, а той, що за спиною.
Гадюку як не грій, вона все одно вкусить.
Лисом підшитий, псом підбитий.
Бійся пса не того, що гавка, а того, що лащить.
Словом як листом стеле, а ділом як голками коле.
Говорить прямо, а робить криво.
Ходить мовчки, кусає по-вовчи.

Підлеслива людина – гадюка під квітками.
Повзком, де низько, тишком, де слизько
Потайного собаки гірш треба боятися.
Поможи, боже, і нашим, і вашим.
Ходить, як овечка, а буцькає, як баран.
Щебече, як соловейко, а кусає, як гадюка.
Хоч пироги пісні, так слова масні.
Простий, як свиня, а лукавий, як гадюка.
Вкусить і кров замовить.
Спідтишка литки рве.
Дивиться лисицею, а думає вовком.
На словах, як на цимбалах.
Вміє зуби заговорить!
Янгольський голосок, та чортова думка.
М'яко стеле, та твердо спати.
Водить за ніс, а правди не скаже.
В очі співає, а позаочі лає.
Не довіряй вовку череду.
Більше вір своїм очам, ніж чужим речам.
Пожалів вовк кобилу – zostавив хвіст і гриву
Жалів яструб курку, доки всю оскуб.
Розжалобився, як вовк над поросям: від'їв ніжки та й
плаче.
Кобила з вовком мирилась, та додому не вернулась.
На мед люди мух ловлять.
На язиці медок, а на думці льодок.
Гарно пише, та брехнею дише.
В очі любить, а за очі гудить.
Бійся цапа спереду, коня ззаду, а хитрої людини з усіх
боків.

Варіант 29 “Моя хата скраю”

Моє діло теляче: наївся і в хлів.

Моє діло мірошницьке: запустив та й мовчи.

Мовчи, глуха, менше гріха.
Моє діло півняче: проспівав, а там хоч і не розвидняйсь.
Не моє просо, не мої горобці, не буду відганяти.
Мені аби місяць світив, а зорі як хочуть.
Такому й муха на заваді.
Його й кури заGREBуть.
Вдача овеча, по-овечи й мекече.
Воскова вдача: як до тепла, так і тане.
Тихший води, нижчий трави.
Сметана на голові устоялась би – такий тихий.
Тихо ходить, та густо місить.,
Тиха вода людей топить, а бурна тільки лякає.
В тихому болоті чорти водяться.
Святе та боже – на чорта похоже.
Тихий-тихий, а в вухо влізе.

Варіант 30 “Язиком вихати – не ціпом махати”

Торохтить Солоха, як діжка з горохом.
Чисто бреше – і віяти не треба.
Вдача собача: не брехне, то й не дихне.
Не бачила оком, то не бреши й язиком.
Брехати — не ціпом махати.
Пес бреше, бо співати не вміє.
Два брехуни одної правди не скажуть.
Поневолі баба клянеться, коли бреше.
Се ще вилами на воді писано, а граблями скороджено.
Чи чорт видав, щоб ведмідь щибетав?
Хто уміє брехати; той уміє і красти.
Брехали твого батька сини та й ти з ними.
За погані речі треба бити в плечі.
Брехливу собаку чути здалека.
Бреши, та знай міру.
Збреше і оком не зморгне.
Брехач з мухи слона зробить.

Як маєш збрехати, то краще змовчати.
Брехні слухають, а брехунів б'ють.
Таке говорить, що й собака з маслом не з'їсть.
У вола язик довгий, та говорить не може.
Учений шпак говорить всяк.
Розказав Мирон рябої кобили сон.
Шкіра на чоботи, язик на підошви.
Верзе, що й купи не тримається.
Стільки наговорив, що і в шапку не збереш.
Плете, що слина до губи принесе.
Наговорив сім міхів горіхів, гречаної вовни, та всі неповні.
Говорила небіжка до самої смерті, та все чортзна-що.
Гомоніла, доки одубіла.
Хоч варила не варила аби добре говорила.
Наша казка гарна, нова, починаймо її знову.
Тринди-ринди, з маком борщ.
Терендю-парандю, та ще й завтра прийду.
Переливає з пустого в порожнє.
Нащо нам музики, коли в нас довгі язики.
Сорока сороці, ворона вороні, грак гракові, дурак дуракові.

Варіант 31 “З дурнем каші не звариш”

Дурному Гаврилці усе чорнобривці.
За дурною головою ногам нема спокою.
Колос повний гнеться до землі, а пустий догори стирчить.
Розумна голова, та дурню попалась.
Навіщо й покришка, коли горщик пустий,
В кого в голові капустана розсада, не pomoже й посада.
Як напише один дурень, то й сто розумних не розбере.
Порожній посуд здаля дзвенить.
Дурному в голові всі горобці свищать.
Дурням закон не писаний.

Дурному море по коліна!
Пошли дурня богу молитися – так він і лоб розіб'є.
Дурному й черепок – цяцька.
Пошли, дурного, а за ним другого!
Дурнів не сіють, не орють, а вони самі родяться.
Треба йому ше сім літ свині пасти!
Рости, сину, хоч дурний, аби великий.
Високий, як тополя, а дурний, як квасоля.
Голосний, як дзвін, а дурний, як довбня.
Молодець проти овець, а проти баранця й сам як вівця.
Куди вітрець, туди й розумець.
На голові блистить, а в голові свистить.
Ворона за море літала, а розуму не набрала.
Як нема в голові, то на базарі не купиш.
З дурнем нема що йти на ярмарок.
От вам і Лука: рукавиці за пазухою, а він їх шука.
Засмійсь, Матвійку, дам копійку.
Смішки з чужої лемішки.
Своєї наколоти та й реготи.

Варіант 32 “Недогода бабиній дівці!”

Захотілось мерзлого в Петрівку!
Командує, як свиня мішком.
Вибирала дівка, та вибрала дідька.
Захотілось – запрягайте, розхотілось – випрягайте.
На тобі гріш, купи рака, звари юшку та з'їж, рака продай,
а мені гроші віддай.
Хоч піду до їх, та не піду в двір; хоч піду в двір, та не піду
в хату; хоч піду в хату, та не сяду за стіл; хоч сяду за стіл,
та не буду їсти.
Хто в ліс, а хто – по дрова.
Хто про Хому, а він про Ярему.
Хто із ступою, а я з товкачем.
Ти йому – «стрижене», він тобі – «голене».

Їй кажеш «ячмінь», а вона каже «гречка».
Ти йому – «гарбузи», а він тобі – «луб'я»!
Ти йому про Тараса, а він – півторапта.
Ти йому про образи, а він тобі про гарбузи.
Один до ліса, другий до біса.
Отак: той у ріпу, той – у мак.
Хоч кілка на голові теши, а він своє...
Хоч гавкай на нього – нічого не вдієш.
Про мене, Семене, хай усі коло мене, аби я зверху.
Хоч на споді лежатиму, а в вічі плюватиму.
Відхорую, але не подарую.
Найшла коса на камінь: коса не втне, камінь не подасться!
Говори до гори, а гора – горою.
Упертий гірше свині.
Ти його хрести, ти його святи, а воно в болото лізе.
Катерина та Дем'ян посварились за бур'ян. Катерина
Дем'яну не попустить бур'яну.
Масти Федя медом, а Федь усе Федем!
Горбатого виправить могила, а упертого дубина.
На, бісе, груш, та мене не руш.

Варіант 33 “Злості повні кості”

Сердите не буває сите.
Від погляду молоко кисне.
Не клади в рот руки без рукавиці, бо відкусить.
Якби міг, то в ложці води утопив би.
Ледве від сімох відгавкалась.
Не з доброї муки зліплений.
Шаленая муха вкусила за вухо.
Надувся, як півтора нещастя.
З'їв би, не посоливши.
Сердиться, ніби йому пес ковбасу з'їв.
Сердиться, ніби я йому батька вкрав.
Сама б собі за це їсти не дала.

Сам себе раз у рік любить.
На зло мамці хай ніс відмерзне.
На зло моїй жінці нехай мене б'ють.
Якби свині роги, весь мир переколола б.
Ну й тиха: постав на воротах і гони череду – не піде.
Кібчик птичка невеличка, та пазури гострі.
Гадюка як не вкусить, то засичить.
Жалить, як кропива, і колеться, як їжак.
За лучинку знайде причинку.
Сердите, аж у роті чорно.
У сердитого й коліна гострі.
І хороша, і вродлива, тільки шкода, що сварлива.
Серце з перцем, а душа з часником.

Варіант 34 “Вродилося ледащо нінащо”

У ледачого хазяїна і чоботи з ніг украдуть.
Сидить-надувається, три дні в чоботи взувається,
Хто пізно ходить, той сам собі шкодить.
Як до діла, так і сіла.
Сів і прилип, як до смоляної лавки.
Як у поле – Анцю в боці коле, як до танцю – вже не коле
Анцю.
Хоч ти іди в ліс по дрова, а я буду дома; хоч я буду дома,
а ти йди в ліс по дрова.
Не так лінь, як неохота.
Працює гірш теляти.
Працює через пень-колоду.
До роботи плачучи, а до танців скачучи.
Що напрула, та й те миша вкрала.
Тобі так хочеться робити, як старому псові в завірюху
брехати.
– Грицю, Грицю, до роботи!
– В мене порвані чоботи!
– Грицю, Грицю, до телят!

- В мене ніженьки болять!
- Грицю, Грицю! До Марусі!
- Зараз, зараз, приберуся!
- Іване, ходи робити.
- Ноги болять.
- Іване, ходи їсти!
- ІДУ, ІДУ!

Так хочеш робити, як собака орати.

У всякої Федорки свої одговорки.

Чи іде, чи ходить – на одно виходить.

Б'ють не лежачого, а ледачого.

Скільки вб'єш, стільки в'їдеш.

На цьому далеко не поїдеш – де сядеш, там і злізеш!

Хвіст витягне – ніс угрузне, ніс витягне – хвіст угруз.

Лінивому все ніколи.

Хто нічого не робить, той ніколи не має часу..

Варіант 35 “Чужому лихові не смійся”

Горе – що море: ні перепливати, ні випити.

Біда біду бачить по сліду.

Бідному все вітер в очі віє.

На бідного Хому і дерево пада.

Ні за віщо і рук зачепити, щоб було як жити.

Не було добра змалку, не буде й до останку.

Довші мої злидні, як твоє багатство.

Чужа біда перед очима, а своя за плечима.

Якби ж такі статки, як недостатки.

Біда, як схоче, то на гладкій дорозі здибає.

Така біда, що хоч з мосту та в воду.

Як одна біда йде, то й другу за собою веде.

Біда біду перебуде – одна мине, десять буде.

Де тонко, там і рветься. Впав у біду, як курка в борщ.

Привик з бідою — як риба з водою;

Біда вимучить, біда й виучить.

Навчить біда коржі з салом їсти.
Піди до Кракова, всюди біда однакова; піди і за Карпати,
то й там треба бідувати.
Від Києва до Кракова – всюди біда однакова.
Хто біди не знає – нехай мене спитає.
Чуже лихо за ласощі, а своє за хрін.
Лихо не вморить, так спотворить.
Доки сонце зійде, роса очі виїсть.
Тоді він буде багатий, як пес – рогатий.
Багач! Його сусіда чотирма волами оре!
Гіркий світ, а треба жить!

Варіант 36 “Голод – не тітка, найми – не свій брат”

Нестатки гонять з хатки.
Змок, як вовк, змерз, як пес, та й нічого не заробив.
Добре лежать на печі, як єсть у хаті калачі.
Наймають до телят, а роби, що велять.
Розживемся, як у пастухи наймемся.
Добре все уміти, а не все робити.
І холодно, і голодно, і додому далеко.
На чужій стороночці поклонишся і вороночці.
З поклонів не згорбатієш, але й не забагатієш.
З розкоші не йдуть в міхоноші.
Був у бувалицях, знає, що кий, що палиця.
Б’ють, а плакати не дають.
За свій труд попав у хомут.
За чужою роботою й світа не бачиш.
Хто везе, того й поганяють.
Хто у службі не бував, той горя не видав.
Така честь, як собаці в ярмарок: або всюди ганяють, або
хазяїн до воза прив’яже.

Практичні заняття зі сценічної мови водночас з тренувальними вправами на виховання дикційної чистоти, фонаційного дихання та голосу повинні набувати й виразного творчого спрямування.

Першочерговим практичним завданням стає передусім перевірка й закріплення навичок культури мови – автоматизму в дотриманні норм літературного мовлення. Культурний рівень живої мови має постійно контролюватись на різних методичних рівнях, насамперед у повсякденному розмовно-побутовому мовленні актора, а також у читанні вголос різних літературних текстів. Недоліки вимови, дикції, голосового звучання поступово виправляються у тренувальних вправах, а пізніше – у текстових матеріалах, які подаються нижче. Дієвість мови, способи перетворення писемних текстів на живу словесну дію засвоюються спершу на невеликих художніх прозових текстах.

Зразки тренувальних текстів і невеликих художніх творів спочатку пропонує викладач, надалі ініціатива у виборі літературного матеріалу передається студентам. Творчі підстави, мотиви вибору літературного твору для виконання на сцені мають обґрунтовуватись. Виконання напам'ять текстів неодмінно має адресуватися слухачам, можливо, й уявленим, або навіть самому собі як внутрішній роздум. Важливо при цьому пильно стежити, аби вивчені слова оживлялись уявою, не втрачали свіжості хвилюючої думки, щирості почуття.

Головними засобами мовних контактів при читанні пропонуваніх текстових матеріалів повинні бути: повідомлення, словесне зображення, активізація слухача. Тобто, однією з найважливіших функцій словесної дії є передача інформації змістом якої є життєві факти, події, спостереження, пропозиції, міркування, образи фантазії, вигадки, покладені в основу текстів.

Отже, тренувальні тексти дають змогу студентам оволодівати змістовністю, виразністю й дієвістю живої словесної дії, але при читанні текстових матеріалів слід уникати нарочитої, штучно підкресленої чіткості дикції, форсування голосу, обігрування окремих словечок і фраз, штучності інтонацій. Потрібно активно цілеспрямовано діяти словами і голосом, а це означає – говорити правдиво і просто, гарно виражати думки й почуття. Такою є кінцева мета техніки мови, необхідної актору драми, актору-читцю.

Тексти

Завдання 1 (для групи 12 студентів).

Літературно-публіцистична композиція „Від державності мови до державності нації”

Завдання для виконавців: Уявіть, що ви перебуваєте в залі Верховної Ради України або на мітингу, де виступаєте в ролі захисників української мови. Тверда громадянська позиція, ідейна безкомпромісність, бойовитість, непримиренність щодо своїх ідейних супротивників – ось яким духом повинні бути наповнені слова ваших виступів. Донесіть до слухача внутрішню емоційну силу, віру, впевненість, тверду ідейну переконаність своєї позиції. Хвилюйте, будоражіть, доказуйте, переконуйте в правоті ваших слів з позиції справжніх громадян України, яким небайдужа доля української мови:

Читець 1.

Із нервовим прискоренням рухається час на початку ХХІ століття. Змінюється політична карта світу, відходять у небуття донедавна всесильні доктрини, знову стає все вартісним те, що колись було пережитком минулого.

Черговий раз, після незліченних жертв і втрат підіймається з колін народ України. Фізично почетвертований, на третину яничаризований, наполовину манкуртизований, поголовно

зневажений, він підіймається на весь зріст, щоб у народів вільнім колі оголосити на весь світ:

”Ще не вмерла Україна!
Ще не вмерла, і не вмере!”

Бо живе наша мова, отже живий наш дух, наша історія, наша пісня. Живе наша мова – і з нами наші князі і гетьмани. Живе наша мова – і з нами п’ятнадцятимільйонна діаспора. Живе наша мова – і наш голос звучить у вселенському хорі народів. Бо наша мова – це ми, українці, добрий чесний працьовитий народ. А народ, котрий має таку мову, не здатний чинити неспровоковане зло іншим народам. Отож, не лише клянимося в любові до рідної мови, не лише плачмо над її долею, а працюймо для неї, вивчаймо, поширюймо, пропагуймо її!

Читець 2.

Нація не може існувати без спілкування її членів, без збереження ними історичної пам’яті, надбань духовності. Універсальним засобом здійснення цього є мова. Вона забезпечує єдність і розвиток національного організму. Мало того, саме з боротьби за мову здебільшого починається боротьба народів за свої права.

Ось уже два століття ведеться свідомо боротьба за мову в Україні. Протягом цих семидесяти трьох тисяч днів мало коли світило лагідно сонце і йшли благодатні дощі над нашою мовною нивою. Не завжди було на ній багато трудівників, а ті що були, не завжди працювали ревно. Тому не дивина, що густо поросла вона бур’янами, що чималими місцями вона не тільки витоптана, але й заасфальтована. Чого тільки не застосовували гнобителі нашої мови: і офіційно забороняли її, і оголошували неіснуючою чи придуманою німцями, вважали діалектом російської, тримали в умовних гетто, оцінювали її як хлопську, ”колхозну”. А вона-таки вижила і живе. Не вмирає душа наша, не вмирає!

Читець 3.

Пізнання мови – це пізнання народу, його душі, його витоків та історичних шляхів, – усього того, чим народ цікавий для інших народів.

На жаль, нинішні умови в Україні ще далекі від нормальних. Українська мова і нині потребує мотивації, бо чаша терезів ще остаточно не перехилилася у її бік. Та, передусім спробуємо задуматись над такими питаннями:

– Чому немає жодної релігії, жодної ідеології творців яких, не ставили б на одне з перших місць проблеми мови, слова?

– Чому найвидатніші політики різних часів та епох Гай Юлій Цезар, Карл Великий, Йосиф Сталін, – знаходили час на мовні проблеми?

– Чому епоха Європейського Відродження почалася з „Божественної комедії” Данте – першого твору, написаного не інтернаціональною, офіційною латиною, а живою народною мовою італійців?

– І чому усяка експансія, окупація, завоювання мають за мету знищення рідної мови місцевого населення?

– Чому сказав апостол: „Коли я молюся чужою мовою, то уста мої моляться, а серце спить?”.

– Чому усі національні рухи починаються з боротьби за рідну мову?

– Чому деякі наші сусіди вважають за потрібне говорити, що немає української мови, а є мова малоросійська, галицька, лемківська, русинська?!

– Чому людина, яка розмовляє російською мовою – росіянин, людина, що розмовляє польською мовою – поляк, а людина, яка розмовляє українською мовою – „націоналіст”?!?

Таких „чому?” можна було б поставити ще не один десяток, але достатньо і наведених для того, щоб зрозуміти, щоб збагнути, якими важливими є мовні питання у бутті нації і життєдіяльності людини.

Читець 4.

Прикметно, що чисельність росіян на Україні за останнє століття збільшилось втричі при тому, як українців залишилось стільки, скільки було. За століття частка українського населення зменшилась майже наполовину. Я вже не згадую часів „Переяславської” угоди, коли українців було значно більше, ніж росіян.

Це пояснюється лінгвоцидом або свідомим нищенням певної мови як головної ознаки нації. Кінцевою метою лінгвоциду є ліквідація всього народу.

Мововбивство української мови має довгу історію, сторінки якої рясніють підступом, погордою, нахабством та щедро политі сльозами і кров'ю їхньої жертви – нашого народу. Торкнемося окремих сторінок та епізодів цієї історії:

1690 рік. Собор Російської Православної Церкви осудив „Киевские новые книги” Полоцького, Могили, Ставровецького, наклавши на них прокляття і анафему;

1753 рік. Указ про заборону викладати українську мову в Києво-Могилянській Академії.

1808 рік. Закриття Руського інституту Львівського університету, в якому низка предметів викладалася українською мовою.

1817 рік. Постанова про викладання в школах Західної України лише польською мовою.

1862 рік. Закриття українських недільних шкіл – безоплатних для навчання дорослих.

1863 рік. Циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва про заборону видавати літературу українською мовою „которой не было, нет и быть не может”.

Читець 5.

1876 рік. Вийшов так званий Емський указ Олександра II „Про заборону ввозу до імперії будь-яких книжок і брошур „малоросійским нариччям”. Він твердив: „Не допускати

жодних відхилень від загальноновизнаного російського правопису”. Забороняли сценічні вистави, читання та друкування текстів до нот українською мовою.

Емський указ, як і чимало інших був тасмним. Очевидно відали обрусителі, що творять, і боялись розголосу.

1884 рік. Заборона українських театральних вистав у всіх губерніях Малоросії.

1892 рік. Заборона перекладати твори з російської мови на українську. Головне управління у справах друку заборонило видавати книжки українською мовою навіть для дитячого читання.

1908 рік. Указом Сенату Російської імперії українськомовна культура оголошена шкідливою, оскільки „може викликати наслідки, що загрожують спокоеві і безпеці”.

1914 рік. Заборона в окупованій російською армією Галичині і Буковині друкування книг, газет і журналів українською мовою.

Коли Брусилівські війська у 1914 році захопили Львів, козака команда відразу ж поскакала до бібліотеки імені Шевченка – і вона була знищена. Однак, звертає увагу на себе той факт, що російська військова адміністрація в Галичині і Буковині заборонила всю українську пресу, проте не чіпала німецьких, польських, єврейських інституцій. Воістину дивна, на перший погляд, російська „любов” до України.

1938 рік. Постанова „Про обов’язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР”. Можна було відмовитись від будь-якої мови, але відмова від російської – кримінал.

Шістдесяті-вісімдесяті роки – соціалістичний Радянський Союз. Кількість тих, хто вважає українську мову рідною за ці три десятиліття зменшилась на десять мільйонів осіб.

Чи феодалізм, чи капіталізм, чи соціалізм – доля поневоленого народу однакова, – мово вбивство, а часами і

геноцид. Українець, якщо він не маскувався хоч трохи під перевертня, мусив вирушати назустріч своїй загибелі.

Читець 6.

Втручання в структуру української мови розпочалося ще у царській Росії. „Дбала” цензура про чистоту нашої української мови. Вона не допускала нових слів, у п’есах дозволялося вживання української мови тільки персонажами–селянами. Друкувати українські твори можна було тільки російським правописом, „єрижкою”.

Однак, тотальний наступ на українську мову почався в Країні Рад. Однією з догм ХХ століття було твердження про злиття народів у „єдину загальну людську націю з єдиною загальнолюдською мовою”. На цвинтарі мов мала торжествувати одна мова. Нею стала – російська. Українська – була перетворена на бліду й незграбну копію російської.

Українська мова була поставлена в центрі полігону, де проводився експеримент „злиття” мов. Вживанням слів керували відповідні інстанції, які ділили списки слів на дві колонки: слова, які вживати і слова, які не вживати. Цензурою виключалися такі слова як „Україна”, „Київська Русь”, „козак”, „Запорізька Січ”, „рідна мова”, „українська нація”. За допомогою методу, відомого в медицині як живо різання, намагались зробити українську мову копією російської. А оскільки копія завжди гірша за оригінал, то для чого вона потрібна?..

„Зливання” мов призвело до розквіту мовної химери – суржика, що знайшло своє відображення в київському фольклорі шістдесятих років:

Говорила баба деду:

– Ти купи міне „Победу”,

Я поеду к Белодеду.

Хай він дасть мені єтвет,

Є в нас мова ілі нет.

З часом „позичене” стало сприйматись як своє, а своє опинилось на периферії мови.

Читець 7.

Лінгвоцид щодо нашого народу здійснювався за принципом, відомим із фольклорного гасла: „хай живе москаль на Україні, а хохол – на Сахаліні”.

Зараз захисники прав „русскоязычного населення” вимагають запровадження в Україні другої державної мови, на тій основі, що в Україні проживає більше 11 мільйонів росіян. До уваги не береться ні той факт, що росіяни мають державну мову в Росії, ні те, що в Україні вони з’явилися в основній масі зовсім недавно. Ще у 1742 році в Києві на 20 тисяч мешканців було лише 129 росіян.

Етнічний склад населення України змінювався не на користь корінної нації найрізноманітнішими методами. Так, лише в 1933 році з Горьковської, Івановської та інших областей Росії було переселено в Україну до двохсот тисяч осіб. В оперативному зведенні на ім’я начальника ГУЛАГу товариша Германа повідомлялось: „План переведення колгоспників на Україну виконано на 105 процентів”. Оперзведення йшло під грифом „Срочно. Секретно”. Очевидно, вожді партії боялись, щоб міжнародна громадськість не довідалась, що землі виморених голодом українців, заселяються росіянами.

Дивне відчуття охоплювало тут, в Україні, того, хто приїжджав з Росії. Бувши навіть часто навіть хоч і дурнем, він виявлявся в пошані. Йому російську не треба було вчити.

І зараз, коли українська мова оголошена державною, знову чується галас про права людини, про свободу вибору мови. А йдеться про одне: якби, живучи в Україні, не вчити і не користуватися українською мовою. Цікаво, чи приходить кому-небудь до голови подібна думка в тих країнах, де з правами людини все давно гаразд? І чому це не обурюються колишні громадяни колишнього СРСР, наприклад, у США

чи Канаді, коли при працевлаштуванні на роботу їм потрібно скласти екзамен з англійської. Ну ж бо, поїдьте до будь-якої європейської країни, і зажадайте від громадян, аби вони розмовляли з вами „по-человечески”, тобто вашою мовою, шановні росіяни!

Свобода вибору мови в нинішній Україні – означає свободу не вбору української мови.

Читець 8.

Хочу зауважити, що ще в минулому столітті було відомо: українська мова – це не мова простолюду, тільки як твердять московські невігласи, а мова цілої нації, політичне майбутнє якої іще попереду.

А з приводу більш віддалених часів академік М. Грушевський писав: „ Український нарід, як порівняти його, приміром, до московського, був тоді далеко розумнішим, освіченішим, проворнішим. З України ціле століття в Московщину надходили люди, що створювали там свої школи, бібліотеки, вчили писати і друкувати. Довгі часи усі вищі духовники в Московщині були з України, бо своїх на той час там не було. Довгі часи Московщина жила українською наукою, поки своєї не розвила заходами та працею українських вчених”.

А самі російські дворяни зневажали рідну мову з причини відсутності почуття патріотизму. Але головне те, що цією мовою не було чого читати. І щоб не було чого читати українською мовою, машина русифікації працювала на повну потужність.

Руйнування мови це не вина, це вже злочин держави перед народом. Видатний вчений М.Огієнко не отримав своєї докторської стипендії лише тому, що писав українською мовою і друкувався в україномовних журналах. „Хохлов в науку не пуцать” – золоте правило імперського думання, за яких би режимів це думання не проростало.

Українці радіють, що російська мова першою зі слов'янських набула статусу міжнародної. І було б дуже добре, якби росіяни по-братньому сприяли розвитку та піднесенню престижу української мови хоча б на Україні.

Читець 9.

Чия освіта – того й мова. Про цю стару істину добре знали й керувались нею всі вороги українського народу на всіх його розшматованих теренах.

„Кінцевою метою освіти всіх іногородців, що проживають у межах нашої Вітчизни, безперечно, повинно бути обрусіння”, – писав у 1870 році міністр освіти Росії Толстой. Саме через освіту йшов головний напрям удару по нашій мові.

„Народ повинен учитися, народ хоче учитися; якщо ми не дамо йому умов і засобів учитися на своїй мові, він стане учитися на чужій, і наша народність загине з освітою народу”, – писав Костомаров. Російські правителі та їх чиновники в Україні прекрасно це усвідомлювали і за сто років до цих слів Костомарова, і сто років після них, та робили все для того, щоб українці загинули з освітою, тобто за допомогою російськомовної освіти.

Колись депутати Думи ухвалили, щоб навчання для іногородців у школах провадилось їхніми рідними мовами: польською, латиською, киргизькою, черкеською, чеченською, і, навіть, на „смїх” – єврейською. Але українцям і на „смїх” не схотіли дозволити. Мовляв, українські селяни самі не просять української школи.

А чорносотенець професор Сікорський поширював думку, що українська і російська мови нібито різняться фонетично (фізично), але збігаються духом. Існування паралельних мов є розкіш, отже, українську мову треба заборонити!

Уявімо собі подібне ставлення до російської мови і російської школи у нас на Україні! Як на це реагували б російські парламентарі, російський уряд та інші захисники

прав „русскоязычного населения”? Українці ж мовчать, мовляв не те було – в куцах пересиділи. Дай, Боже, не пересидіти на цей раз!

Читець 10.

І нині можна почути, що українська мова, в порівнянні з російською, бідна і недорозвинена. Тим, хто вважає українську мову неповновартісною, слід було б пригадати, що писав свого часу Олександр Пушкін: „... але ученість, політика і філософія ще по-російськи не пояснювались; метафізичної мови у нас зовсім не існує..., лінощі наші охоче виражаються мовою чужою”. Додаю до цього, що працюючи у Руському інституті при Львівському університеті, доктор філософії Семенчик та професор Лодій – викладали теоретичну філософію українською мовою ще до народження великого російського поета.

Якщо російська мова з недолугої Попелюшки стала пишною красунею, то чому б такою не стати українській мові? Невже тільки тому, що цього не хочеться носіям російської мови?

А щодо, як тепер кажуть, конкурентноздатності, то не вірте тим, хто, маючи на увазі українську мову, нині по-фарисейськи запевняє: добрий товар не потребує реклами. Мовляв, якби вона була „високоякісною”, то і сама пробилася б дорогу в освіті, науці, спорті, на виробництві і т.д. Так говорять лицеміри, шахраї, невігласи та подібна шовіністична і манкуртська погань.

Між іншим, ця публіка у своєму російському мовленні замість виразу „украинский язык” вживає (очевидно, для „сатиры и юмора”) українське слово „мова”. Чи то через багатолітню звичку говорити замість „коммунистическая партия” просто „партия”, чи тому що російською „язык” – це не тільки мова, а й рухомий м’язовий орган в порожнині рота.

Зрештою, шукати в їхній мовленнєвій поведінці логіки,

як і в їхньому ставленні до української мови елементарної порядності, – справа безнадійна. Недарма ж сказав поет: „Мов поганих не існує в світі, є лише погані язики”.

Читець II.

„Микито, рідний брате, будь ласкав, напиши мені листа так, як я до тебе пишу. Нехай я хоч через папір почую рідне слово. Ще раз прошу – напиши мені письмо по своєму, а не по-московському. Твій рідний брат Тарас Шевченко”.

Українська мова – є мова українського народу. Людина, яка не розуміє значення рідної мови, не може розраховувати на гідне місце в суспільстві. Для неї вмовкає українська дума, легенда, пісня. Для неї зачиняє двері мистецтво рідного слова. Не будучи носієм цих надбань, такий українець серед своїх трактуватиметься як відступник, а в чужинців він не викликатиме привабливості і поваги. Звідси і ставлення до нього, як до неповноцінного, ущербленого. Від збайдужілого до свого – марно чекати поваги до чужого, а тим більше вірності йому, бо кого зігріє любов лакея?

У пантеонах багатьох релігій знаходимо поклоніння мові. Так, у давньоіндійському пантеоні була богиня Вач, тобто богиня Мова. Усілякі порушення правильності мови вважалися образою для Богині, гріхом. І навпаки, кого мова, Вач, любила, того вона робила могутнішим. Обоження мови властиве й іншим народам. Так, у карибів дотримання святості слова дійшло до таких меж, що карибською могли розмовляти тільки чоловіки, а жінки користувалися іншою мовою – аравакською.

І не слід думати, що манкурти, які зневажливо ставляться до української мови, є лише серед українців. Так, у минулому столітті, більшість російських дворян встидалися говорити російською мовою, бажаючи Росії тільки не російського щастя.

Народ, який не розуміє значення рідної мови, не може

розраховувати на гідне місце в суцвітті народів світу, він позбавляє себе надії на майбутнє. Українська мова є мовою українського народу. Отже, вона, і тільки вона повинна бути рідною для кожного, хто вважає себе українцем!

Читець 12.

Мова виражає єдність держави. В національній державі ототожнюється держава, нація і мова. Кожна держава постійно тримає в полі зору мовні проблеми суспільства. Наприклад, у Китаї від віків міністерство церемоніалу, яке керувало справами церемоніалу і екзаменами на державні посади, дотриманням правильної вимови знаків китайського письма.

Від першого січня 1990 року формально набув чинності „Закон про мови в Україні”, який утверджує державність української мови. На жаль, досягнення нашої держави на цій ділянці більш ніж скромні. Тож не зловживаймо цитуванням рядків:

„Навік пройшла пора безславна...

Цвіті і сяй, моя державна...”

І зараз в багатьох регіонах України, де українське населення становить більшість і досі немає можливості віддати дитину до українськомовного садочка, школи; працюють у них російськомовні вихователі та вчителі; часто замість виховання у дітей почуття поваги й любові до української мови ці педагоги прищеплюють їм комплекс меншовартості, зневагу до всього українського, рідного. Тривожно, що у суверенній Україні продовжується русифікація майбутньої національної інтелігенції через вищу школу. Катастрофічно не вистачає українських підручників, словників, довідкової літератури, зникають українські газети й журнали, майже не видається українська художня література, не демонструються фільми українською мовою. Україну захльостує повільно російськомовних видань! Їх мета – не задоволення потреб

росіян в Україні, а русифікація українців на рідній землі.

Свого часу говорилося: „Буде держава – буде й мова”. Воно то так. Але як бачимо, якби була мова, то була б і держава.

Тож якщо хочемо мати справжню державу, подбаймо про українську мову. Без української мови не буде української держави!

Завдання 2 (для групи 15-20 студентів).

Літературна композиція
**„Тут все священне! Все твоє,
Бо зветься просто – Краєм Рідним!”**

Необхідною умовою у словесній дії виконавців композиції є почуття особистої причетності до того, про що повідомляють слова і фрази. Уявіть себе в обставинах, зумовлених змістом творів композиції, і ведіть мову від себе, розповідаючи наче про епізоди з власного життя. Змалюйте словами живі предметні уявлення, образні бачення найприємніших картин вашого дитинства, юності: мальовничі куточки рідної землі, оселі, де ви народились, зросли і звідки пішли у світ. Захопіть, зачаруйте слухача своєю щирістю переживання, даруйте йому тепло, задушевність, добро, замилювання тим, про що ви розповідаєте.

Не нав'язуйте слухачеві свої думки, але силою емоційного впливу зворушіть його, „запаліть” тим теплом і добром, яке йде від вас, щоб у нього виникли найприємніші спомини з його життя, щоби кожен з присутніх відчув особисту причетність до того, про що повідомляєте ви.

Читець 1.

Хато моя, рідна батьківська хато! Ти впливаєш із туманної далечі минулих літ і стоїш переді мною білим видом, немов хмарина серед буйного цвітіння вишень.

Яким теплом і лагідним родинним затишком, якою

добротою та материнською ласкою віє від тебе, рідна хато!

Перші спогади про хату – немов рожевий досвіток дитинства. Біля стелі у тебе над головою, під дубовим тесаним сволоком засохлі польові квіти. До сволока на гаку прикріплена мотузочками вербова колиска. Мати наспівує колискову пісню про котика-вуркотика...

З батьківської хати розпочиналося пізнання світу. Білі стіни, біла стеля – неначе виткані з маминого полотна. Сонячне сніп'я лилося через вікна, і від того на стінах вигравали розгаптовані квітами рушники, розпростерли крила, немов півники, кували голубі зозулі, воркували сизі горлиці. Червоні кетяги калини аж горіли в дозрілій пишності. Золотисті китички хмелю звисали з рушників до самого столу і пахли хлібом. А може, то йшов дух від паляниць, які спекла мама на капустяному листі й поклала на столі, накривши білою скатертиною...

Кожна українська господиня дбайливо доглядала своє житло. «Без господаря двір, без господині хата плаче», — говорить народне прислів'я. «Гляди ж, дочко, — повчасе мати в одній казці свою дочку, яка виходить заміж, — як будеш у свекра, то вставай раненько, умивайся біленько, вимітай хату і сіни, коло хати поодмітай, поприбирай; а в суботу ввечері припічок підмаж; долівку вимаж; то тебе і чоловік буде жаловать і од людей знадуги не буде». Тому в хаті завжди було чисто, вибілено, розмальовано кольоровою глиною, оздоблено витинанками, уतिकано квітами, пахучими травами.

Хато моя, рідна батьківська хато!

Усім найкращим, що є в моїй душі, завдячую тобі. Ти навчила мене змалку поважати старих, шанувати батька й матір, бути терплячим, чесним і роботящим. Рідна хато моя! Давно я пішов від твого батьківського порога. Та де б я не був, під якими високими дахами не жив, ніколи не забуду твоєї стріхи, твоєї чистої стелі. Бо хіба може порядний син

забути свою матір, свій дім, у якому вперше глянув на світ?
Будь благословенна, хато моя!

Читець 2.

І сучасну, і традиційну оселю на Україні важко уявити без рушників. Тчуть їх і вишивають досі. Для краси у домі, на щастя в ньому, просто так, для душі. Узори на рушниках – то давні забуті символи: ромб з крапкою посередині – засіяна нива, вазон чи квітка – світове дерево од неба до землі, людська фігурка, немов з дитячого малюнка, – знак берегині, богині хатнього вогнища. А подивіться, де висять рушники. Над вікнами і над дверима, на покуті – це обереги од усього злого, що може зайти в дім. Український рушник пройшов крізь віки і нині символізує чистоту почуттів, глибину безмежної любові до своїх дітей, до всіх, хто не черствіє душею, він щедро простелений близьким і далеким друзям.

Його можна порівняти з піснею, витканою чи вишитою на полотні. Без рушника, як і без пісні, не обходяться народження, одруження людини, ювілейні урочистості.

Ознакою охайності, працьовитості кожної господині є прибрана хата і чистий рушник напoxваті. По всій Україні поширений звичай накривати рушником хліб на столі. Дарунковими рушниками перев'язували кумів і гостей, запрошених на зорини.

Гарний був звичай використовувати рушник при будівництві житла. Його вішали вгорі, у кутку, коли стіни були вже зведені.

У перший день огляду озимини йшли в поле гуртом – частіше і родом. Попереду батько ніс на рушнику хліб-сіть; у кошику, накритому рушником, несла різне частування мати. На зеленому полі розстеляли його, клали їжу. Так робили і в перший день оранки, сівби та жнив. Після закінчення жнив господар зустрічав женців з хлібом-сіллю на рушнику, а ті одягали на нього обжинковий вінок.

Коли син вирушав із дому в далеку дорогу, мати дарувала йому рушник, щоб беріг від лиха. Цей звичай існує і нині. Весільний рушник кожна дівчина готувала сама. Вишивати рушник, сорочки матері навчали дочок змалку.

„Хай стелиться, вам доля рушниками!” — казали, бажаючи людині щастя.

Читець 3.

З давніх-давен наш народ над усе цінив хліб, сіль і честь. Хліб – то багатство, достаток, сіль — то гостинність і щирість, а честь – то людська гідність, за яку предки наші стояли, навіть не маючи шматка хліба ані дрібки солі. І нам, спадкоємцям, заповідали стояти на тому.

Мабуть, природа створила хлібну зернину в мить високого натхнення, в мить щедрого осяяння. Все у нас від нього, від хліба. А втім, і самі ми, кожен з нас – дитина своїх батьків, свого народу й хліба.

Людей, які прийшли з доброю місією, з чистим серцем чи з доброю новиною, на нашій землі завжди зустрічали з хлібиною на вишитому рушнику. Короваєм благословляли у довгу дорогу одружених молодят, без хлібини не можна було зайти у новий дім.

Хліб у народі завжди берегли, цінували, ставились, як до святині. Про нього народ створив багато повір'їв, які мали практичний і ритуально-магічний зміст. Пильнували, щоб хліб не падав додолу. А як упаде, слід підняти, перепросити, поцілувати і з'їсти. Якщо так не зробити, будуть великі збитки. Коли хтось знаходив на дорозі окраєць, не можна було через нього переступати. Треба підняти, обтрусити й покласти на видному місці – птахам. За гріх вважалася надкусити й недоїсти шматок.

Весільний хліб, коровай, шишки, треба скоро з'їсти, щоб не засохли, бо в молодих „життя всохне”. Цілушку давали дівчатам, щоб цілували хлопці. Крихти зі столу ніколи не

змітали на долівку, ретельно збирали й віддавали курям, а крихти свяченої паски — худобі.

Зрештою, вся історія нашого народу пов'язана з історією хліба, з мистецтвом його сіяти, вирощувати, косити. Він був мірилом не тільки добробуту, а й мірилом людської совісті. Може, тому так трепетно щемить у нас серце, коли зачуємо прадавню пісню, в якій дочка благає з чужини: „Якби мама знали, яка в мене біда, вони б передали горобчиком хліба...”

Читець 4.

З першої миті життя схиляються над нами обличчя матерів. В тривозі й любові, в замилюванні й надії вдивляються матері в своїх Дітей, сподіваючись і прагнучи щастя для них. Всім своїм життям і працею, прикладом і вихованням утверджують в нас кращі риси людяності й добра. Закривають грудьми, навіть ціною власного існування від усього лихого.

Вслухаюся в поетичні образи коліскових і уявляю немовлятко, котре поклішує віями, — дрімота-сон ходить біля вікон, заглядає у шиби, а там, на вороттях, стоїть кіт у червоних чоботях, легеньким помахом крил птахи поза точком приносять кашку з молочком, тільки зозуля, примостившись на покуті, не поспішає — хоче сплести тугого барвистого віночка з рути-м'яти, хрещатого барвінку й запашних василечків та десь далеко-далеко виряджається козак у військо, щоб татарин-бусурман не заповнив сестрицю.

Краєм ока оглядаю сволок. Он там, із вимуленою зазубриною, ще й досі, обмащений білою глиною, горбатіс скоблик – на ньому не одне літо вигойдувалась коліска. Поруч рябіє густе плетиво зарубок — за давнім древлянським звичаєм, коли народжувалась дитина, робили своєрідні метрики-мітки. Кожна така позначка символізувала поповнення роду. Крізь пелену туману згадую і свою причетність. «Тобю, – наче здогадується ненька про мої

мислі, – й завершився колисковий рід...» – «Цікаво, – беруть невтямки, — чи збереглося хоч щось з цього господарства?» Мати усміхається, і її очі проймаються невимовною радістю: «Аякже, вона он там, на горіщі висить. Споконвік у народі існував звичай: вийшлу з ужитку колиску ніколи не викидати на звалок, її берегли доти, доки люди жили_восідлі...»

Матері... Все життя дивляться вони нам услід, вирядивши в люди. Так і стоять на початку всіх наших доріг, навіть коли їх не стає. Стоять і дивляться. І бажають нам добра і щастя. Сподіваються від своїх дітей найвищих духовних злетів, бо й в останню хвилину думають про те, щоб діти їхні жили гідно серед людей і творили добро на своїй землі. Вони мудро й терпеливо зносять те, що їх витісняють з синівських і доччиних сердець обранці й обраниці, спочатку кохані, потім дружини й чоловіки. Аби тільки щасливо жилось їхнім дітям.

Читець 5.

стежина до маминої хати петляє через город. Усе тут до болю і знайоме: он дбайливо опоряджена розора стьобнула через картоплю – здвобіччя висаджені кущики квасолі, а між ними поважисто розплелосся гарбузове гудиння, на видолинку густою порослю буяє морква, сизіє тугими голівками капушта, густими листочками пішли у зріст буряки...

Усе довкола живе нььчиною присутністю... Задавніла роками хвіртка поскрипує хрипким поголосом — в обійнястних присмерках, що вже встигли розсусідитися довкіл хати, бачу найдорожчу поставу. Присівши на порозі і схиливши на обіруччя голову, зажурено спочиває ньька...

Аби зненацька не потривожити її, удавано покахикують і бачу, як ураз зводиться сива голова, сплескують долоні, і прорізує тишу мамина окличка: «Синочок, мій дороженький!..»

Кидаю на спориш похідну валізу і підбіжки поспішаю до нььки, щоб не завдати їй клопотів — знаю, як важко

старенькій зводиться, але вона таки встигає випередити мене, кидається в обійми. Я чую, як натужно б'ється її ніжне серце, важко дихають груди. Роки беруть своє, і від того крадькує невтішна думка: а що як ураз відійде найдорожча тобі людина, хто ж тоді зустрічатиме в рідному обійсті?.. Поволі йдемо до хати. Мати украдьки висушує кінцями хустинки зволожені очі й наче виправдовується: „Ось повечеряємо, і я наспіваю тобі колискових. Ти ж минулого разу сам просив...”

Коліскова пісня. Скільки їх створив народний геній!.. Лагідний материн наспів засівав дитячу душу любов'ю до людей, до природи, до усього живого. Під спів неньчиної пісні виростали поети і композитори, хлібороби і захисники рідної землі, філософи та мудреці, просто люди. Якби не мамина пісня, сказав якось один дрівній історик, яким убогим було б наше життя.

Читець 6.

Я стежу за матір'ю, як вона ступає по підлозі, як осміхається, як тримає вже посічену сивиною голову. Але найчастіше, мабуть, мій зір ловив її проворні руки. Навіть тоді, коли не мали ніякого діла, материні руки не залишалися в абсолютному спокої, вони легенько ворушилися, як ворущаться під водою стебла водяних лілій від ледь чутної течії.

І невсипно працювали. Жодної хвилики не відаючи відпочинку, материні руки знаходили роботу. Вони владарювали на причіпку, в печі, на комині, на миснику. Так багато в житті переробивши, вони не зупинялись, не могли зупинитись, а постійно священнодіяли.

Не було, либонь, такого чого б вони не вміли!

Начебто весь світ постійно потребував уваги й роботи материних рук. І, мабуть, уві сні руки теж не впокоювались ні на мить, а мали й тоді щось таки робити.

І завжди пахли чимось... чи свіжовипраною й щойно

випрасуваною білизнаю, або пшеничним борошном і гарячим хлібом, а то кропом і петрушкою, і терпким гудинням огірків, або яблуками, грушами і медом у Спасівку, а то просто вітряним осіннім полем, або шпарким морозцем і снігом, або першими весняними бруньками.

Десь поїхавши, тримаю у пам'яті образ матері. І образ її рук, яким судилась вічна, невсипуца робота. І згадую запахи, які, либонь, вони збирали так, як бджілка збирає по квітах найрізноманітніший мед.

А ще її очі... Вони, постійно освітлені зсередини м'яким живим сяйвом, були наче видимим, предметним вираженням її душі. Це погляд самої щирості, самого добра.

Читець 7.

Мати... Русь... Україна... Ці слова з глибокою шанобою і гордістю промовляє кожний свідомий українець, бо виражають вони духовну близькість до землі своїх батьків, родоводу українського, його славної і водночас трагічної історії.

Ось уже понад 15 століть височіє на дніпровських схилах золотoverхий Київ, якому випала історична місія стати «матір'ю міст руських», «відіграти важливу роль у формуванні однієї з найбільших держав середньовічної Європи – Київської Русі». Віками витворювалася традиція йти до Києва, як колись прочани йшли до святих місць, щоб поклонитися своїм предкам, пережити духовне єднання зі своїм родом.

Софія Київська і Золоті ворота княжого міста, Видубецький монастир і Києво-Печерська лавра із залишками Успенського собору, старовинний Поділ і сивочолий Борисфен-Дніпро — все це духовні символи національної історії та культури, без яких не мислиться українська земля і шлях її народу в майбутнє.

Оглядаючи з високих київських пагорбів далекі простори

поза Дніпром, дослуховуючись голосу віків, мимоволі замислюєшся: звідки ми пішли і чиї ми діти? Хто жив на наших землях кілька тисячоліть тому і якою мовою спілкувалися наші предки? Якого походження слова «Русь», «Україна»? Чи достатньо маємо фактів, аби говорити, що назва річки Укра-Вкра, що знаходилася на межі Західної Слов'янщини з племенами укри, украни, могла послужити етнонімом до назви Україна? Чому київський князь Святослав твердив, що біля річки Дунай знаходиться середина земель його володіння, і саме туди хотів перенести столицю? А хто були оті будівничі міст, храмів, пам'яток зодчества, що впродовж багатьох століть чарують нащадків своєю довершеністю й красою? Таких ще вповні не з'ясованих питань постає чимало.

Читець 8.

А згадаймо, як усе починалось!.. Витоки української держави йдуть від Києва. Одного разу, ще коли на тому місці, де тепер Київ, були ліси і поля, прийшли туди три рідні брати — Кий, Щек і Хорив. З ними теж була їхня сестричка Либідь. Стали вони над Дніпром, і найстарший Кий сказав:

— Ось тут залежимо оселю для себе і для тих купців, що сюди будуть приїжджати.

Вони вирубали ліс і побудували перші хати. А те забудоване місце обвели ровом і обгородили гострокіллям; назвали цю оселю: город Київ, тобто Києве місто.

Ця оселя щораз більшала і багатіла, і з часом побудовано там гарні доми та палати.

За якийсь час пізніше переїжджали з півночі на південь човнами по Дніпрі два хоробрі лицарі: Аскольд і Дир. Вони побачили гарне місто над рікою, і воно їм дуже сподобалось. Тому ввійшли до нього і сказали киянам:

— Ми будемо у вас князювати. Будемо вас боронити перед нападами чужих племен, щоб ви могли спокійно управляти

рілля, торгувати і їздити по Дніпрі, на полудень до Царгорода і на північ до Новгороду. За це ви будете платити нам малу данину.

Жителі Києва радо згодилися на те, і Аскольд та Дир панували, як перші українські князі... Свою державу вони поширили на ті всі села і містечка або городи, що вже тоді постали довкола Києва. Вони зібрали стільки війська, що не тільки могли боронити свою державу перед нападами чужих племен і чужих князів, але й самі йшли з військом на сусідні краї, а навіть аж до грецької столиці — Царгорода.

Так росла і розвивалась українська держава зі своєю столицею Києвом, що започаткував цю державу.

Читець 9.

Коли мені кажуть «Київ», я бачу Дніпро, стоячи на Володимирській гірці, я хвилююся над неосяжним простором, що відкривається моїм очам унизу, і в мене таке відчуття, неначе я — птах, мовби лечу я, розпластавши руки-крила, заточую великі кола над тим чарівним світом, який лежить унизу.

Коли мені кажуть «Київ», я бачу, який молодий наш Київ, який він бадьорий, веселий і життєрадісний.

А який Київ у сонячну днину! Буйні каштани стоять безкінечною шпалерою й тримають на сонці чудесні свічі — свічі своїх квіток. Каштани, наче великі панікадила, парадно розставлені на вулицях, встромлені в чорну, зволожену майським дощем землю. Вони стоять і триумфально кадять в небо золотим пилом, пахощами, буйним пафосом цвітіння, а на листках і на свічах квіток мерехкотять дощинки, діаманти краплин, випромінюючи веселки... А по вулиці йде, пританцьовує, сміхом заливається молодість — безжурна, відважна, горда, закохана молодість! Їй присвічує сяйво фантастичних зелено-рожевих панікадил...

Каштани... Вони ж стояли, і в парку рідного міста — свідки

мого юнацтва, любові, мрій, зітхань і поцілунків ночами травневими, вечорами липневими.

А коли йде дощ уночі, тоді за вікном чути шум окремих – дощ іде по деревах, і тоді вухові видається, ніби хтось грає на арфі, – дощ січе по групах листу, ударяє по різних площинах, по листочках великих і маленьких. А коли дощ вщухає, а за ним затихає і вітер, — довго ще капують звуки різного тону — краплини, зриваються й падають з листу на лист — раз, два, три, чотири... Дерева! Цілий світ! Цілий великий сад! Вони шелестять листом. Вони шелестять у душі...

Читець 10.

Україна!

В одному вже тільки цьому слові і для нашого вуха і навіть для вуха чужинців бринить ціла – музика смутку і жалю... Україна! – країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її, країна гарячої любові до народу і чорної йому зради, довгої вікової героїчної боротьби за волю, в результаті якої – велетенське кладовище: високі в степу могили, руїна та прекрасна на весь світ безіменна пісня... Тяжкий сон? подвійна неволя і темна ніч, як ворон. Тільки Дніпро з очеретами, тільки вітер з степовими могилами шепотіли ночами: гай-гай... умер прекрасний край...

Україна – це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочнії ріки... Україна – це марні, обшарпані голодні люди... Світяться злидні...

Україна розкішний вінок із рути і барвінку, що над ним світять заплакані золоті зорі.

Поема жалю і смутку... краси і недолі...

Одна з найсмутніших сторінок у цій поемі належить невиданому у всі часи по всьому світі її огненному поетові – Тарасові Шевченку, легендарному поетові казкового краю...

Великому борцеві за волю свого краю, свого люду, за безмежно широку волю на всьому світі поневолених народів.

За всіх поневолених, близьких і далеких.

Читець 11.

Вільна Україна марилаь нашим предкам. Уявіть собі, що наші батьки й брати пішли похід. Але не на приказ царя й за царя, а за Україну, за її визволення. Борються, як боролися предки, перемагають. І отже, Бог дав, що остаточна перемога за нами. І уявіть собі: ми перемогли, Україна вільна! І нема вже ні чужих регіментарів у нас, ні московських воеводів, ні цар нам не пан, ні король, ні хан – гетьман заправляє нашою країною – наш, український гетьман! І ось він на сивому юні в'їжджає з поля боїв в золотоверхий Київ. Дзвони грають, сурми трублять на валах тої твердині, що цар нашими руками будував, із гармат палять, народ хвилюється, як море. Всі очі радісно горять, груди воля розпирає: Осанна! Осанна! Дівчата квіти під ноги сиплють, малинові хоругви лопотять, як птиці, що крила широко розпустили, бо вилетіли із кліток. Осанна! Осанна! Осанна!

Вже наших козаків не поженуть копати канали московські, уже на їх костях не будуть класти нової столиці, уже наших дівчат ні в ясир не загорнуть, ні до панських, ні до воеводських спалень ночувати не силуватимуть — вони вільні!

І забувають матері й сестри про синів і братів, що у визвольній боротьбі свої голови поклали, й підносять маленьких дітей на руках високо, понад голови юрби і кажуть: «Дивіться, це той, що нам виборов волю! Це гетьман!..»

Ах, як я такої хвилини бажаю! Хай би мене владувана товпа ногами своїми стратувала, хай би мені серце з превеликої радості надвоє розірвалося, але знала б я, що була щаслива таким великим щастям, що більшого в житті і бути вже не може!

Читець 12.

Сповідуюсь перед вами, мої предки. Це, може, остання сповідь перед предками слов'янами, яких я бачу за плечима

побратимів. Без вас моє життя – пустеля. Ріки ваших днів і років, радощів смутків, течуть крізь серце, витікають переді мною видінням, як кров.

Я зводжу руки, жадливо виловлюю вашу мову: беру слова у пригорщі, притуляю до обличчя і слухаю – серце предків дзвонить і лютує, як розбурхане море. Я промовляю до предків від себе, від тебе, від усього товариства: „Я ніколи не шукав свого щастя під чужими небесами, бо ви, мої предки слов'яни, лишили нам цю землю, і ніхто не має права підрізати наше коріння...”

Українці мають усі підстави пишатися тим, що їхня Батьківщина не раз переживала дні сили і слави, мала справді легендарних героїв, мужньо переносила найважчі випробування, коли гинули не сотні й тисячі, а мільйони її дочок і синів... І потім, як та казкова пташка Фенікс, відроджувалась, виростала з пожарищ і руїн, виховувала нові покоління закоханих у рідну землю лицарів правди і волі. Ми можемо втішатися і гордитися тим, що Україна ніколи не поневолювала інші народи, а лише захищала себе від ласих на чуже добро близьких і далеких сусідів.

На жаль, цілі століття ворогам за допомогою грубого і жорстокого, як правило, кривавого насильства, облудної брехні і підступу, розпалювання ненависті між різними частинами нашого народу удавалося панувати над Україною. Майже всі такі завойовники трубили на повний голос, кричали нахабно, безсоромно і цинічно, що вони несуть українцям добро і щастя. Прикро, але дехто із наших співвітчизників, як необачна рибка на гачок з приманкою, ловилися, ставали на службу до чужинецьких можновладців і допомагали їм гнобити та визискувати свій народ. Перевертнями, перекинчиками і яничарами, а в наш час манкуртами називають люди таких осіб, які за масну юшку готові навіть від рідної матері відректися. Ніколи не йшли такою ганебною дорогою ті люди, які змалку пізнавали

правду своїх предків, про їх минувщину. Навіть настроєні на польсько-шляхетських та петровсько-меншиковських палях та підвішені на турецьких залізних гаках за ребра, по-звірячому катовані у сталінських, фабриках смерті, вони вмирали з іменем України на устах, яку ніжно називали ненькою. Для неї вони віддавали усі свої сили, здібності, працю і навіть життя. Кожна людина розуміла, що тільки тоді її Батьківщина-Україна зможе стати господинею на власній землі, коли всі її сини і дочки будуть щоденно працювати для досягнення цієї великої, святої і справедливої мети.

Читець 13.

Хто бував на Україні? Хто зна Україну? Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках, і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і усі соловейки защебечуть. Стільки соловейків тоді щебече – і злічити, здається, не можна. Одного разу, у дорозі, вилучилося мені заночувати на селі, у маленькій такій хатці у вишневім садочку. Приїхали ми пізно ввечері і зараз спати полягали. На селі хуленько, як сонечко закотилось, помовкли голоси, рух усякий повмер.

Усе округи дуже тихо було: чути тільки — шорошать листя під віконечком, та леління води річкової коло млина, та десь недалечке хтось потихесеньку дитину люляв — і очі стулялися. І вже почало снитись і марить... коли під віконечком соловейко у вишнях свиснув, трохи оддалік другий, третій, і вже не знаю, скільки їх почало посвистувати, наче вони б перегукувались. Перегукувались, перегукувались та потім як усі разом укупі защебетали, – усе поглушили: ні шороху листя, ні леління води, ані колісання, – і весь сон одігнали, усю дрему й мару. Що зімкнеш очі, то щебетання, здається, голосніш розкочується...

Втома томить усе гірш, сон усе лихить міцніш, та ні

втома том'яща, ані сон міцний не змогли сього щебетання. Лучче вже, думаю, устати та сісти посидіти коло віконечка. Узеньку улличку, як зараз, бачу поперед собою і біленькі хатки з темними віконечками, через низькіі ліси вишенник у білих сяючих квітах. Непевний світ місяця-молодика серпорогого, зорі меркаючі, і, як зараз, чую, як було свіжо, Пахучо й тепло... А щебетання гриміло й розкочувалося до самого :віту — все-таки і не дали соловейки спати до ранку божого.

Читець 14.

А чи знаєте ви, як у нас на Україні цвітуть полини? Чи бачили, як весною на старих облогах-перелогах квітнуть гіркі сиві трави? Чи знаєте ви, як після нагрітого сонцем дня встає над полинами сивий дим і млосний чад пливе над степом? І, здається, тоді до вас говорять віки.

Сивий дух полинів, мов той хміль, настояний на солоді, п'янить і хвилює, проникає щемом у груди. І той, хто вдихне його, стане ніби дужчим від полинового сну і цвітіння, від сивого диму і приспаного грому.

О полини, сиві полини! Хто посіяв вас на землі нашій? Чи вас посіяли по степах неораних прадавні скіфи?

...А може, ви посіялись по всій землі нашій у давні роки козаччини? Тоді, коли не житом-пшеницею, а сивою тирсою, буркуном та ще сивим горем хлюпала земля наша аж за далекі обрії Дикого поля до самої Татарщини.

Щовесни проростають з кореня буйним зелом полини, цвітуть золотисто-сивою гіркотою серед літа і осипаються пізньої осені дрібненьким темним насінням, яке розносить по степу вітер.

Яка дивовижна стійкість, яка живучість! Чи не так і народ наш, сто раз толочений топтаний ворожими кіньми, січений і рубаний чужими мечами, стріляний з автоматів і танків, вистояв у тих битвах, і живе, і гонить з дужого дерева нове пагіння, цвіте і сіється по землі, виборений, відстояний навіки.

Читець 15.

Нема кращої землі за нашу Україну!

Блакитними очима дивиться мені в очі весна.

Вона ще молода, ніжна, усміхається святково й чисто, в її ледь чутному диханні — збудлива таємниця свіжості, краси природи, що завжди відроджується й відроджується.

Ще так недавно бігла по дніпровських кручах рудою лисицею осінь, бігла барвисте, холодним повівом несло від її прудкого, безповоротного бігу. Так недавно дихало в мої думки стуленим пахом зів'ялого листя, а вже сьогодні — лагідне, шовковисте повітря весни купає мої очі, вся земля наче випромінює благодатну снагу, що помагає рости не тільки траві, квітам, деревам, а й мріям людським.

Стоять верби, опушені зелененьким листям, і, здається, чують сплески журавлиних сурем у піднебессі, легенький, бентежливий передзвін — прозорий, кришталевий.

Протягом усієї минулої зими я відчував: щось має статись у цьому світі, щось неминуче станеться. Й тепер, коли прийшла весна, коли війнула мені в груди тлумовиськом перших своїх, тонких, таких пам'ятних запахів, коли в мене все помолоділо, мов вербове пагіння над дніпровською водою, то я добре знаю: очікуване прийшло, наче народжене силою мого бажання, і наймення йому — синя та золота весна на дніпровських кручах.

Читець 16.

Пам'ятаю, дівчата дарували хлопцям писанки. Не дарували, а тільки показували, та й то не хлопцям, а лише одна одній. А вже хлопець, вдаючи цінителя мистецтва, мав просити, щоб і йому показали те диво, мав брати в тієї, котра найбільше подобається, і не віддавати.

Отак і до мене потрапила писанка. Я тримав її делікатно й ласкаво, наче писклятко, в жмені. В чорнобривому яйці містилась душа чорнобривої дівчини, що на великодніх іграх

коло церкви саянула на мене таким поглядом, од якого і нині примружую очі. Та був я необережним. Грався з хлопцями в лози, опустив писанку, й вона розбилась. З поламаної тоне-сенької шкаралущі вилетіла золота птаха й зникла в блакиті...

Я знову стою на порозі батьківської хати, і стежка, що біжить вгору, до блакитної будівлі небес, кличе мене.

Чи є щось на світі гарніше за великодній світанок! І діда-прадіда цілюща й незрадлива сила вступає в кожного, хто зустрине його. Дзвони над селом не дзвонять, а виспівують, на весь світ велику радість: Христос воскрес! Село не спить – воно ж бо чекало цієї радості й іде назустріч їй до церкви. З уст в уста передається щаслива вість: „Христос воскрес! – Воістину Воскрес!” І чує земля цю християнську радість та й тішиться у весняному розвої разом з людьми.

Яка це добра і світла година, коли село йде на Великдень до церкви! Вийнято зі скринь та шаф найкращій у господі одяг, а для нас він таки найкращий у світі. Вишивані сорочки і блузи, на яких барвляться квіти і чарують око предивні узорі, вишивані кептарики, брилики на хлопчиках, віночки і стрічки на дівчатах – і все це нове, одягнуте сьогодні вперше, бо цілий рік готувалося до Великодня. Сплетені з лози і розмальовані майстровими руками кошики, прикрашені вишиваними рушниками. Все чисте і біле, як цей світ, чекає на себе краплі свяченої води.

А церква і довкола церкви – мов великий живий квітник. Люди прийшли посвятити паску. Село стоїть у всій своїй одвічній красі, душевній просвітленості. Рід коло роду, як з давніх-давніх часів – усе тут, на одному місці. А серце звернуто до неба, і тиша така дзвінка, Ніби щойно над цим краєм української землі перелетіли святі.

Встало сонце. Урочиста процесія виходить із церкви. Рід признається до роду, христосується і дарує на пам'ять писанки і пасочки. А з неба скрапнув теплий дощик і засвітилась веселка, як Божий заповіт любові.

Читець 17.

А як тільки весна десь у житечку-пшениці розминеться із літом, у нас достигають суниці, достигають уночі, при зорях, і тому стають схожими на росу, що випала з зірок.

Це теж, прихилиючи небо до землі, говорить моя мати, і тому я люблю ту пору, коли сунички засвічують своє цвітіння. Цвітуть вони так, наче самі дивуються, як спромоглися на такий беззахисно-чистий цвіт. А згодом над ними по-дитячому нахилиють головки зволожені туманом ягоди. І хоч невелика ця ягода, а весь ліс і всяк, хто ходить у ньому, пахне суницею. Я тепер лягаю і встаю, накупаний цими пахощами.

Я люблю, як ти розкриваєш свої вії, прижурений житній цвіт, я люблю, як ти довірливо дивишся на мене очима волошки й озиваєшся косою в лузі, перепілкою в полі.

А як хочеться спати в тобі, у твоєму солодкому тумані, у твоїх зорях!..

Та ось вже вікна посивіли, вже прокидається сонце.

Сонце! А ти ще бачиш місяць, як його з лісу виносять на рогах корови, що теж пропахли суницею.

На тебе, на твої пошматовані видіння знову падають слова, немов роса; ти встаєш, сурмонячись, позіхаючи, прикладаючи кулаки до очей, а у вухо, де ще причаївся сон, крізь туман добирається сумовите кування. Вже не перший ранок печалиться зозуля, що от-от на сивому колосі жита загубить свій голос.

Літо тихо з полів зайшло в село, постояло біля кожного тину, городу та й взялося до свого ділечка, щоб усе росло, ридило. І все аж навшпиньки спинається, так хоче рости!

Читець 18.

Ось і жовтогаряча осінь розкинула високо над землею блакитні небеса. По садах загуляли золоті падолисти, та ще срібне павутиння літає в повітрі, снує свою дивну пряжу над перелазами.

Стоїть лагідна пора бабиного літа, останні сонячні дні такі ласкаві, оповиті сріблястим мереживом, мрійним смутком, прощальним ячанням журавлів, що відлітають у вирій.

На городах уже зібрані гарбузи, викопано картоплю, зрубано капусту на грядках. Тільки де-не-де стоїть сухе соняшничиння і тихо шерехтить, нагадуючи про гарячі дні літа, коли цвіли вони жовтими решетами на городах, просіваючи сонячний пил. Зів'яли, поникли від нічних приморозків квіти біля хат, тільки одні високі синенькі цвітуть, стеблами схожі на нехворощ. У народі їх називають морозом. Може, тому, що стоять вони наперекір заморозкам, може, тому, що цвітіння їхнє нагадує голубуватий іній раннього приморозку.

Під стріхами хат дбайливі господині розвішали золотаві качани кукурудзи, жовті гвоздики і кетяги червоної калини. Здалеку, коли глянеш, стоїть така хатина, як молода в осіннім вінку. Стоїть і жде весілля. Може, й справді завітають до такої старости. Адже осінь – то найкраща пора сватання. Щонеділі прокочуються по селу весільною перезвою дружки і бояри, гудуть бубни, лунає весільна музика.

Читець 19.

Ні, немає на світі кращого неба, ніж небо України!

Високе, мов наш дух, воно благословляє свою Україну, береже у віках її материнську любов, тому його ніколи не відділити від рідної матінки-землі.

Подивімось на своє небо і думкою, як у тій чудовій-пречудовій пісні, полиньмо аж до сонця і зірок і гляньмо на трепетну Землю, і тоді відкриється нам на зелено-голубому лику планети край, що нагадує собою серце, — Україна!

Ні, як немає кращого неба, ніж небо України, так і немає кращої землі, ніж наша Україна.

Малюю уявою з глибокої високості краї її володінь і бачу в самому центрі старої матінки-Європи воскреслу державу

Україну – бачу землю, бережно обведenu хвилястою, ламаною лінією, яка здається мені пуповиною. І думаю про те, що ця звивиста свята стрічка і справді справіку вросла в нашу землю, крeвно єднає нас з Україною, як зв’язує природа матір і дитину.

А через усю Україну, посеред щедротних степів і ланів широкополюх бандурно пливе Дніпро-Славутич, мов та оспівана народом голуба стрічка в русій косі, що спадає аж до пояса, – історичний символ і образ України.

Творче завдання, як важливий елемент активізації процесу виховання сценічного слова, може бути використане на всіх етапах навчання в театральній школі. Воно покликане розбудити творчу уяву студента і підключити до роботи над словом увесь його психофізичний апарат “людину-артиста”.

Чим більш активне, творчо захоплююче завдання, тим активніша словесна дія, тим більше умов для введення в роботу всіх голосоутворюючих засобів організму.

У процесі навчання слід дотримуватися таких настанов:

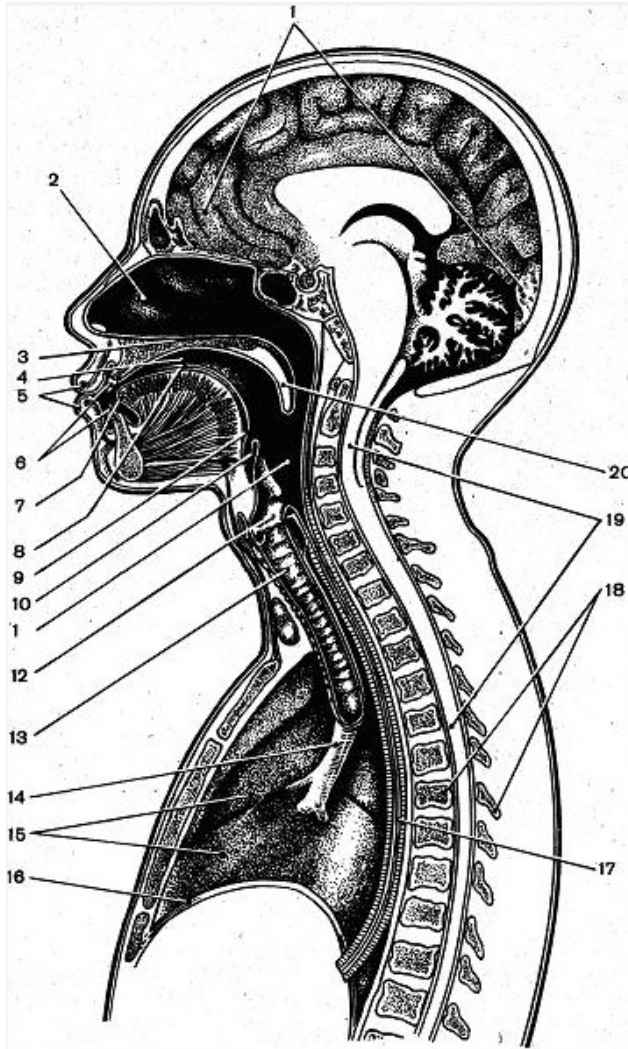
По-перше, поступовість; зростання складності творчого завдання – від малого до великого, від простого до складного.

По-друге, регулярність, повторність. При частому повторення вправ виробляється необхідний стереотип активного сценічного звучання слова. Воно може бути різним за характеристиками (в залежності від творчих вимог), але завжди буде сценічним.

ЛІТЕРАТУРА

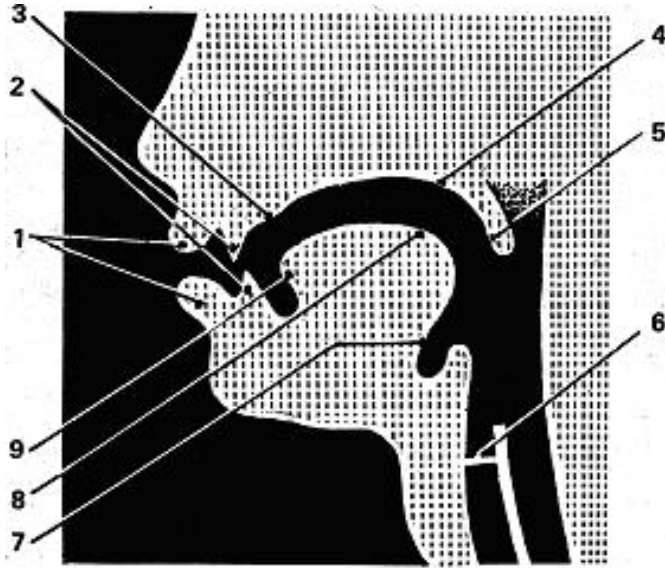
1. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»: чинне законодавство станом на 01 січня 2020 року: Офіц. текст. Затв. Указом Президента України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. Голос України, 2019. 16 трав. № 90 (7096). С. 16–23.
2. Васильев Ю. А. Воспитание диапазона голоса драматического актера: Метод. пособие. Ленинград: ЛПИТМиК, 1981. 64 с.
3. Гладишева А.О. Сценічна мова: Дикційна та орфоепічна нормативність. Київ: Київський держ. ін-т театрального мистецтва ім. І.К. Карпенка-Карого, 1996. 204 с.
4. Горчаков Н.М. С. Станиславский о работе режиссёра с актёром. Москва: ВТО, 1958. 284 с.
5. Горчаков Н.М. Режиссерские уроки К.С. Станиславского. Москва: Искусство, 1952. 572 с.
6. Грицан Н.В. Техніка сценічного мовлення. Івано-Франківськ, 2004. 238 с.
7. Ігнатюк М. Свічадо Зореслова: Посіб.-хрестоматія зі сцен. мови. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1917. 532 с.
8. Карасьов М.М. К. С. Станіславський і сценічна мова. Київ: Мистецтво, 1963. 163 с.
9. Кнебель М. О. Слово в творчестве актера. Москва: Искусство, 1954. 152 с.
10. Кристи Г. В. Воспитание актера школы Станиславского. Москва: Искусство, 1978. 164 с.
11. Кукуруза Н. В. Майстерність ведучого: навч. посіб. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 176 с.
12. Курбас Лесь. Філософія театру / упоряд. М. Лабінський. Київ: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. 917 с.
13. Козлянинова И.П. Произношение и дикция. Москва: ВТО, 1977. 152 с.

14. Мар'яненко І. О. Сцена, актори, ролі. Київ: Мистецтво, 1964. 291 с.
15. Моисеев Ч. Дыхание и голос драматического актера: учеб. пособие. Москва: ГИТИС, 2005. 112 с.
16. Немирович-Данченко В.И. О творчестве актёра: Хрестоматия. Москва: Искусство, 1984. 623 с.
17. Петрова А.Н. Сценическая речь. Москва: Искусство, 1981. 192 с.
18. Овчиннікова А. П. П'ять кроків до гарної мовля. Одеса: ОКФА, 1997. 184 с.
19. Савкова З.В. Как сделать голос сценическим. Москва: Искусство, 1975. 126 с.
20. Саксаганський П. Думки про театр. Київ: Мистецтво, 1955. 231с.
21. Сокирко Л. Слово актора: Поради з орфоепії укр. сценіч. мовлення. Київ: Мистецтво, 1971. 56 с.
22. Станіславський К. С. Собрание сочинений: в 8 т. – Москва: Искусство, 1954-1961.
23. Чарелли Э. М. Как работать над дикцией и голосом актеру. Иркутск: Дом нар. т-ва, 1969. 96 с.
24. Черкашин Р. О. Художне читання. Техніка та логіка мови: методичний посібник. Київ: Мистецтво, 1955. 127 с.
25. Черкашин Р. О. Художне слово на сцені: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1989. 327 с.
26. Юра Г. П. Життя і сцена: Вибрані статті, доповіді та промови / упоряд. та післямов. Бобошка Ю. М.; передмов. Ужвій Н. – Київ: Мистецтво, 1965. 218 с.



БУДОВА МОВНОГО АПАРАТУ

1 — головний мозок; 2 — носові пазухи; 3 — тверде піднебіння;
 4 — ротова порожнина; 5 — губи; 6 — зуби; 7 — кінчик язика; 8
 — спинка язика; 9 — корінь язика; 10 — надгортанник; 11 — горло;
 12 — гортань; 13 — трахея; 14 — правий бронх; 15 — права легена;
 16 — діафрагма; 17 — стравохід; 18 — хребет; 19 — спинний
 мозок; 20 — м'яке піднебіння

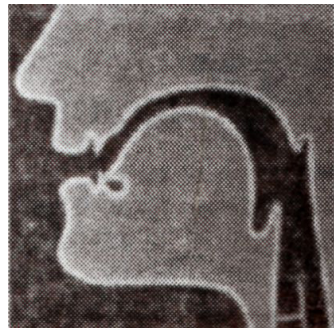
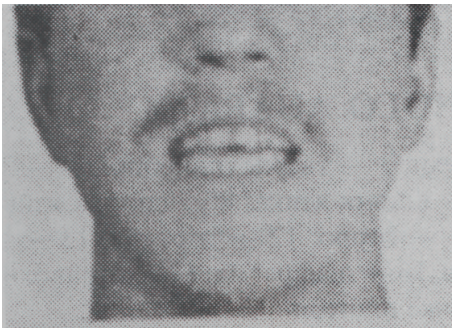


ПРОФІЛЬ ОРГАНІВ АРТИКУЛЯЦІЇ

1 — губи; 2 — зуби; 3 — альвеоли; 4 — тверде піднебіння; 5 — м'яке піднебіння; 6 — голосові зв'язки; 7 — корінь язика; 8 — спинка язика; 9 — кінчик язика

ЗВУКИ У ВИМОВІ

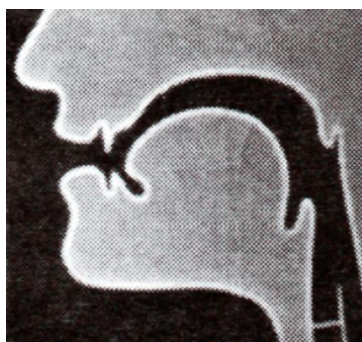
Звук І



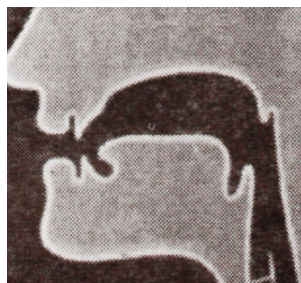
Звук И



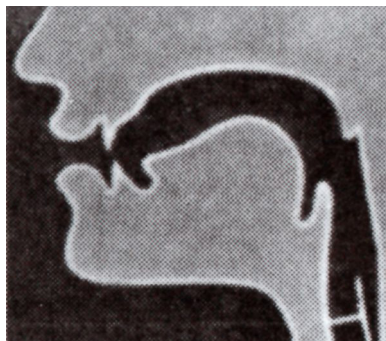
Звук Е



Звук А



Звук О

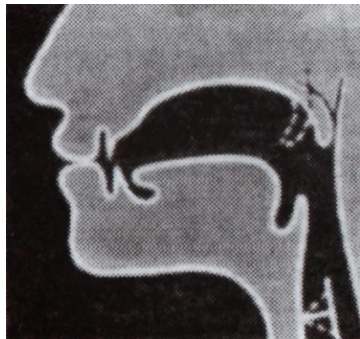


Звук У



Звук Й





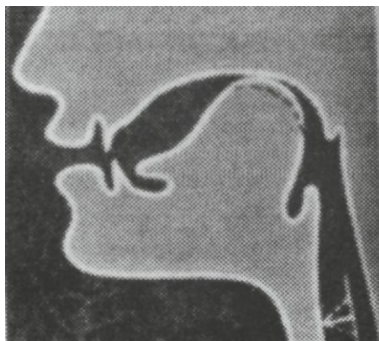
п — б — м



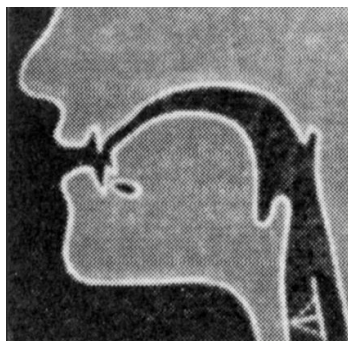
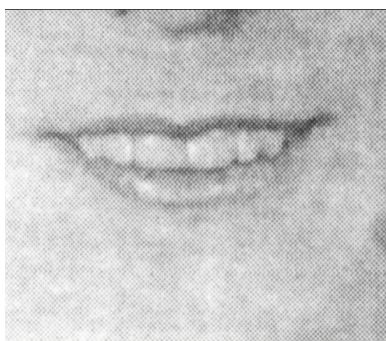
т — д, н



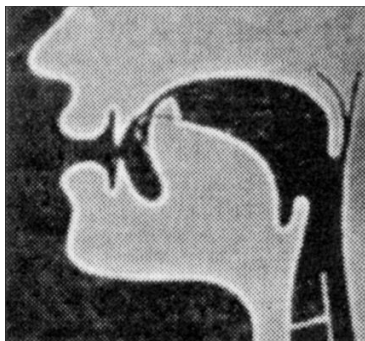
ть — дь, нь



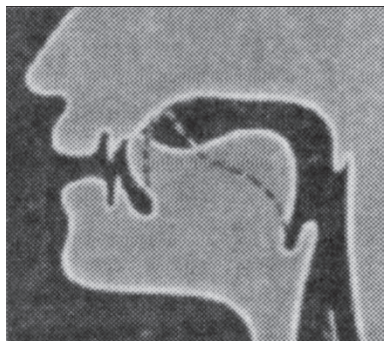
Г — К, X



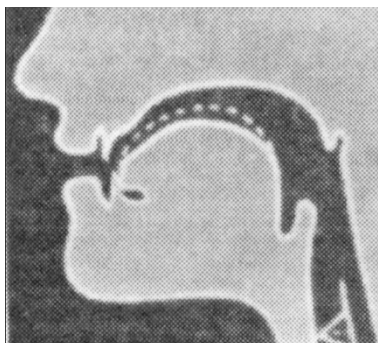
В — Ф



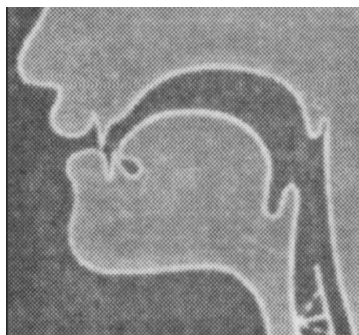
Р



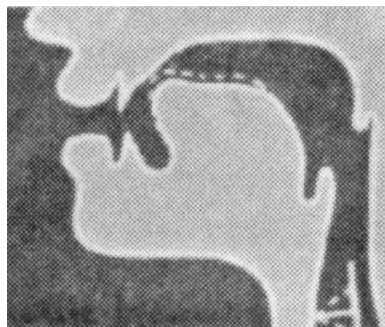
Л — ЛЬ



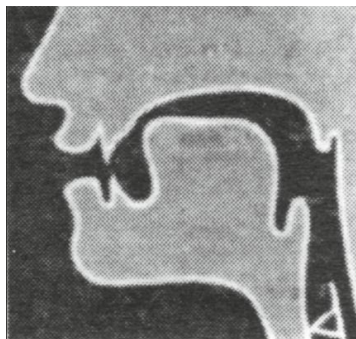
С — З



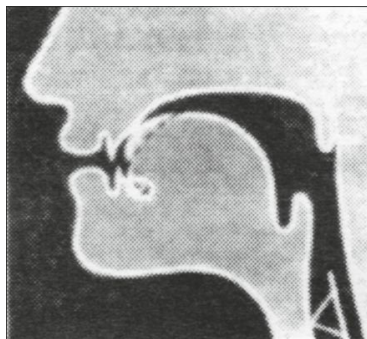
СЬ — ЗЬ



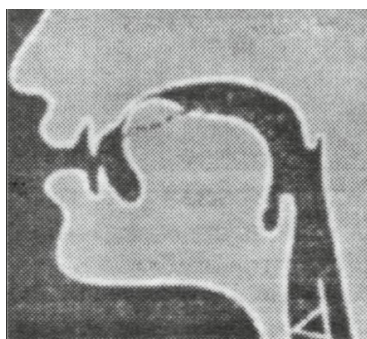
Ш — Ж



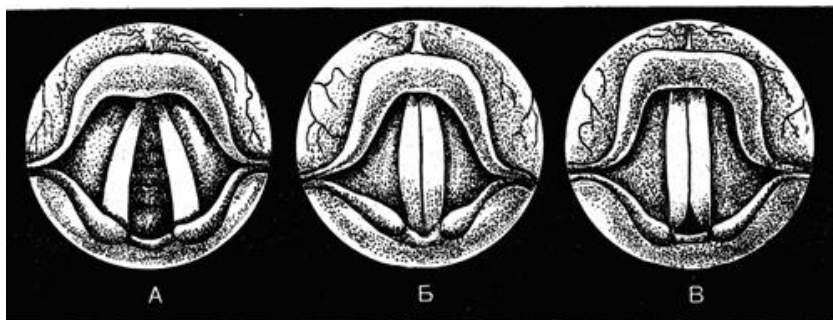
Щ



Ц



Ч



УКЛАД ГОЛОСОВИХ ЗВ'ЯЗОК

А — при диханні; Б — при фонації; В — при шепоті

Навчальне видання

Надія Грицан

**ТЕХНІКА
СЦЕНІЧНОГО МОВЛЕННЯ**

Навчальний посібник

Підп. до друку 26.12.2019. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк цифровий. Гарн. Times New Roman.
Умовн. др. арк. 6,53. Наклад 300.
Видавець – «Симфонія форте»
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Крайківського, 2
тел. (0342) 77-98-92

Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до державного реєстру
видавців та виготівників видавничої продукції:
серія ДК № 3312 від 12.11.2008 р.

